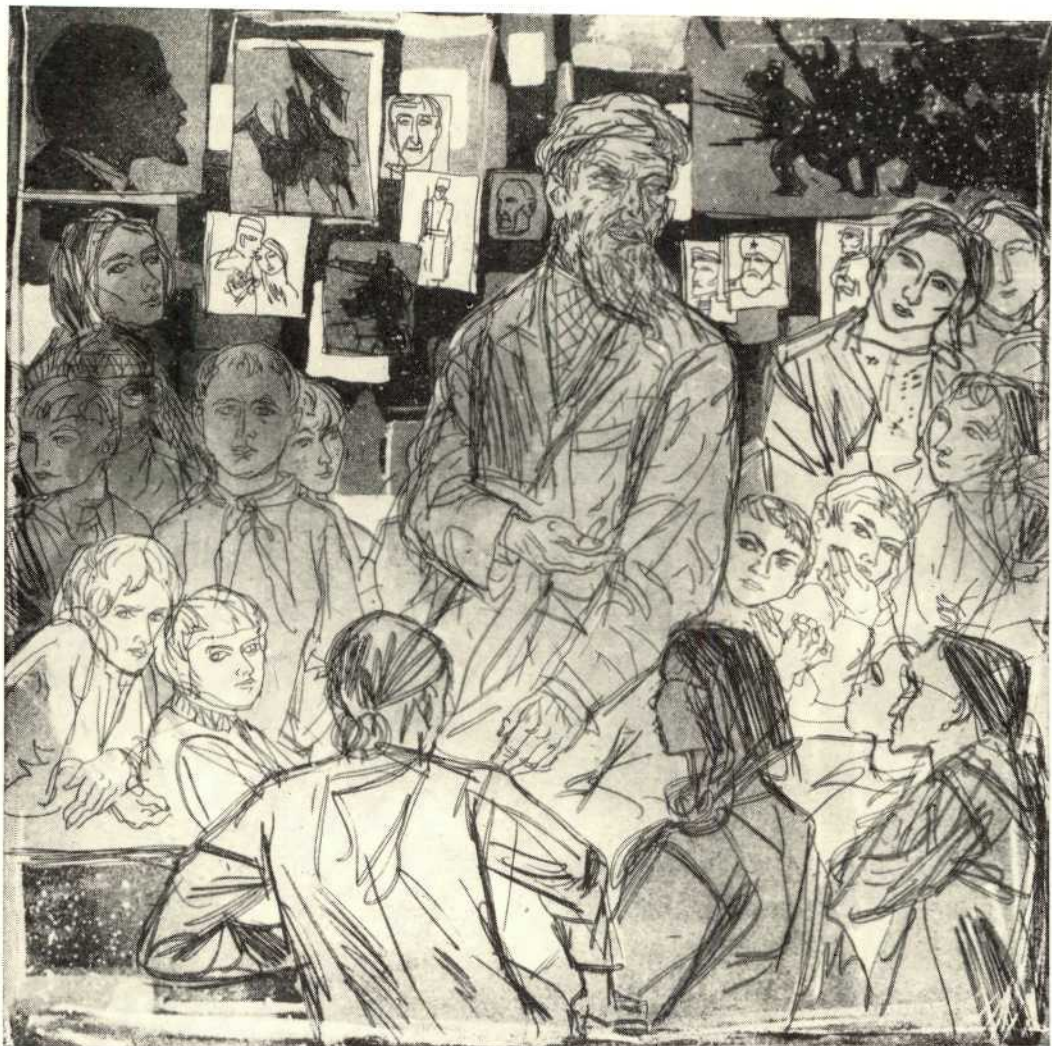

LOOMING

7

1973

EVALD OKAS

Mälestused (Ofort) 1973

LOOMING

7

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Hando Runnel

PÕGENIK

Naistest, lastest, kodakondseist,
kõigist-kõigist lahku
ihkad äkki mõnikord
ja kallist kodust lahkud,
tasku pistad vilepilli,
kääru kõva leiba,
aia äärest kaasa kahmad
kepiks tubli teiba,
suures ilmas sugurahvast
hulgub ikka ringi,
tahad korraks kohata
neid isepäiseid hingi,
tervitada tuuleveskeid,
merelt tõusvaid pilvi,
päikesesse vaadata,
kuni on veel silmi.

VILISTAJA

Jõudumööda ma jõuetu
kannan maailma raskust,
katkun karvasid peast,
tõstan müntisid taskust,
valgeks vilistan musta,
mured maile ja puile,
vaba on, kes ei valeta
endale enam kui muile.

HANDO RUNNEL

LIHTLANE

Soe suvi soosib suplejaid
ja otse vastupidi:
külm talv ei takista suusklejaid,
vaid otse vastupidi.

Ma ise armastan kevadet
ja otse vastupidi:
ma pole ainus, kes igatseb,
vaid otse vastupidi.

Mulle kevad annab kergemeelt
ja otse vastupidi:
ka teised ei tüki tarkadeks,
vaid otse vastupidi.

Ma õilsamaist õilsamaid kummardan
ja otse vastupidi:
ei maksa nad mullegi kurjaga,
vaid otse vastupidi.

Hing pakatab headusest kevadel
ja otse vastupidi:
ei lõpe see suvel, ei sügisel,
vaid otse vastupidi.

ERILINE

Äkki ma kiirgan headust
mitu ja mitu kvanti,
imestan ise mis ajast
mulle see vägi anti,

kust on pärit see aare,
mida nüüd heldelt jagan,
ilmselt on olnud side
kellegi elavaga,

HANDO RUNNEL

kellel on võimsad varud
headusi hinge taga,
kes on mu kõrval seisnud,
märkamatuks jäänd aga.

Polnud tal vaja võtta
mingeid relvi, ei raudu,
oma headuse andis
paljalt pilkude kaudu.

KÕIGE VÄGEVAM JA KÕIGELAHJEM

Kõigevägevam ja kõigelahjem
kokku said kord tänaval,
vägevamal oli lahjast kahjem,
nööbist kinni võttis tal.

Ütles: juhuslikult on sul täna aega,
sõidad kaasa minu villasse,
kostitan sind veinide ja praega,
riietan sind moodsalt lillasse.

Kõigelahjem ajas sõrad vastu,
ütles: olen vaene mees,
äkki ei pea kere praele vastu,
häbisse siis jään su ees.

Kõigevägevam sai asjast aru,
kurvalt sõitis oma villasse,
vastu õhtut algas torm ja maru,
taevarand läks paksult lillasse.

VARANDUS

Pool pirukat, üks nūri nuga,
üks kahupää, üks karvasuga,
üks armastus, üks valujuga —

mu väike varandus
mul alati on kaasas
ükskõik kus ilmalaanes
ma iganes ei asu,
mu väike varandus
mind hoiab ärevuses,
mind hoiab tegevuses,
mind hoiab visalt püsti
mu väike varandus.

TOLEDOT MA ARMASTASIN

Toledot ma armastasin.
Toledo laisk kuupaistes linn.
Tõld kullatud katusega.
Õös põgenev kaevuvinn.
Mustade härgade mõirged.
Suurte sõnnide sõnnik.
Mida kõike mul armastada.
Maa lõhanguis läppunud aurud.
Harkatrade haiged tiivad.
Kurb pehmete kättega Jumal.

KAKS KOPSUHAIGET

Kaks kopsuhaiget elasid me külas,
üks kõhis kodus verd,
üks mässas,
mürgeldas ja ulas,
nad surid lähestikku,
ühe ropsuga,
üks vaikselt oma narmendava kopsuga,
kuid teine sootuks
südamega.

HANDO RUNNEL

VARI

Kui päikene loojub ja videvik hakkab
ja õhtune vaikus lööb heljuma toa,
kui arstide hoolitsus homseni lakkab,
kui põetajad kraamind on söömata roa,

mu päitsisse ilmub üks kahvatu kuju,
mu pea all patja ta pehmemaks säeb,
ta hääletult ilmub, ta sõnatult sujub,
oma sülle ta korjab mu kidurad käed,

ta tuleb mu juurde, ma tunnen ta ära
ja nõnda see öö saab õnnis ja hea,
kui öö aga möödub, ma saadan ta ära,
mu päevade kurbust ta teadma ei pea.

PÄÄSULAUL

Ei tahtnud ma püüdagi pääsukest,
ma pai tahtsin temale teha,
kuid linnuke kohkus, kui tõstsin käe,
läks kurvana lendu, nüüd iial ei näe,
ma iialgi, iialgi enam ei näe
ta kumavat kurgualust.

Võib olla, et pääsuke pahanes,
võib-olla siis tagasi tuleb,
kui köidan ma kinni endal käed,
ja silmad kinni ja iial ei näe
ta kumavat kurgualust,
mis habises õnnest ja õrnusest tal,
kuid võib-olla surmavalust.

Ei tahtnud ma püüdagi pääsukest,
ma pai tahtsin temale teha,
kuid linnuke kohkus, kui tõstsin käe,
läks kurvana lendu, nüüd iial ei näe,
ma iialgi, iialgi
enam ei näe.

MÄLETAJA

Kõik mehed elavad minus,
kes sõdades otsa said,
ja tüdrukute lapsed,
kes laukasse heidetud said.

Kõik hukka läinud hinged,
kes türmi on visatud,
kõik müüdnud ja mahajäetud,
kõik orvud ja isatud.

Ei kiida ma kurja tegu,
ei kurjategijaid,
see rohkem on imetegu,
et nemad mu lasteks said.

Kõik ilmalapsed on minu,
nagu saatus neid talutab,
nende kõikide õnne pärast
mu süda valutab.

TÜDRUK

See oli tüdruku süda,
mis tuksus tasakesi,
kui sulama hakkasid hanged
ja lume all voolas vesi.

Need olid tüdruku paled,
mis kumasid tasakesi,
kui pikki juukseid ta kammis
ja lumeveega pesi.

Need olid tüdruku rinnad,
mis tärkasid tasakesi,
kui mustade metsade tagant
üks hääl hõikas tasakesi.

HANDO RUNNEL

Lembit Kivisaar

PARADIISI ILLU

«Kahekümne minuti pärast hakake endast märku andma,» õpetasin.
«Siis leiame teid kergemini üles.»

«Jumal õnnistagu sind!»

Pistsin jooksu. Püüdsin kõiki pöördeid täpselt meelde jätta: sada meetrit vasakule, siis paremale, kohe jälle vasakule — ja olengi peateel. Jõudsin tänavale varem, kui lootsin.

Ühtegi telefoniputkat polnud näha.

Kohe tuli uus päästev idee: lähen otse linna keskhaiglasse. See pole kaugel. Toon kiirabi ise kohale. Telefoni ei või iial usaldada.

Tugevalt spurtides jõudsin paari minuti pärast haiglat tagantpoolt ümbritseva planguni.

Viskasin käed planguservale ja upitasin end üles.

Olin teisel pool planku veel enne, kui suutsin endale aru anda, mida ma õieti teen.

Kruusatatud tee viis mind pimedusest kerkiva kuuekordse hooneni. Jäin seisma esimese sissepääsu juurde ja kobasin seina, et leida uksekella.

Mingeid nublakaid ei olnud. Sile sein.

Vajutasin lingile ja tõukasin. Uks läks lahti. Astusin trepist alla ja leidsin end tuhmilt valgustatud koridoris. Madalalt kulges lae all niiskuspisarates jäme toru.

Tundsin varjendilõhna.

Lõin pea ära.

«Ilmselt läheb see keskkütte katlaruumi,» järeldasin ja tahtsin juba tagasi pöörduda, kui märkasin vasakul kitsast treppi ülespoole suundumas.

Jõudsin plekiga vooderdatud ukseni.

Kobasin jällegi kella järele, aga ei leidnud midagi. Ka see uks läks kergesti lahti, kuid ukse taga avanes täielik pimedus. Lohutuseks oli vaid asjaolu, et tundsin teravat ravimite lõhna — järelikult liikusin õiges suunas.

«Ruumil peab ka teine uks olema,» mõtlesin. «Peaasi, et midagi ümber ei aja...»

Kindel oli, et seal polnud akent.

Astusin väikeste sammudega edasi, käed nagu kombitsad harali ees. Jällegi tõkestas mu teed uks, seekord puust, kolme ümmarguse avausega. Kobades tegin kindlaks ukse kontuurid — ilmselt olin mingi kapi ette jõudnud.

Samas käis pröksatus ja äkki taipasin, et olen sissemurdja. Kohe sähvatab tuli põlema ja vargal väänatakse käed selja taha.

Pistsin vasaku käe ühte ümmargusse avausse. Sõrmed kompasid tiheldalt üksteise ligi lükatud kitleid.

«Mis kurat mind küll sellesse avantüüri meelitas?» kirusin ennast, aga otsemaid meenus krobeliste peopesade uppujahaare. Mind oli esimene korda elus peetud võimeliseks inimelu päästma.

Astusin ettevaatlikult tulnud teed mööda tagasi. Otsustasin haiglast väljuda, ümber pika uue korpuse joosta ja teiselt poolt, peasissekäigust siseneda...

Äkki nägin valgust: helklevat täpikest, mis näis paremalt, umbes naba kõrguselt lähenevat. Kuulsin ka mingit sahinat, aga sellel polnud suunda. Sahises rahustavalt.

Läksin täpikesele vastu, jalgu aeglaselt teineteise ette asetades. Jõudsin järjekordse ukseni.

Lukuaugust paistis valgust.

Koputasin.

«Vargad ju ei koputa,» selgitasin iseendale. «Ehk saavad olukorrast aru ja päästavad vähemalt inimese... Ma võin ise pantvangiks jääda... Ja kohe ütlen oma nime... Nii on elu mind õpetanud...»

Koputasin veel kord.

Keegi ei vastanud.

Vajutasin lingile ja seegi uks läks lahti. Piilusid pikka, eredalt valgustatud koridori. Nummerdatud uste rida näis kaduvat lõpmatusse. Igaks juhuks jätsin ukse irtakile.

Märkasid, et ka minu uksel on number. Veel märkasid, et mu käel on veritsev kriimustus, olen üleni porine, laubalt niriseb higi ja valgub prilliklaasidele... Läksid mööda koridori edasi. Linoleum summutas sammud. Kuski kaugel ületas valge kogu koridori. Vasakul uste numbrid suurenesid, paremal kahanesid. Mulle tundus, et nad teatud kindla vahemaa tagant korduvad. Tahtsin laubalt higi pühkida, aga taskurätik oli jäänud Pille juurde pulloveri taskusse.

Tõmbasin seemispintsaku käisega üle näo.

Lõpuks jõudsid laia trepini. Selle vastas süvendis oli laud, mille taga istus valges kitlis ja tanus nooruke tütarlaps. Ta heegeldas.

«Tere jõudu!» ütlesin.

Tütarlaps vaatas mind tõsiste, kuid imestuseta silmadega.

«Mul oleks arsti vaja,» laususin ilma igasuguse diplomaatiata. «Surnuaial murdis üks inimene jala.»

Tütarlaps silmitses mind liikumatu, väga tõsise pilguga. Ta heegeldanud sõrmed olid seisatanud nagu ühel klassikalisel üheksateistkümnenda sajandi maalil... Millisel, ei tulnud meelde.

«Kuidas te just siia teadsite tulla?» küsis tütarlaps, nagu hiljem taipasin, täiesti loogiliselt.

«See on ju haigla?»

«Haigla,» kinnitas tütarlaps.

«Siit saab ju arstiabi?»

«Mis arstiabi teil vaja on?»

«Ma juba selgitasin teile — surnuaial lamab murtud jalaga inimene...»

«No lamab . . . Ja siis?»

«Teda tuleb abistada . . .»

«Millega?»

«Ma ei tea . . . Inimest ei või ometi niisama surra lasta . . .»

Ja äkki näitas tütarlaps mulle keelt. Täiesti ehtsat keelt — punakat ja teravaotsalist.

Seisin tummakslööduna. Pidanuksin nüüd ka temale keelt näitama. Siis oleksime mõlemad naerma pursanud (summutatult muidugi) ja oleks ehk õnnestunud kogu lugu mõistlikkuse tasandile viia.

Mina aga vaikisin.

Higipiisad nõrgusid üle prilliklaaside.

«Mis te siin tammute . . . Hakake minema!» kamandas tütarlaps.

Läksin vasakule, tõusin ühe korruse võrra kõrgemale ja leidsin eest uue pika koridori. Nägin ust sildiga «Valvearst». Koputasin. Kuulsin lühidat, äralõigatud lõpuga: «Sisse!»

Sisenesin.

Laua taga istus keskealine mees, valges kitlis ja samasuguse peakat- tega nagu esimese korruse tütarlapsel.

«Vabandage,» laususin. «Mul oleks kiiresti arstiabi vaja.»

«Tuhat korda olen teile rääkinud, et meie haiglas välisriietuses ringi ei käida!» käratas mees laua tagant ja puuris mind oma mustade kül- made silmadega.

«Mul on täiesti eriline juhtum . . .» püüdsin selgitada, aga mees valges tegi resoluutse käeliigutuse ukse suunas.

Taganesin koridori ja laskusin uuesti korruse võrra.

«Vabandage, kas te ei võiks mulle minutiks kitlit laenata.»

Tüdruk vaatas mind hämmastunult, kuid ulatas siiski tooliseljal rip- puva kortsunud kitli. Suure vaevaga ajasin selle selga, õmblused kärise- sid.

Sisenesin arsti juurde seekord ilma koputamata. (Ma polnud oma isiklike huvide eest väljas. Nad võiksid veidi viisakamad olla.)

«Surnuaial lamab murtud jalgadega inimene . . . Mul oleks kiirabi- autot vaja,» kordasin oma deklaratsiooni.

Mustsilm jätkas roheline laualambi varjus kirjutamist ja ei vaadanud minu poole. Ta huuled näisid kordavat kirjutatud lauseid.

Astusin lauale päris lähedale ja röögatasin kriiskava tiiskandiga:

«Mul on silmapilk kiirabiautot vaja!»

Sellist raevuhoogu polnud ma veel iialgi kogenud. Kõik värises minus. «Kõigepealt viskan selle roheline lambi põrandale,» sähvas ajudes. «Siis haaran tal rinnust ja raputan!»

Mustsilm lõpetas kirjutamise. Pani veel ühe koma ja vaatas mind alt üles rahuliku irooniaga.

«Silmapilk sõidate minuga surnuaiale!» röögatasin uuesti, iga hetk valmis füüsilist jõudu kasutama. «Arsti kohus on inimesi aidata, aga mitte bürokraatiaga tegelda!»

«Teate, noormees,» lausus arst aeglaselt, iga sõna rõhutades. «Kui te arvate, et meie haiglas endale sellist tooni võib lubada, siis te eksite rängalt.»

«Ma pole teile noormees, vaid Nõukogude kodanik!» jätkasin endisel

toonil. «Ma nõuan, et te surmaohus oleva inimese päästmiseks samme astuksite!»

«Palati number?» küsis nüüd mustsilm ja sirutas käe telefoni järele.

«Inimene lamab murtud jalgadega surnuaiateel, siit umbes kilomeetri kaugusel, ja ootab juba mitu tundi abi,» seletasin omakorda sõnu üks-
haaval raiudes, arstile lähemale kummardudes ja tema nõelavat pilku lõpuni välja kannatades.

«Siin pole kiirabi, vaid kirurgiahaigla!» röökis nüüd ka arst täiest kõrist ja tõusis püsti.

Kasvu poolest jäi ta mulle siiski alla.

«Te olete arst ja sellest piisab! Silmapilk tehke korraldus, et kiirabi-
auto antaks!»

«Ainuke korraldus, mille ma teha võin, on, et teid kainestusmajja
toimetataks!»

Haarasin otse tema käe alt telefoni.

«Dikteerige mulle tervishoiuministri kodune number!» kamandasin ja
valmistusin ketast pöörama. (See oligi vististi see saatuslik moment, mil
Paradiisi Illu endast esimest korda kõrgemale tõusis. Üksikinimese
küpsemisega on nagu suurte ajalooliste liikumistegagi — nad saavad
alguse spontaanseist puhanguist, mis alles pika aja jooksul mõtestatud
ja teadlikku vormi suubuvad. Kypsemise embrüonaalne staadium,
võiks öelda, kui teaduslikule sõnapruugile truuks jääda...)

Ja embrüo enesetunne see oligi, mis Illut kohe jälle valdas, kui tema
elu esimene isiklik sõda sõditud sai.

Ministrile koju helistamise idee hääbus, vajuks kuhugi alateadvusse,
kuid ei kustunud enam kunagi. Ei kustunud sellepärast, et sellel oli
efekti: raevust kahvatu arst hakkas nagu kasvult kahanema, keskkohalt
kokku tõmbuma. Tema silmade sätenud tuhmus. Vaade minetas mõ-
neks sekundiks igasuguse väljendusvõime.

Ta vajuks aeglaselt istmele ja küsis tardunud häälega:

«Sugulane või?»

Ma istusin samuti. Põlved võbisesid ja hambad plagisenuksid, kui ma
lõualuid poleks jõuga kokku surunud.

«Ei... Võõras inimene...» praotasin vaevaliselt suud.

«Andke telefon. Kutsume kiirabi,» sõnas arst inimese häälega.

Tõstsin aparadi sülest lauale.

Arst valis kahekohalise numbri.

«Keskhaigla kirurgia osakond... Meie poole pöördus kodanik abipal-
vega... Väga tõsine juhtum... Ma annan talle telefoni üle...»

Võtsin toru ega kuulnud midagi.

«Halloo!» ütlesin nõrga häälega.

Absoluutne vaikus.

«Halloo!» ütlesin veel kord.

Puhusin mikrofoni.

Andsin toru arstile tagasi.

«Ühendust ei ole.»

Arst hoidis toru peaaegu minuti vaikides kõrva juures ja kordas siis
juba öeldud fraasi.

Võtsin uuesti toru.

Kuulsin vaikset sahinat.

«Surnuaial lamab murtud jalgadega inimene,» laususin.

«Nimi?» kõlas läbi sahina osavõtmatu hää.

«Minu nimi või?» küsisin.

«Kannatanu nimi.»

«Ma ei tea . . . Olen lihtsalt juhuslik tunnistaja . . .»

«Kas te miilitsasse teatasite?»

«Millest?»

Arst võttis mu käest uuesti toru ja teatas ametlikult: «Teiega räägib valvearst Nugis. Viie minuti pärast ootab teid Keskhaigla taga asuva surnuaia väravas pikakasvuline prillidega noormees ja juhatab õnnetuskohale! . . . Kannatanu seisundist informeerige mind viivitamatult . . .»

Kõik. Olin vaba. Võisin minna päästemissiooni lõpule viima.

Tõusin püsti. Arst ei naeratanud mulle ega vabandanud, kuid ometi oli tema hoiakus midagi tunnustavat. Esimest korda tuli mõte, et vististi pole ta minust palju vanem. Nii 30—32-aastane.

«Pärast minge õe juurde ja laske käele joodi peale panna . . .» ühmas ta peaaegu sõbralikult.

Nüüd märkasin, et olin kitliesise verrega kokku määrinud.

«Ah see . . .» laususin hajameelselt ja läksin. Laskusin trepist alla ja leidsin end peagi avaras fuajees. Kitli asetasin garderoobi lauale.

Värske õhk reibastas. Suur kell posti otsas näitas 02.13. Olin meeldivalt üllatunud — möödunud oli vaid 26 minutit. Arvasin, et sekeldused haiglas olid nõudnud vähemalt kaks tundi.

Pistsin jooksu ja sain aru, et jalgades on veel jõudu küll. Olin teinud kõik mis võimalik. Edasised sündmused hakkavad arenema automaatselt.

«Lõppude lõpuks,» mõtlesin ma nüüd ootamatult, «võib ka lapse üles kasvatada. Las tuleb. Kuidagiviisi saab hakkama . . .» Otsustasin pärast loo lõppu Pille juurde tagasi minna. Poen sooja voodisse, võtame ehk veel ühe napsi, jutustan oma tulevasele, kuidas päästsin inimelu . . .

Tundsin, et süda pakatab armastusest inimkonna vastu ja jalgadesse tuleb uut jõudu.

Surnuaia väravasse jõudsin enne kiirabiautot. Auto libises peaaegu hääletult üle kalmistuesise väljaku ja ma läksin naeratades vastu kahele valgele kogule.

«Viimaks ometi,» laususin toimekalt. «Tuleb sõita veel edasi.»

Surnuaia kõrged väravad olin juba pärani lükanud. Libisesime mööda sahisevaid lehti.

«Umbes kella poole ühe paiku kuulsin läbi avatud akna nõrku appihüüdeid,» jutustasin mind ümbritsevaile mõnusalt lõhnavaile inimestele.

«Esialgu arvasin, et tegemist on mingi arusaamatusega. Siis kuulatasin tähelepanelikumalt ja taipasin, et appihüüded kostsid otse surnuaialt . . .»

Minusse imbus mu külje vastu surutud naisarsti kehasoojust.

«Nüüd paremale!» andsin korralduse autojuhile ja jätkasin jutustust. «Mõtlesin, et võib-olla on inimene hädas, peab midagi ette võtma . . . Elan seal teisel pool, otse surnuaia vastas . . . Ja tõesti, leidsin kõrvalisel teel murtud jalgadega vanainimese . . .»

«Täna öösel on juba kaks signaali kadunud inimestest,» lausus selja tagant mehehää.

«Nüüd vasakule!» kamandasin.

«Sügiseseid lehed on väga libedad... Sõidavad koos jalaga minema ja oledki pikali,» jätkasin õhinal selgitamist. «Ta lamas otse lehehunnikul... Jalad ei võtnud üldse vedu... Ta võis seal juba kolm tundi lamanud olla... Oli tulnud mehe hauda korrastama...»

Autolaternate valguses näis kalmistutee hõbelitritega vooderdatud tunnelina.

«Veel kord vasakule!» käsutasin.

«Me leppisime kokku, et ta annab endast aeg-ajalt märku...»

Puurisin silmad hõbekoridori. «Stopp!»

Autojuht lülitas mootori välja. Saabus täielik vaikus. Vaid üksikud sügislehed sahisesid kuskil nähtamatus kõrguses.

«Ta võis meelemärguse kaotada,» laususin.

Hargnesime lähimat ümbrust uurima. Leidsin balustraadi, millest olin üle astunud, aga lehehunnikut tumeda koguga polnud kuskil.

«Halloo! On siin keegi!» hüüatasin.

Seisatasime kõik kolmekesi üksteisest kümnekonna meetri kaugusel ja kuulatasime.

Vaikus oli absoluutne.

Vaatasin hetkeks kiirabimasina poole: autojuht seiras mind läbi klaasi ainitise pilguga ja suitsetas. Punane tulu oli selgesti näha.

«Halloo! Kiirabi on kohale jõudnud!» hüüatasin veel korra.

Kogunesime auto juurde nõu pidama.

«Võib-olla eksisin pööretega...» lõin kahtlema. «See koht peab olema kabelist vasakul kaevu juures... Ehk püüame kõigepealt kabeli üles leida...»

Jooksin umbes sada meetrit tagasi ja tõesti valendas tee ääres ajalehekioski-taoline ehitis. Läksin lähemale, ja kuuvalguses avanes läbi dekoratiivse võre vaade kätt lehvitavale tütarlapsekujule.

Sel hetkel teatas mehehää: «Kabel on siin.»

Jooksin hääle suunas. Kõik kolm (ka suitsetav autojuht) seisid sammastele toetuva katusealuse ääres ja püüdsid lahti mõtestada vanaaegseid pealkirju ornamentaalsel kõnepuldil otse ehitise keskel.

Tõlkisin neile saksa keelest: «Aus nimi on parem kui kaldis võideõli ja surmapäev on parem kui sünnipäev! Parema on minna leinakotta kui pidukotta, sest seal on kõigi inimeste lõpp... Parema on meelehärm kui naer, sest südamel on hea, kui näod on kurvad!»

«Jaa,» lausus autojuht. «Kirjatarkust on kõik kohad täis.»

Pidasime nõu, kuidas otsinguid jätkata.

Katusealusest suundusid mitmesse ilmakaarde hõbedased teed. Kuidas võtta? Kõik nad võisid minna vasakule.

«Nüüd tuleb kaev üles leida,» tegin lõpuks korralduse.

Suubusin ise kõige tumedamasse tunnelisse. Rohkem aimasin kui kuulsin, et autojuht järgneb mulle. Aeglustasin käiku ja lasin tal endaga kohakuti jõuda.

«Võib-olla sõidame marsruudi veel kord läbi,» ütlesin, ise juba väga hästi teades, et küsimus pole enam selles.

«Otsime, otsime,» lausus autojuht rahulikult. «Kuhu see jalutu inimene meie eest pakku pugeda võis.»

Tegin näo, nagu otsiksin kaevu. Tegelikult teadsin juba, et vanaeite pole olnudki. See oli meelepete. Illu fantaasia... Tundsin, kuidas käed muutusid kaalutuks. Randmete ümbert pigistas. «Ma jätsin talle ju oma kella,» meenus äkki. «Ma ei saanud ju kella pettekujutlusele ära anda.»

Autojuht astus kindlate sõjamehesammudega mu kõrval. Ta ei otsinud enam midagi.

Ma rahmeldasin ühest teeäärest teise. Lükkasin põõsaid kõrvale, seisasin tähelepanelikult lehehunnikuid...

Jõudsime ringiga auto juurde tagasi. Mõlemad valgetes kitlites kogud toetusid porilauale ja ootasid meid.

«Siin ei ole kedagi,» konstateeris meesarst.

«Peab olema. Ma ei saanud eksida,» laususin, pannes häälele nii palju veenmisjõudu, kui suutsin.

«Võib-olla viidi juba ära?» arvas naisarst.

«Ei saa olla. Teist väljakutset siia rajooni pole olnud,» sõnas meesarst.

«Siis tuleb edasi otsida. Muud väljapääsu ei ole. Inimest ei või niimoodi hätta jätta.»

«Eks siis otsige. Me ootame siin,» lausus autojuht ja läitis uue sigareti.

«Kõigil tuleb otsida,» tõstsin häält. Viha hakkas jällegi meelega kohtades tukslema — kujutlesin abitult väljasirutatud jalgadega vanainimest külmal maapinnal teadvuseta lamamas. Ma olin talle ometi sõna andnud.

«Püüdke veel kord läbi mõelda, kas te meid õigesse kohta tõite,» lausus naisarst mind kuidagi imelikult silmitsedes.

«Sõidame tagasi pealleepe,» tegin ettepaneku. «Ma mäletan täpselt kohta, kust esimest korda appikutset kuulsin...»

Tardusin. Ka jalad muutusid kaalutuks. Ma olin ju neile teise versiooni esitanud: olin rääkinud, et kuulsin appihüüet oma toa aknast.

Tundsin, et nad tahavad omavahel nõu pidada. Surnuaia läheduses polnud ju ühtegi maja, milleni võinuks appikutse kosta. Aga kuidas oleksin neile selgitanud, et kõndisin öösi läbi surnuaia ja äkki kuulsin oigamist...

«Sõidame tagasi,» otsustas meesarst ja ma taipasin, et sellest ütlusest alates võtab ta juhtimise enda kätte. Ta avas ukse, lükkas esiistme kahekorra ja viipas auto pimedasse sisesse: esimesena pidin mina sinna ronima.

«Olengi lõksus!» sähvatas ajudes. «Kui välkkiirelt ei tegutse, on kõik läbi!»

Tegin liigutuse, nagu hakkaksin autosse ronima, ja viskusin siis kummargil põõsastesse. Autojuhi valvsat haaret suutsin viimasel sekundil vältida.

... Kui end lõpuks järsust keerdtrapist üles olin vinnanud, taipasin, et toavõti oli jäänud Pille juurde.

Varisesin jalapühkimismatile istukile.

Et mind taga oli aetud, selles polnud mingit kahtlust. Vile kõlas veel praegugi kõrvades. Ka selles polnud kahtlust, et mind varsti kätte saadakse. Öieti ei põgenenudki ma vangla või hullumaja eest. Eks sealgi

ela inimesed. Inimesed on igal pool. Jälgi polnud ma seganud. Olin otse koju jooksnud. Verekoortele kerge ülesanne.

Kui vaid mõttepäevikud jõuaks ära peita! Neid hakatakse ju uurima.

Ajasin end vaevaliselt jalule ja püüdsin ust õlaga sisse vajutada.

Uks ragises, kuid ei andnud järele.

Mis siis ikka. Hüppan uksest läbi. Sellega on Charlie Chaplingi hakama saanud. Miks siis mina ei saa. Olen ometi Chaplinist rohkem kui peajagu pikem.

Võtsin kitsukeses eeskojas hoogu, alustasin sööstu, kuid pidurdasin viimasel hetkel nagu julguse kaotanud kõrgushüppaja. «Selle mürtsu peale ärkavad ju naabrid üles. Tuleb kuidagi vagusamalt talitada.»

Vajutasin kogemata lingile.

Uks avanes.

Järjekordselt olin oma toaukse lukku keeramata unustanud.

Süütasin tule. Nagu ikka, mõlemad aknapooled olid pärani. Voodi juba eelmisest hommikust saadik üles tehtud. Kirjutuslaual paberid sümmeetrilistes virnades. Kaks keefiripudelit ja tõstepommid kapi kõrval nurgas. Kahe keeduasemega pliidi kohal Euroopa poliitiline kaart.

Katsin akna pruunja pleediga (kardinaid mul ei olnud) ja asusin mõttepäevikuid pakkima.

Juhuslikult avasin ühe ruudulistest kaustikutest: «Midagi ette võttes peame me kõigest muust eralduma ja kõigest asjust vabastuma, üldse mitte ülejäänud suhtes muretsema, ainult siis saame kõike omal ajal teha. Schopenhauer.»

Olin selle mõtte üheksateistkümnenesena kirja pannud, oma esimesel ülikooliaastal, kursusetöö kirjutamise ajal. (Kursusetöö oli vabariiklikul konkursil II auhinna saanud.)

See pidi nüüd kuskil kapi taga vedelema.

«Teatud laadi suurteks saavutusteks kutsutu tajub seda noorusest peale sisemiselt ja töötab salaja selles suunas nagu mesilased oma kärje ehitamisel. Schopenhauer.»

Jälle Schopenhauer. Subjektiivne idealist!

Kirjutasin punase pliitsiga lehekülje servale: «Subjektiivne idealist.»

Panin mõttepäevikud lauale hunnikusse.

Las loevad, kui tahavad.

Lohutus ja rahunemistunne rauges unistuseks. Kobisin voodisse ja sirutasin valutavad jäsemed välja.

«Kahju, kui nad ei tulegi,» mõtlesin ja vajusin unne.

... Püüdsin püsti tõusta, kuid jalgades oli nii terav valu, et langesin voodisse tagasi.

Mis kell võis olla? Esimest korda elus olin minetanud ajataju. Tavaliselt võisin kella vaatamata peaaegu minutilise täpsusega teatada õige aja, nüüd aga ei suutnud määratleda, kas on varahommik, keskhommik või koguni keskpäev.

Tekk akna ees lasi läbi ähmast valgust.

Äratuskella tiksumist toolil padja all polnud kuulda. Olin ta üles keeramata jätnud.

Käekella olin kinkinud olematule vanamutile.

Jäi üle raadiost õige aeg võtta.

Selleks pidin end ikkagi jalule upitama.

Komberdasin kirjutuslaua juurde ja lülitasin vana «Reti» sisse.

Libistasin osuti üle lühilaine. Teadsin täpselt, mis kellaegadel Euroopa tähtsamad raadiojaamad ajamärgi annavad.

Aparaat võttis väga aeglaselt elu sisse.

Haarasin lausahtlist kraadiklaasi ja panin kaenla alla. Rohkem vanast harjumusest kui kartusest, et mul palavik on.

Lõpuks hakkas kostma ingliskeelset kõnet. Päevauudised olid nähtavasti just alanud. «... Merejalaväe paiskamine Californiast Kariibi mere äärde jätkub. Riigisekretär Dean Rusk loobus esinemisest reedel Virginias ja naasis Washingtoni...»

Juba diktori hääletoonist, veel enne kui sõnadest aru hakkasin saama, taipasin, et toimumas on midagi väga tõsist. Nii tõsist, et minu enda väike isiksus koondus pisikeseks täpiks, sirisevaks putukaks, kelle vastutuselevõtmiseks ehk enam keegi tegelema ei hakka.

«... Fidel Castro andis korralduse rahvamiilits võitlusvalmis seada. Havannas on juba teist ööd järjest täielik pimendamine...»

Unenäolikkuse tunne süvenes. Õised nägemused näisid laienevat üle kogu maailma. Mõne minuti jooksul olin veendunud subjektiivse idealismi ainuõigsuses. Sellise rahvusvahelise olukorra võis ju ainult Paradiisi Illu välja mõelda.

Järgnesid pisiuudised:

«... Võitlused Jeemenis vabariiklike ja monarhistlike jõudude vahel...»

«... Mandela protsess Pretorias algas...»

«... Kindral Walker, kes andis Oxfordis korralduse tulistada meeleavaldajaid, vabastati haiglast, diagnoos: psühhosomaatilised häired...»

Siis veel kord uudiste kokkuvõte: «President Kennedy katkestas ootamatult valimiseelse kampaania ja sõitis tagasi Washingtoni. Ameerika sõjalaevastiku haare Kuuba ümber tugevneb...»

Lülitasin raadio Moskva peale. Levitani pidulikult tõsine hää: «Kogu maailma avalikkus jälgib üha tõusva rahutusega Ameerika imperiaalsi uut vandenõu...»

Niisiis tõsi. Tõusin püsti ja sirutasin end.

Kraadiklaas kukkus põrandale ja purunes. Olin temperatuurimõõtmise täielikult unustanud.

Jalad ei valutanud enam nii rängalt. Ronisin lauale, lükkasin mõttepäevikud päkaga kõrvale ja tõmbasin teki akna eest.

Ere päikesevalgus prahvatas tuppa. Avasin mõlemad aknapooled ja hingasin sügavalt. Taamal kollendas sügisene mets. Hauplaadid ja ristid valendasid puutüvede vahel nagu hääbuva tsivilisatsiooni viimased säilmed.

Pöörasin pilgu isa portreele, ainukesele pildile mu katusekambri seinal, ja äkki tundsin teravat kurbust. Ma ei tahtnud enam üksi olla.

Sõjaajal olin kord olnud üksi kartulitest haisvas keldris. Külma seelõhe ei olnud. Olin lambanahkses kasukas ja viltides. Oli õudne. Nii

õudne, et väljusin aeda ja vaatlesin taevast aeglaselt langevaid, säten-
davaid säraküünlaid...

Isal oli ka õudne.

Aga vist mitte nii õudne.

Tal oli relv.

Mul pole kunagi relva olnud.

Olin end rahu viimasel päeval jalutuks jooksnud.

Kui heidaksin nüüd pikali voodisse, sirutaksin jalad mõnusalt välja, avaksin šokolaadikarbi, mille kaks aastat tagasi võitsin nääriloteriil, lutsiksin kompvikke ja jääksin ootama.

Huvitav, kas ma algusmomendi suudaksin ära tabada?... Kas see moment saabub sähvutuse või raksatusega? Või hakkab kõigepealt sahisema ja siis alles lendab kõik õhku?

Ma ei suutnud pikali heita. Jäin istuma luitunud rohelise paberiga kaetud laua taha ja vaatasin aknast välja.

Otsustasin linna jalutama minna. Seal oli üllatavalt vaikne ja rahulik. Vaatasin sisse kaupluse: kolm naist seisid piimajärjekorras ja turske mees toppis viinapudelit püksitaskusse. Järelikult kulges elu oma normaalsel rada.

Sõitsin külla Vårdile. Ta elas äärelinnas, hiljuti päranduseks saadud individuaalelamus. Nii nagu aiavärava lingi alla vajutasin, hakkas majas koer haukuma.

Trepile ilmus Värdi, märdunud põll ees, näo alumine pool marliga kaetud. Mõni aeg seisis ta liikumatult lävel ja vaatas umbusklikult minu poole — veel kunagi polnud ma teda ette teatamata külastanud.

«Gaasimask ees ja valge lina ümber — täiesti ajastu tasemel,» ütlesin tähendusrikkalt.

«Sa oled õige toredas meeleolus,» lausus nüüd Värdi ja kogu ta olek läks heameelest kohevile, isegi kõrvad liigahtasid.

«Jääb veel üle roomata aeglaselt surnuaia poole,» lisasin, kui läksime läbi auruse kõögi elutuppa.

«Näe, ma olen nüüd peremees,» selgitas Värdi vabandava tooniga ja võttis marli näo eest.

«Peremees viimse hetkeni,» jätkasin mõistukõnet.

«Jah, poleks arvanud, et mul kunagi selliste asjadega tegelda tuleb,» vabandas Värdi ja alles nüüd tungis mu teadvusse toa täiesti ebaharilik seisund: mööbel nurgas hunnikus, põrandal kliistianum ja tapeedirullid.

«Ehk tähistame tänast suursündmust.»

Panin kaasaostetud veinipudeli taburetile.

«Seda me teeme,» vastas Värdi, avas luugi põrandas ja laskus keldrisse. Varsti ulatas ta mulle sealt kandilise klaasnõu kollakasroosa vedelikuga.

«Tikri ja õuna segavein. 1960. a.» lugesin paberilapakalt.

Pea istusimegi põrandale laotatud ajalehtedel ja jõime teeklaasidest koduveini.

«Lõpuks olen koduloomaks saanud,» ütles Värdi rahulolevalt naeratades.

«Elasime sinuga kolmekümnenda eluaastani,» vastasin mina, ikka veel mõistmata, et ta ei tea midagi maailma tabanud kriisist.

LEMBIT KIVISAAR

«Sinu perekonnaseis on endine?» küsis ta nüüd, mind kavalalt silmitsedes.

«Kas ta on tõesti juba midagi kuulnud?» käis häiriv mõte läbi ajude, aga samas lohutusin teadmisest, et kui ka meie ajaveetmine Pillega salakaamera poolt filmilindile oleks jäädvustatud, poleks sellel praeguses maailmasituatsioonis enam mingit tähtsust. Inimkonnal tuleb rohkem enesesäilitamise kui lukuauku piilumisega tegelda.

«Pole võimatu, et päästsin täna öösel inimelu,» laususin võimalikult ükskõiksel häälel.

«Kuidas sa seda siis tegid?» päris Värdis. Ta oli harjunud minu ekstravagantsete avaldustega ja mu jutustamistungile vastu tulles palus teada üksikasju.

Jutustasin talle oma öisest seiklusest surnuaial ja kõige enam erutas mind seda lugu nüüd uuesti läbi elades asjaolu, et ma ei saa iial teada, mis minuga tegelikult toimus.

«Sul oleks ajakirjanikuna menu,» lausub Värdis.

Tundsin kerget solvumist, aga kodusveinist tekitatud mõnutunne hajutas selle kiiresti. Pealegi tajusin eelnaudingu surinat teost, mis nüüd kohe järgnema pidi.

Veiniklaasid käes, tõusime äkki mõlemad püsti ja ma kuulutasin pidulikult:

«Meie elu viimaste hetkede terviseks!»

Ka praegu veel ei oska ma põhjendada, miks Värdis minuga koos põrandalt kargas, mulle heatujuliselt silma pilgutatas ja klaasi ühe sõõmuga tühjaks jõi.

«Euroopaliku tsivilisatsiooni ajalugu on seega lõpule jõudnud,» deklareerisin.

«Tss...» muutus Värdis rahutuks. Kõrvaltoast oli nagu lapsenuttu kuulda. Olin unustanud, et tal on ligi aastane tütar Sirje ja naine Meeta. Nende käekäigu vastu oleksin pidanud nagu huvi tundma.

«Miami Beach on sõjalaager,» teatasin veidi tasasemal häälel.

«Mis sa räägid?»

«Kennedy hakkas Kuubat vallutama.»

«Kus sa sellest kuulsid?»

«Kogu maailm muust ei räägigi.»

«Ma ei ole midagi kuulnud.»

Istusime jällegi põrandale. Jutustasin Värdisle Kuuba kriisi kõige dramaatilisema variandi ja tundsin iseäralikku kahjurõõmu tõsidusest, mis tema juba punetama löönud näole lasus.

Hilisõhtul talutas Värdis mu koju, vinnas keerdtrapist üles ja pani magama.

... Pühkisin käisega laubalt higi ja avastasin äkki, et olen valges nailonsärgis. Tõsi, lipsu olin naela otsa riputanud, aga elevandiluust india mansetinööbid tolknesid endiselt kätistel. Näppisin need lahti ja käärisin käised üles.

Laialihpildatud stsenaariumivariandid ja mõttepäeviku killud surusid igast kandist peale. Nad olid nagu elusolendid. Valged auravad limukad. Mu nooruses pole vist ühtegi päeva olnud, mil ma poleks oma ajudest üht sellist ligast olendit välja pigistanud. «Vaimne viljakus,» öel-

daks, kui neist kogutud teosed kokku seatakse. Nüüd ei öelda midagi. Neist tuleb eraviisiliselt jagu saada.

... Kõik leheküljed olid nummerdatud. Polnud ühtegi lahtist paberitükki, millele poleks korraliku käekirjaga märgitud viidet, kuhu ta kuulub. Oleks mind teistes tingimustes ja teises Euroopa piirkonnas ilmale toodud, oleksin vist väejuhiks saanud. «Die erste Kolonne marschiert...»

Tegin paar tiiru suvila õuel. Linnud olid vait jäänud. Horisont valmistus punast päikeseketast üle serva lükkama.

«Kurat!» ütlesin valjult. «Kuradima kurat!»

Ja homme... või öieti täna hommikul astub see väejuht oma isiklikku autosse ja asub linnateekonnale.

... Ta jõuab sinna umbes tunni aja pärast. (Kui väsimusest nürinevad meeled teda Vardu kurvil pankkaldalt alla merre ei vii...)

... Instituudi kõrghoone ees vaatab ta korra üles; tundub, et jalgalune kõigub ja sinav taevas laskub ahenedes maa poole.

... Lifti ta ei pääse: ootajaid on viis ja talle tehakse viisakalt, aga karmilt selgeks, et tema sissetung tõstukisse oleks eeskirjade-vastane.

... Ta hakkab jala trepist üles minema. Süda klopib. Tumedad laigud nailonsärgil laienevad kaenalde alt rinnale. Jalgade küljes oleksid nagu tinapommid, ümber kere liivakott.

... Ta seisatab polsterdatud ukse ees, pühib näolt higi, taskurätt on otsekui vett täisimbunud käsn.

... Nooruke sekretär jätkab masinal tippimist, ei näi uustulnukat märkavat. Illu seisab kannatlikult ja ootab. Seda on ta kogu elu õppinud ja oskab hästi teha.

Lõpuks tõstab sekretär pilgu ja vaatab kuhugi Illu selja taha. Tema huulte vahelt tuleb pirtsakas käsklus: «Kes teie eest uksi peab sulgema!»

Illu vajutab polsterdatud ukse pehmelt kinni. (Kartusest uksi paugutada eelistab ta need ikka praokile jätta.)

«Seltsimees Vaar palus mind enda juurest läbi astuda,» lausun pärast kümneminutilist pausi.

«Direktoril on nõupidamine.»

«See nõupidamine on seotud minu kohalemääramisega,» püüan selgitada.

«Eks siis oodake, kuni teid välja kutsutakse.»

Jätkan ootamist ja äkki... kaob kabineti ja ooteruumi vahelt sein. Näen Vaari lühikeste käistega oranžikas spordipluusis, pronksjad käsi-varred võimukalt lauale sirutatud; temast vasakul, nagu rahvakohtu kaasistuja, nõjatab väarikalt toolileenile Mustlane, tumedas ülikonnas, huuled kokku surutud, teritatud pliats sõrmede vahel. («Nagu muistne potikild, mida kahekümnel leheküljel järjest kirjeldatakse,» lausun sekretärile, aga too ei saa mu vaimukusest aru.)

Potikild võtab sõna:

«... Ma jään oma seisukohale, et seltsimees Kase viimaste aastate saavutused on teaduseväliste vahendite kasutamise tulemus... Need seitseteist aastat, mis ma temaga ühes ja samas asutuses töötan, pole mind kahjuks suutnud veenda tema teaduslikes, veel vähem organisatsioonilistes võimetes... Talle on täiesti võõras sihikiindel

uurimistegevus. Tema töid — mida ta, tõi, oskab väljaspool vabariiki kiiresti publitseerida, iseloomustab pealiskaudsus, hüplemine ühelt probleemilt teisele...»

Näen Mustlase pruunjates silmades tõelist muret ja see annab mulle, vaatamata mu kahemõttelisele seisundile, teatud üleolekutunde: analoogilistel juhtudel pole mina vähemalt iseenda ees teeselnud siirast võitlejat.

«Meie instituudile oleks täiesti traagiline, kui selle etteotsa asuks vähe ettevalmistatud inimene, kes pole võimeline austama oma kolleegide tööd, kes suhtub nihilistlikult aastakümnete jooksul väljakujunenud teadusliku uurimise traditsioonidesse.»

... Meenub Mustlase hämmastus, kui seitse aastat tagasi asetasin tema, tolleaegse teadusliku sekretäri ette lauale oma kandidaadidiplomi. Ma polnud instituudis kellelegi teatanud ei kaitsmisest, ei dissertatsiooni kinnitamisest kõrgemas atestatsioonikomisjonis: tahtsin neid fakti ette seada. Instituudi ajaloos polnud veel olnud juhtumit, et väljapoole vabariiki aspirantuuri lähetatu oleks enne tähtaja möödumist suutnud töö valmis kirjutada ja ära kaitsta.

«Olgem avameelsed, need lepinguliste tööde summad, mida Kasel on õnnestunud instituudile tuua, on kahe teraga mõök — kõrgemal pool harjutakse neid instituudi eelarves nägema ja enam me neist ei vabane... Teile peaks olema selge, et isemajandamine humanitaarteaduses on vaid mööduv mood...»

... Mustlase silmade helk oli kolju sügavusest mulle lähenenud, siis veidi hajameelseks muutunud ja seisatanud alles minu kandidaadidiplomi alumisel serval... Ta palus dokumendi mõneks ajaks enda kätte jätta ja teatas, et ma võivat lahkuda. Ei ühtegi õnnitlussõna. Ei ühtegi küsimust dissertatsiooni sisu kohta. Hiljem sain teada, et mu väitekirja esimese peatüki arutelu oli määratud järgmisele reedele... Vaid Vaari isiklikul vahelesegamisel jäi see ära.

Aga nüüd Vaar vaikib. Raske on aru saada, kas ta kavatseb kõik argumendid ära kuulata ja siis vastulöögi anda või on midagi muud teoksil...

«Kui kuskil ongi tekkinud mõte, et Kase võiks esitada instituudi direktori kandidaadiks, siis teie kui tõsise teadlase kohus oleks esimesena selles suhtes kriitiliselt oma arvamus avaldada.»

See on öeldud veenvalt ja enesekindlalt. Võrdlus potikilluga oli seega täiesti kohatu. Mustlane teeb ainult kindlaid, täpselt ettearvestatud käike. Ta on positsioonimängija.

Vaar peaks nüüd ütleva ainult ühe lause: «Seltsimees Kase uurimus tööstusharu sotsiaalsest planeerimisest on esitatud riikliku preemia saamiseks.» Ja kõik oleks jällegi oma kohal. Mustlane viiks vigurid kohe algseisu tagasi... Aga Vaar vaikib.

Keegi kõhatab. Ja kohe taipan, et asjalood, nagu ikka, on halvemad, kui esialgu näis. Pidanuksin kohe ette aimama, et Mustlane juba üksinda lahingusse ei söösta: seljaga minu poole, massiivse kirjutuslaua keskkohast väljuva pikendi taga istub Värdis; tema ees laiali järjehoidjatega raamatud, käsikirjad, tabelid, graafikud. Minu teaduslik toodang.

Vaar teeb poolpöörde kriiksuval, põranda külge kinnitatud istmel.
«Seltsimees Kalmus, avaldage oma arvamus!»

See on esmakordne juhtum, kui ametis olev direktor pöördub Värdi poole sellise ettepanekuga.

«Viimasel ajal võime täheldada massilist huvi kasvu humanitaarteaduste vastu... Ajaloo osakonda oli ülikoolis kõige pingsam konkurss...»

Äkki tunnen, kuidas kotist mu kangestunud keha ümber hakkab pudenema liiva... Värdi poleks iialgi ise sellise demagoogilise sissejuhatuseni jõudnud.

«Seetõttu on eriti tähtis, et meie teadlased jätaksid avalikkusele tõi s e mulje... (Ma olin öelnud: «Tänapäeva üliõpilased suhtuvad parimal juhul huumoriga sellesse pedantsesse tähenärimisse, mida osa meie humanitaarteadlasi teadusliku uurimise kohustuslikuks koostisosaks peab.»)... Seltsimees Kase tööd kahjuks jätaavad teistsuguse mulje. Ma kohe selgitan, millise...»

Värdi kõhatab ja hakkab lehekülgi pöörama.

«Me kohtame e b a k o n k r e e t s e i d formuleeringuid, aga kohati selliseid nähtusi... Lehekülgedel viiskümmend seitse kuni kaheksakümmend neli kirjeldatakse sotsioloogilist küsitlust, mida tegelikult pole toimunud... Ma kontrollisin kõigis neis ettevõtetes, mida siin mainitakse...»

Ma vaatlen Vaari ja paratamatult haarab mind imetus: tema silmad on täiesti tühjad, neis pole kübetki suhtumist... «Kui pikk tee seisab Värdil ees n e n d e silmadeni,» mõtisklen peaaegu kurvalt. «Tema olekus on veel nii palju häbelikkust. Vististi tundub talle tema osa isegi vastumeelsena ja et tõkkeit endas ületada, sisendab ta enesele, et seda kõike on vaja, nii väga vaja, millegi nimel... vaja.»

«... Kolmkümmend lehekülge teaduslikku teksti on v a b a f a n t a a s i a v i l i.»

Ka Mustlast teeb Vaari vankumatus kärsituks. Närveerib ta Värdi pärast? Või tunneb ka tema veel seda ebamugavust, kui... «inimese vastu minnakse». Igatahes pliitsitera on ta vastu lauaserava kogemata katki vajutanud.

Pruugiks vaid Vaaril rusikaga lauale põrutada ja käratada: «Jätke laimamine!», kui Värdi hakkaks kogeleva ega suudaks enam ühtegi mõtet loogiliselt sõnastada.

Aga Vaar vaikib.

«... Seltsimees Kase tööde joonealuses aparaadis viidatakse väljaannetele, mida tegelikult pole olemas.»

Liiv sahib. Mu paljad jalad on juba päkkadeni nähtamatud.

«Ma ei saa mööda minna autorsuse küsimusest...»

Nüüd muidugi võtab ta kätte minu «Isiksuse sotsioloogia» ja väidab, et tema on selle kaasautor. Aga ei. Ta kummardub ja otsib midagi portfellist toolijala najal.

«Viimased kolm aastat olin ma sunnitud päevikut pidama...» selgitab ta ruudulise paberiga kladet lauale asetades. «Ma märkisin üles kõik seltsimees Kase korraldused ja juhtnöörid. Neis on nii palju e l e m e n t a a r s e i d vasturääkivusi, ebajärjekindlust...»

Äkki Värdi turtsatab. See on midagi kõhatuse ja summutatud naeru vahepealset.

«... Hiljuti jutustas seltsimees Kask meile uuest, riikliku tähtsusega — muidugi salastatud — uurimisest (nüüd juba avalikum naeruturtsatus) tervishoiu ministeeriumi tellimusel... «Isa sünnitusprotsessis osalejana.»

Nüüd kihistas ka Mustlane. Avalikult naerda ta ei oska. Naerupudemed laksuvad tal üle huulte nagu aegluupi venitatud aevastus.

«Seltsimees Kask...» jätkab Värdi (ta on otsustanud mind praegu nagu viimaste aastate sektorikoosolekutelgi seltsimeheks nimetada), «tegi ettepaneku naiste sünnitusvalude kergendamiseks isadel lapse sündimise juures viibida... Isegi ankeet sai koostatud — arstide ja noorte isade hulgas levitamiseks...»

... Sein vajub uuesti ette. Ma seisan põlvili liivahunnikus ja ei näe ega kuule enam midagi...

... Velta sõrmed muljuvad mu peopesa, tunnen küüsi tungimas randmeisse, ma kordan mehaaniliselt: «Kohe on kõik korras...», «Kohe on kõik korras...»

Vabastan hetkeks oma vasaku käe ja panen talle laubale. Ta pea väriseb.

Siis äkki on kuulda hiire piuksumist.

Velta tahab tõusta istukile ja vaadata.

«Poeg,» teatab arst.

... Tõstan jalad aegamisi liivast ja sammun koridori.

Liftist astub välja väike kühmus mehike. Mind nähes surub ta mapi tugevamalt kaenla alla, näole lasub kurb otsustavus... Kuuldeaparaat tema pintsaku ülemises välistaskus meenutab murdunud kombitsat.

Minu tervituse peale vajutab ta lõua vastu rinda, kuid ei lausu sõnagi.

«Seltsimeheliku kohtu protokollid?...» viirgab oletus läbi pea.

Sel hetkel käratab nooruke sekretär: «Õppige kord inimese kombel uksi sulgema!» Ta vajutab polsterdatud ukse kinni, kuid kohe avab mu endine teaduslik juhendaja selle uuesti.

... Jah, olin tulnud tootmisnõupidamisele ebakaines olekus, ladina keeles sõna võtnud... Olin käsi tiibadena lehvitanud, hõbediadeem peas, mööda koridore jooksnud ja kellukesti kõlistanud...

... Kui sammuksin nüüd jällegi tagasi, avaksin viimast korda oma elus selle polsterdatud ukse, marsiksin otse kabinetti, teeksin graatsilise kummarduse publiku suunas ja teataksin pidulikult:

«Tuhande üheksasaja kuuekümnenda aasta oktoobris polnud mingit Kariibi mere kriisi... See oli puha Illu fantaasia.»

Siis hüppaksin rippu lühtri külge, kõiguksin risti üle kabineti, lööksin jalgadega oma oopused laua pealt lendu.

«Lähem Bangladeshi lapsi lugema õpetama,» ütlen sealt ülevalt, püüdes hääle panna nii palju kainust ja asjalikkust kui võimalik.

«Pluhvib järjekordselt...» lausub keegi.

... Astun lifti. Pinda pole jalge all. Sahti sügavusest vaatab mulle vastu väike poisike, roosa tutipael juustes. «Isa!» hüüab ta. Kukun maale ikka lähemale ja lähemale.

«Kas suudan õigel ajal avada langevarju?»

... Äi jutustab: «Lendur istus minu pea kohal, tuultele avatud kabiinis, vajutades kogu keharaskusega poolkuutaolisele roolile... Ta püüdis hoida kõrgust, kuid lennuk vajus ikka madalamale. Heitsin pilgu üle parda: meile lähenes pruunjas lõssimaastik... Äkki tegi mootor paar tugevat turtsatust ja suri siis täiesti välja. Rihmad, mis mind lennuki küljes hoidsid, venisid. Ma ei tundnud enam istet enda all. Ma rippusin lennuki kohal... «Lõpp!» suutsin veel mõelda. Siis saabus pimedus. Ei tea, kui kaua ma lamasin, enne kui tulin teadvusele. Vaevaliselt pöörasin pead: ümberringi savijas muda; eemal lennuk, rattad taeva poole... Püüdsin häält teha, aga ei suutnud aru saada, kas mul kõris tekkis häält või ei. Olin kaotanud kuulmise. Keha roiutas nüri valu. «Tuleb päästa post!» andsin endale käskluse. Meenus Sun Jat-seni nukker naeratus: «Me anname teile meie vabariigi ainsa lennuki.»... Rooman lennuki poole küünarnukkide najal, elutuid jalgu järele lohistades. Lendur on jäänud lennuki alla ja hukkunud. Kohver diplomaatilise postiga on terve. Kaotan jällegi teadvuse... Ärkan puudutusest põsel. Minu ümber seisavad pilusilmsed, vattkuubedes lapsed ja naeratavad.»

... Kui Jānis öelnuks: «Lähen Bangladeshi lapsi lugema õpetama», siis oleks see tähendanud, et ta ka sinna läheb.

Temast õhkus rahu, kindlust ja mahorkalõhna. Mina pole kunagi suitsetanud. Ka Hiinas pole ma kunagi käinud. Aga kui mu sagedastel komanderingureisidel TU maanduma hakkab, on mul ilmselt samasugune tunne kui Jānisel lõssimaastiku kohal: «Nüüd tuleb alla!»

Velta hüüatas Budapesti kohal, kui lennuk õhuauku vajus: «Peaasi, et n ä g u t e r v e k s j ä ä k s ! »

... Kümne aasta eest, kui ma Kariibi mere kriisi ajal end valutava pea ja ängistatud südamega (pealegi veel esmaspäeva hommikul) instituuti hiivasin, polnud mul nägu. Tajusin seda otse füüsiliselt. Kõrva-des helises veel John Kennedy jahe hää (.. «Kui laev üritab läbi murda, antakse hoiatav lask ja kui ta sellele ei allu, lastakse laev põhja» ..), minul aga oli näo asemel mingi lopergune, punsunud pinna ja häält ka ei olnud.

Igavlevad tüdrukud istusid sektoritoas oma ettenähtud kohtadel, puistasid suhkrut kohvitassidesse ja kõlistasid lusikatega. Märkasin toolikorjul oma koltunud pulloveri, kuid Pillet ei olnud. Nüüd alles taipasin, et pidanuksin seemispintsaku ära tooma. Olin ta pärast surnuaiaepisoodi porisena ja takjaid täis kuhugi kapinurka pistnud.

Võtsin telefonitoru, hakkasin numbrit valima, aga ei tulnudki meelde, kellele ma helistada olin kavatsenud. Pillele nagu ei sobinud helistada.

Tegin pooltühjas instituudis paar tiiru — mitte midagi ei viidanud sellele, et kuskil oleks arenemas poliitiline kriis. Arheoloogid mängisid nagu ikka pingpongi. Ekspeditsioonilt saabunud filoloogid kleepisid autobussipileteid aruandepoognaile.

Et juhtkond oli kutsutud presiidiumi mingile nõupidamisele, võisin riskida instituudist lahkumisega. Hoovile avaneval tagauksel jõudsin järele Mustlasele (ka tema tavatses vahetevahel tööpostilt tasapisi jalga lasta, aga erinevalt minust polnud ta veel kunagi vahele jäänud).

LEMBIT KIVISAAR

«Teiega ma just tahtsingi rääkida,» pöördus ta ootamatult minu poole.

Naasime tema väikesesse kabinetti.

«On kujunenud arvamus,» teatas ta, «et te võiksite tegelda perfokaartidega.»

Ta ulatas mulle pagasikviitungi.

«Mis ma sellega tegema pean?» küsisin.

«Tooge perfokaardid jaamast ära!»

Töin perfokaardid ära ja laotasin sektorituppa põrandale. Nad olid mitmevärvilised ja ilusad. Tüdrukud ahmisid neid igaks juhuks kandekottidesse ja minu tähtsus nende silmis tõusis.

... Koos perfokaartidega saabus mu ellu uus periood. Nood sakilised papitükid on selle eluperioodi ilmekad sümbolid. (Kõige veidram on muidugi see, et nende juurutamisega kiirenes progress humanitaarteadustes. Nii igal juhul väidetakse.)

Nii et... eluaastail kakskümmend neli kuni kakskümmend seitse: minu esimene kandidaadidissertatsioon ja selle läbikukkumine... Aastail kakskümmend kaheksa ja kakskümmend üheksa põgenemine filmikunsti... Aastail kolmkümmend — kolmkümmend üks: perfokaartide ehk askeldamise periood... Mälu nõrgenes. Tähelepanu tuhmus. Haja-meelsus muutus tõntsiks ükskõiksuseks. Isegi meenutada on seda aega raske. Kõik on hall. Värvid tuleb juurde mõelda... või öieti — värvid tuleb nüüd tagantjärele ilmutada...

Selle perioodi teiseks tähtsaks sündmuseks (perfokaartide järel) oli mu perekonnaseisu muutumine.

... Taarusin sugulaste karja keskel, halvasti istuv uus must ülikond seljas.

Kohe kui «kibe» röögiti, vajutasin huuled pruudi põsele.

Mulle sosistati, et olen liiga palju võtnud.

Tõusin püsti ja rääkisin midagi maa ja mulla alustest. See meeldis väga naise Viljandimaalt kohalesõitnud sugulastele.

Otsisin vargsi võimalust, kuidas saaks hiilida piduruumist teisele korrusele, kus teadsin olevat raadio. Tahtsin päevauudiseid kuulata. Ehk on midagi tähtsat juhtunud...

«Ollepruulija» ajal ronisingi laua alt hiilimisi minema ja peitsin end pruudi onu töökabinetti.

... Alto Adige terroristid olid Veronas rongi õhku lasknud...

Värdi, kes jälgis, et vanu eesti kombeid järgitaks, otsis mu üles ja teatas, et pruudil on kingad ära röövitud. Need tuleb välja lunastada.

Ilmusin piduliste keskele ja jälle hakati «kibe» karjuma. Seekord tõmbas pruut pea eest ära ja ma maandusin huultega tordina kõrgeleupitatud juuksekuhilasse...

Siis suruti mulle kirves kätte ja ma pidin midagi tegema. Mida just täpselt, ei mäleta.

Ka kõik edasine on udus.

Öö Pillega meenub mulle pisimate detailideni. Isegi lõhnade varjundid on meeles. Oma pulmi mäletan aga ähmaselt.

Vana eesti kombe kohaselt kestis pidu kolm päeva.

Neljanda hommikul pidin jällegi instituudis olema. Mind toodi esmakordselt elus autoga kohale. Pea valutab. Kuid kõige rohkem kan-

natasin ma musta ülikonna ja lipsu pärast. Ma teadsin ju, kui alp näeb välja meesterahvas sellise mõttetu riidelisandiga nagu kaelaside.

Kogu päev oli mul tunne, nagu tolkneks mul juustes roosa lehv.

Ka meie toa tüdrukud tegid omalt poolt kõik, et mu eksistentsi-iiveldus mõrum oleks: mu laual põlesid kolm mustriulist küünalt ja seisis korv lilledega. («Kuidas ma selle korviga peaksin läbi linna minema?!» turgatas kohe ebameeldiv mõte.)

Astusin uudishimulike töökaaslaste spaleeri vahelt läbi, ulatasin iga-ülele ükshaaval oma närveerimishigist niiske käe. Siis pidas Anne kõne. Pille tema kõrval naeratas, vaatas mu poole, aga minust mööda. Märkasid veel, et pliatsid mu laual sinises hambapesutopsikus olid ära teritatud...

Pärast seda kutsuti mind direktori juurde. Esimest korda kogu mu instituudisoleku vältel tõusis ta minu tuppa astudes püsti, tuli mulle paar sammu vastu ja surus kätt.

Istusime kõrvuti tema kirjutuslaua taha.

«Võtame kätte paki kaarte, nii et neid mugav oleks hoida,» alustasin oma igapäevast perfokaartide käsitlemise õppetundi. «Jälgime, et nurgad kohakuti langeksid... Ei, need äralõigatud nurgad... Ja nüüd võtame varda ja püüame torgata läbi avauste, et pakki üles tõstes ja raputades otsitavad kaardid sealt välja langeksid...»

Nõutavad perfokaardid pudenesidki direktori ette lauale. Siis hakkasime koostama tesaurust ehk võtit uue perfokaardimudeli tarvis. Märkasid higitilka direktori silmanurgas, aga siiski pani ta progressi pealetungile vastu. Varsti oli tal laual kast ärakodeeritud instituudi-personaliga. Kui oli vaja näiteks üles leida töötaja, kel pole teaduslikku kraadi, alalisi ühiskondlikke ülesandeid, kindlat kitsast spetsiaalsust, siis pudenes Ilmar Kask lauale ja vaatas direktorile kohusetruult otsa...

Perfokaartidest vabal ajal lahendasin tüdrukutega ristsõnamõistusi.

«Liibanoni pealinn?» küsis Anne.

«Beirut,» vastasin.

«Oled sina aga entsüklopeedia,» lausus Anne ja eemaldas niidijupi mu pintsakureväärilt.

Ainult Pille ei võtnud me mängust osa. Ta istus ja kirjutas midagi. (Mõne kuu pärast abiellus ka tema. Tallinna komanderingule sõitnud Vilniuse ülikooli professoriga. Praegu elab ta Pariisis, mees on konsultandiks UNESCO juures. Neil on kolm last. Kandidaadiks sai Pille kaks aastat enne mind... «Oh, sind tobukest,» ütles kord Anne, «ta oleks sinust akadeemiku teinud.» «Aga miks sa mind siis telefoni juurde kutsusid, kui seltsimees Inge Jakobson helistas?» küsisin talt endamisi.)

Vististi oli see nii, et esimese kutse peale ma kohtama ei läinud. Teise peale ka mitte. Siis tuli ta ise. See kõlab fantastiliselt, aga ta tuli. Ootas mind al instituudi fuajees ja ulatas mulle kirja. Palus, et ma selle tema juuresolekul läbi loeksin.

«Tunnen kohustust kirjutada Teile mõned read seletuseks»... Nii algas kaheksaleheküljeline kiri. «Ma palun Teid lugeda neid ridu mitte ainult silmade, vaid ka südamega...» Siis järgnesid mingid lapsepõlve-

mälestused... «Vaadeldes elu lapse silmadega, kogunesid mulle juba kindlad tõekspidamised... Hiljem andsin tütuse jääda endale ustavaks kõigis, nii suurtes kui ka väikestes tegudes...» Siis sain teada, et mulle on fanfaarilugu andestatud ja et ma tegelikult polegi nii halb, kui ma tahan välja paista. Siis tuli veel paar lehekülge sellest, et peab olema hea ja leplik. («Mustas kannus ei saa kanda puhast vett.») Ja lõpuks tehti mulle abieluettepanek.

... Meenus Tšehhov: «Ka sajad verstad lagedat, üksluist, paljaks-kõrbenud steppi ei suuda säärast igavust peale ajada nagu mõni inimene.»

See oli ka viimane sissekirjutus mu mõttepäevikusse. Pakkisin oma intellektuaalse toodangu võikasti, mida aga varsti oli mingiks praktiliseks otstarbeks vaja, ja nii ilmuski lagedale naabrite Riiast toodud pomoriinikast. (Minu praeguse lätlannast naisega pole selle kasti päritolu niisiis ühenduses.)

Ahjaa... Veel pööningul kastile puhkepaika otsides ei suutnud ma grafomaaniapuhangut maha suruda. Kirjutasin ühe kaustiku kaanele: «Kahekümnenda sajandi intellektuaali eneseteostamise lugu. Kahetseda pole tal midagi, tasa teha samuti mitte. Mis oli, see oli. Mis on, see on. Mis tuleb, see tuleb.» Ja panin kuu-päeva...

Pööningult tagasi tulnud, vaatlesin ennast kaua peeglist. Psühholoogid soovivad sellistel puhkudel naeratada. Manasin näole grimassi. Huuled keeldusid naeratuse poosi sisse võtmast. Tõdesin, et olen kahvatu. Päris kaame. (Inimeste kahvatused on erinevad. On olemas kollakas kahvatus, rohekas kahvatus, lumivalge kahvatus. Mina olen roosakas kahvatu, kui ma just hästi päevitanud pole.)

Inge jälgis mu peeglistse jöllitamist ja tema näol oli õilis kahvatus. Sellist ilmet võib ikka kohata inimestel, kes on veendunud, et nad on vabatahtlikult võtnud kanda mingi raske saatusekoorma...

Küsisin Ingelt, kas ta lapsi tahab.

Ta palged värvusid tumepunaseks, kuid ta ei minetanud õilsat ilmet. Taipasin, et ta tahab last.

Ütlesin, et tuleks kohe kolmikud teha.

«Ikka ei suuda sa millestki tõsiselt rääkida,» ohkas Inge.

Mõni päev pärast seda vahejuhtumit püüdis ämm minuga nelja silma all rääkida. «Mu tütar on väga peenetundeline ja tagasihoidlik,» ütles ta. «Püüdke tema eest hästi hoolitseda... Ta austab teid väga.»

Pidanuksin talt küsima, mille eest mind võis austada ja mis asi see austamine õieti on, aga mul valutab pea ja tahtsin kiiremini värsket õhu kätte pääseda. Seepärast lubasin kõik teha, mis minult nõutakse.

Kaks nädalat järjest käisime külas naise sugulastel. Kõik olid minust heldinud. («Nii kena noormees. Haritud, aga tagasihoidlik.»)

Siis jõudis järg minu sugulasteni. Oldi väga üllatatud, kui teatasin, et mul neid ei ole. Või kui kuskil ongi, siis ma ei tunne neid.

«Aga ema?» küsis ämm ettevahtlikult. Siia maani oli ta taktitundeliselt vaikinud sellest, et ma ema oma perekonnaseisu muutumisest informeerinud polnud.

Tahtnuksin ema sellest mängust päriselt välja jätta, aga kuskilt kookisid nad Räämaku külakooliõpetaja aadressi siiski lagedale.

Otsustati ühiselt ema külastada.

... Mäletan seda kadunud poja kojutuleku tunnet, kui bussist väljusime ja hilissügise päikese külmades kiirtes endise mõisasüdame poole liikusime.

Nina neelas magusat kodulõhna. Koristamata maisipõld auras. Metsatukast künkal, mille nõlval poisikesena maasikaid noppisin, tõusis õhku vareseparv.

Võtsin Inge käest kinni. Äkki tundsin, et pean olema ta vastu hea. Läbi kinnastegi võis aimata, kui külmad on ta sõrmed.

Loikudel me jalgade all pröksus jääkirme. Tuli vastu lehm, lohistades järele pikka ketti.

Läksime üle lohkuvajunud palksilla ja ma jutustasin, kuidas neljakümne neljandal aastal seisis sel kohal purukslastud saksa tank.

«Kas võib ikka julgelt üle silla minna?» küsis mu ämm, jalgu väga ettevaatlikult sillapalkidele asetades.

Selgitasin, et see on uus sild. Vana oli kividest.

Kruusaauk, kus granaadisütikute ja lõhkekuulidega mängisime, oli maltsa kasvanud.

«Kas sa sõjaväes oled teeninud?» küsis ämm.

«Ei ole,» vastasin. (Olin lühinägelikkuse tõttu ülikoolis sõjalisest vabastatud.)

«Nii et kui kõik mehed lühinägelikud oleksid, poleks sõdasid ollagi,» ütles ämm ja alles pikkamisi ma taipasin, et see filosoofiline mõtteavaldus tuli üle ta kitsaste huulte täiesti juhuslikult, ilma igasuguse alltekstita.

«Kõik on suhteline,» laususin, «lühinägelike sõjas raisataks lihtsalt rohkem laskemoona...»

«Kui tädipoeg Karl ajateenistusest tagasi tuli...» alustas ämm ühte oma pikka sugulaste-juttu ja ma vaikisin, kuni jõudsim mõisapargini.

Triumfikaaretaolise vana värava juures seisis mustas rätikus naine ja ootas meid. Ta astus meile vastu oma tasase naeratusena, ja jällegi oli mul sama tunne kui neljakümne neljandal. Siis olin tulnud ette teatamata, teeveerest leitud paguniteta sinelis, vatiga tihendatud tohututes kirsades. Ema naeratas mulle ja siinemaani ei tea ma, kas ta oli mind niimoodi iga päev oodanud.

Läksime neljakesi mõisahoone vahelt läbi pargi. Jalge all krudisesid tammeterod. (Okupatsiooniajal olime neid kuivatanud, kõrvetanud ja kohviubadena tarvitanud...)

Mõisatiigid olid kasvanud rohelisse kõntsa. (Luikede jaoks pole seal enam ruumi, aga muusikat peegeldavad nad endiselt.) Louis Armstrongi ja Ella Fitzgeraldi duett kostis otse nähtamatu vee pinnalt.

Meid teretati aupaklikult.

Kolhoosinoorus kogunes tantsupeole.

Kandilistest põllukividest laotud opmanimajast õhkus soojust. Häärberisse astudes läksid prillid uduseks. Pühkisid neid salliotsaga, aga nad muutusid veelgi hägusemaks.

«Kanäe, kus Peetri pojast on mees saanud,» ütles keegi ja surus mul tugevasti kätt.

Hiljem selgus, et ütleva oli kolhoosiesimees ise. (Mitte see hilisem kõrgema haridusega mees, kes opmanimaja kivideks laskis lammutada

ja tammiku väärispuiduks raius, vaid endine, talupoegliku päritoluga esimees.)

Millegipärast meenusid vana laulu esimesed read: «Üks kindel linn ja varjupaik...» Ainult seda ei suutnud ma mälus taastada, kust see laul õieti pärit on ja mis viisil teda lauldakse.

Kolhoosi esimees, keda ema Kustiks hüüdis, kummardus üle laua minu poole ja küsis, mis maailmas ka uudist on.

Rääkisin ära kogu Kuuba kriisi loo ja märkasin, et mind kuulatakse tähelepanelikult ja lugupidamisega.

«Väged mehed need tänapäeva riigimehed,» lausus Kusti ja tõstis metsakohinatopsi minuga kokku löömaks. Ja jällegi tõrkus mu mälu ütlema, kus ma neid sõnu juba kuulnud olin.

Kummutasin metsakohina kurgust alla ja hakkasin kõhima.

Kusti ulatas mulle suure tüki meekärge. Elukutselt oli ta mesinik.

«Kas sõjaks ikka läheb?» küsis mu ämm.

«Ei lähe,» oli Kusti kindel arvamine. «Üksik inimene võib pea vaba-tahtlikult silmusesse panna, aga rahvad ei pane.»

Tuletasin neile meelde, et Hitleri poolt hääletas 1936. aastal 96% sakslastest.

«Mis valimised need ka olid...» vaidles Kusti vastu ja lisas: «Nojaa, siis oli ikka sõjas veel midagi saada, nüüd pole aga enam midagi võtta.»

Ja sel kohal saabuski päeva suurim sensatsioon. «Ega see tänapäeva noorus nii väga hukas polegi,» tegi ämm äkki avalduse ja jutustas oma väite kinnituseks loo kellestki vanaeitest, kes oli televisiooni kaudu tagasi pakkunud käekella, mille talle olla jätnud keegi noormees...

«Maa läheb tühjaks,» kurtis kolhoosiesimees. «Noored kipuvad linna... Koolis jääb lapsi ka iga aastaga vähemaks...»

Seepeale ei lausunud keegi midagi. Kõrvus helises endiselt «Üks kindel linn ja varjupaik».

«Mis ametit sa nüüd pead?» küsis lõpuks Kusti ja esmakordselt sel päeval tundsin endal Inge pilku. Ta keelas mul midagi tegemast, aga mida, seda ma kohe ei taibanud.

Ma vaikisin. Kusti popsutas piipu. Ema mõistis mu meelehärmi ja ütles Kustile: «Sa mängi õige üks vana tantsulugu.»

«Proovida võib...» lausus esimees kurvalt. «Ega Peetrist ikka ette saa.»

Esmakordselt kuulsin, et mu isa oli kannelt mänginud. Tahtnuksin küsida, kas ta ka «Üht kindlat linna ja varjupaika» oli mänginud, aga vaikisin. Ma ei teadnud siis veel, et need imelised helid mul ikka kõr-vus helisema hakkavad, kui end milleski süüdi tunnen.

Vaatlesin esimehe kandlekeeltele liikuvaid sõrmi, tema kodukootud kampsunis rahulikult kummis rinda ja ühevärvilisi, nähtamatust näge-vaid silmi ning kartsin, et ei suuda hingesügavusest tõusvat nukrust lämmatada.

Tõstsin veel ühe topsi metsakohinat huultele.

Ei oska seletada, mis minuga pärast seda toimus. Äkki leidsin end pargi taga väljal koltunud rohus. Võib-olla olin jooksnudki. Igal juhul polnud mul palitut seljas, aga külma ma ei tundnud.

Kolm üksikut mändi olid metsast ette rutanud ja seisid tardunult keset põldu. Neid vaadates oli mul juba poisikesena tunne mingi suure

rahvaliidumise vägivaldsest seisatamisest: selle asemel, et lagedale väljale valguda, seisis tume mets liikumatult taevapiiril.

Kandlemängu opmanimaja poolt enam ei kostnud. Läksin aegamisi tagasi. Murdsin suure kobara pihlakaid ja viskasin taras nuuskivale seale. Loom sõi aplalt marju ja tõstis siis koonu ootavalt minu poole.

«See on mu ema siga,» laususin kuskilt ootamatult ilmunud Ingele.

«Uueks aastaks tapetakse ta ära ja saame meiegi kena kantsaka liha.»

«Pössu, pössu,» ütlesin seale ja hoidsin punast kobarat tal meelita-
valt koonu kohal.

«Sa ei tohi nii palju viina juua,» sõnas Inge ja tuli mulle päris lähedale. Panin talle käe ümber õlgade ja nii me seisime arvatavasti mitu minutit.

Läbi tara puudutas mu põlve sea koon.

Äkki meenus, et kuskil läheduses peaks olema kiik. Ka see võlg tuli kustutada. (Stsenariumis olin ju kirjeldanud Inget kiikumasa Tootsiga ääretul lumelagendikul.)

Inge järgnes mulle kuulekalt ja pea istusime kõrvuti kiigel. Püüdsin anda hoogu. Tugipuud nagisesid ja laperdades vajus istmik sulgseisu tagasi.

«Kas sa ei taha maale elama tulla?» küsisin.

Inge ei vastanud.

«Oma olemuses olen jäänudki maapoisiks,» laususin. «Ma ei tunne end linnas hästi... Meie instituut ajab mind pidevalt iiveldama...»

Inge vaikis. Vaid tema keskendunud pilgust võis aimata, et ta millelegi pingsalt mõtles.

«Sa võiksid siin lastele muusikat õpetada,» jätkasin oma mõttemõlgutusi. «Ema läheb varsti pensionile... Ülikoolidiplom andis mulle ju ka kooliõpetaja kutse...»

«Me oleme täiesti erinevad inimesed,» ütles nüüd Inge väga tõsiselt. «Me ei mõista teineteist.»

Sel hetkel võinuks veel kõike muuta. Me pidanuksime põhjalikult oma ühise elu üle aru pidama. Mind valdas aga mingi kummaline heldimus. Tahtsin hea olla, tahtsin kedagi hellitada. Ükskõik keda. Ma ei tahtnud eelseisvat õhtut ja ööd millegagi tumestada. Tahtsin Inget soojendada. Ainult ühte ma ei tahtnud — ennast mõtlema sundida.

«Me oleme väga ühesugused,» laususin, «kaks väikest ja armetut loomakest...»

Suudlesin teda ja hoidsin kaua oma laupa vastu tema külma põske.

... Kui tuppa naasime, arutasid seal ema ja ämm meie ühise elu üksikasju.

Pärast kodukülalt tagasitulekut paisati minu toas kõik segamini. Küüriti, loputati, nühitati, klopiti, värvitati ja poleeriti. Otsustati noorpaar kuni uue korteri saamiseni või vahetamiseni minu katusekambrisse elama jätta. Mind sunniti end instituudis korteritaotlejate nimekirja panema. Pidin selleks mingisuguseid pikki petitsioone kirjutama ja formulare täitma, kuigi oli algusest peale selge, et instituut mulle kunagi korterit ei anna. Mul tuli aga ikkagi oma loomupärane laiskus maha suruda ja tegutseda. Ämm käskis koguni instituudist lahkumise-
ga ähvardada, kui minu nõudmistele vastu ei tulda. Unustasin küsida, kas ka Ingele sama soovitati.

Võtsin südame rindu ja rääkisin ühel perfokaartide seansil direktorile oma korterimurest. Kõige rohkem hämmastas mind asjaolu, et ta oli mu ämmaga kahasse kirjutatud mitmeleheküljelist elamispinna palumise nutulaulu lugenud. Olin selle andnud Nirginäole (ta täitis ka ametiühingukomitee esimehe funktsioone) lootuses, et see kuhugi niisama vedelema jääb.

«Teie, seltsimees Kask, tahate ainult saada,» selgitas mulle direktor, «aga enne tuleb ikka ühiskonnale anda ja siis alles ühiskonnalt nõuda...» (Ma ei julgenud küsida, mida ma peale korteri veel ühiskonnalt nõudnud olin.)

Jätkasime kõrvuti laua taga sotsialistliku võistluse tulemuste perfokaartidele kandmist ja elamispinna ma direktoriga enam ialgi juttu ei teinud. Kui ämm päris, valetasin, et asja lahendamine on aasta võrra edasi lükatud.

... Nädalasele suurpuhastusele järgnes nädal moosikeetmist. Kui kell kuus õhtul koju jõudsin, oli kamber auru täis ja kõikjal seisid purgid. Küsisin Ingelt, miks seda kõike tema ema korteris teha ei või. Mulle vastati, et seal on täditütre väikesed lapsed. Siis avaldasin imestust, miks üldse moosi keetma peab — toiduainete kauplustes on ju odavaid keediseid piisavalt...

«Eks siis sina söö poemoosi,» lausus ämm. «Ega meil kedagi seda toitu sööma sunnita, mida ta ei taha.»

Millegipärast tekkis mul eesti klassikalise kirjanduse lugemise tunne. Tahtsin küsida, kas nad ka kartuleid ja porgandeid maha teha kavatsavad, aga vaikisin. Äkki oli neil aiamaaga tõi taga. Alles hiljuti oli meil instituudis krunte jagatud ja millise tuhinaga kõik Nirginäo juurde kokku jooksid.

Inimeste tõsistest kirgedest pole ma vististi kunagi suutnud aru saada. Ka mehelikkusest mitte. Minu pulmadest kolmandal nädalal teatas mulle ämm, et pean sauna minema. (Üks korralik mees käib iga nädal saunas.) Püüdsin selgitada, et olen selleks protseduuriks liiga lühinägelik — prillid tuleb ju eest ära võtta ja ilma nendeta ei leia ma lavagi üles.

Ämm pakkus mulle onu Vidrikut saunakaaslaseks.

Seda liiki ettepanekutesse olen alati suure umbusuga suhtunud. Püüdsin ämmale selgeks teha, et mulle meeldib rohkem vannis käia.

Moosi ja isikliku hügieeni küsimuses jõudsimme veel kuidagi kompromissile: pirnide vekkimine viidi üle ämma korterisse ja mul lubati seal ka vannis käia. Seda tingimusel, et ma end vähemalt kaks korda nädalas seebiga üle küürin ja vanni pärast kasutamist korralikult ära loputan.

Hoopis raskem oli jõuda kokkuleppele unerahu küsimuses. Ei saanud ma ju oma abikaasale otse öelda, et tunnen end meie kitsas reformpõhjaga voodis nagu piinapingil. Püüdsin asja lahendada taktitundeliselt, ostsin kokkupandava aseme ja panin selle sängi kõrvale.

Inge kahvatas. Karmusevaod huulenurkades süvenesid ja kogu nägu nihkus nagu ülespoole.

Selgitasin, et nii peaks ju meil mõlemal mugavam olema, aga Inge ei vastanud midagi.

Kolm päeva ei räägitud minuga peaaegu ühtegi sõna.

Vaikimist suutnuksin ma veel taluda, aga Inge hakkas õhtuti laua taga istuma.

Ma ei teadnud, mida teha — kas heita magama või istuda tugitoolis ja oodata. Lageda ma ei saanud, selleks olin liiga väsinud ja vihane.

Tegin asemed üles, istusin Inge kõrval ja ootasin. Ta koostas mingeid graafikuid, tunniplaan, üliõpilaste nimekirju.

Küsisin, kas talle ületunnitöö eest ka lisapalka makstakse. Võibin käis tal üle huulte, kuid ta vaikus edasi.

Meenus Vercors'i jutustus «Mere vaikus».

Lülitasin raadio sisse ja kuulasin päevauudiseid.

... Adenauer oli Euroopa rahvaste ühtsusest ja Lääne tsivilisatsioonist rääkinud ...

Kui jälle Inge poole vaatasin, siis avastas, et ta õlad tõmblevad vaevumärgatavalt ja sulepeaga käsi on nagu i-le punkti vajutades seisma jäänud.

«Ehk lähme magama, kell on juba palju,» ütlesin.

Inge käsi hakkas jällegi liikuma. Kuigi ma ei kontrollinud, mida ta seal kirjutab, olin kindel, et ta kirjutab juba mitmendat korda üht ja sedasama.

Päriskonfliktini arenes meievaheline pingeline, kui vaikimise kolmandal päeval Ingele kastruli pähe panin. (Ma pidin ju millegagi vaikimise müürist läbi murdma! Me ei võinud ju igavesti teineteise kõrval sõnatult istuda! Nii leidsingi, et kõige õigem on füüsilise aktiivsusega tema tähelepanuringi sisse murda...)

Valge emailkastrul vajus tal üle silmade, ta haaras sellest mõlema käega kinni ja muidugi virutas minu suunas, nagu seitsme aasta eest fanfaariga.

Ma naersin. Mul oli äkki hea olla. Inge tumenenud silmades oli jällegi elu ja tundmusi.

Me rabelesime ja kisklesime mõne aja. Inge hammustas ja kriimustas mind, aga lõpuks vajusime ikkagi koos voodisse. (See oli meie parim ühine öö, aga rängalt olin ma eksinud, kui arvasin, et kastruli pähepanemist enam ei arutata.)

Järgmisel päeval muutus Inge jälle rangeks guvernanditüübiks (nii ma talle ütlesingi), käis kinnisel ilmel toas tolmulapiga ringi, pani mulle sõnatult lauale taldriku pekitükkide ja praetud kartulitega...

Õhtul rääkis ämm mulle elementaarsetest viisakusnormidest (Parem, kui me kohe abielu alguses kõik südameilt ära räägime...) ja sellest, et oma naist, kellega pikka ühist elu alustatud, tuleb austada.

Ma lugesin jutuvada kuulates «Õhtulehte» ja äkki haarati mind nagu pihtide vahele ning tõsteti kõrgele õhku. Viimasel leheküljel oli kuulutus (lahtris: «Mitmesugust»): «Maksim Jakobsonil, stsenariumi «Vedur üle lagendiku» autoril, palutakse kohe võtta ühendusi filmistuudioga, telefonil...»

Käsi lehega vajus alla ja ma tundsin, et pea pööritab. Veel tundsin, et minust käib üle lainetus, mingi täiesti eriline, jalataldadest algav, kogu keha läbiv võbelemine... Umbes sama võiks kogeda ema, kes aasta pärast poja matuseid äkki telefonis tema häält kuuleb.

Esimene impulss oli: kohe pööningule ronida ja pomoriinikast lagedale tuua. Siis taipasin, et see on antud olmesituatsioonis võimatu.

LEMBIT KIVISAAR

Aga siiski olin ootamatult püsti karanud. Nähtavasti oli selles liigutuses midagi nii ebaloomulikku, et ka ämm toolilt tõusis, mind õlast puudutas ja lausus: «Ilmar!»

«Ei midagi,» püüdsin naeratada. «Kui tohib, ma lähen värsket õhku hingama.»

«Ära sa seda kõike nii südamesse võta,» lohutas mind ämm ja tegi Ingele korralduse minuga kaasa minna.

«Ma pean veel täna tööd tegema,» lausus mu naine ja kaotas seega viimase šansi teada saamaks, mis tema mehega toimub. (Tulnuks ta tookord minuga postkontorisse, poleks ma ta eest vististi midagi varjanud ja ta olnuks minu elu järjekordse filosoofilistele mõtisklustele ajendava episoodi tunnistaja.)

Postkontoris nõuti minult kõigepealt isikut tõendavat dokumenti. Ulatasin Ilmar Kase passi ja siis alles taipasin, et pean Maksim Jakobsonina esinema. (Ilmar Kase nimele muidugi ühtegi nõudmiseni saadestist ei olnud.)

Valetasin, et minu sõber Maksim Jakobson palus järele uurida, kas tema nimele pole posti tulnud.

Tütarlapse näole ilmus äratundev naeratus. Ta limpsas isegi keelt ning näitas mulle suurt pakki kirjade ja panderollidega.

«Ütelge oma sõbrale, et ta kiiremini posti järele tuleks!»

Manasin näole nii võluva naeratuse kui suutsin ja teatasin, et mina olengi Maksim Jakobson.

«Ei ole,» vastas tütarlaps ja hoidis kätt kirjapakil kuidagi eriti helialt.

«Kõik need kirjad on filmistuudiost,» selgitasin. «Maksim Jakobson on minu varjunimi.»

«Ei ole,» vastas tütarlaps ikka endiselt naeratades.

«Kas te Kafkat olete lugenud?» küsisin eneselegi ootamatult, kuigi teadsin, et ta pole seda lugenud (eesti keeles ilmus Kafka alles mõne aja pärast).

«Kahvka?» imestas postitüdruk. «Sellist kirjanikku ei olegi.»

«On,» kinnitasin. «Oieti oli. Kui ta veel elaks ja praegu meie kõrval seisaks, siis kirjutaks ta meist kindlasti ühe loo.»

«Miks just meist?»

«Aga sellepärast, et ma olen Maksim Jakobson ja kõik need kirjad on minule, aga ma ei saa seda kuidagi tõestada.»

Tütarlaps pani kirjapaki tagasi sahtlisse ja ütles mulle: «Olete teie aga uudishimulik.»

Vaidlust jätkata oli mõttetu. Väljusin lumesajusele tänavale ja arutlesin endamisi: kui mind «Õhtulehe» kaudu üles otsida püütakse, peaks vastus jaatav olema... Järelikult olen stsenaaristiks saamas!

Märga lund langes aeglaselt mu näole ja prillidele ning varsti ei suutnudki ma muud näha kui lumeräitsakaid. Mul tuli aga just nüüd elu lahtiste silmadega vaadata, olla tähelepanelik ja analüüsiv. «Kas ma oskaksin kirjeldada tütarlast postkontoris?» küsisin iseendalt ja nentisin hirmuga, et ma polnud isegi märganud, milline oli tema soeng. Ka silmade värvust ma ei mäletanud. Kõrvades helises vaid see «ei ole», «ei ole», just seesama «ei ole», millest Igor Severjanin kunagi luuletuse oli kirjutanud... (Aga vene poet kindlasti ei rahuldunud pal-

jalt «ei ole» kõlanüansside eristamisega. Ta tahtis ja nõudis rohke-
mat... Kuigi kodumaast hüljatud, võõrsil, tegutses ta kui mees, kui
kirjanik.)

Läksin tagasi postkontorisse. Pühkisin prillid eeskojas puhtaks ja
sammusin otsejoones «Nõudmiseni» aknaava juurde.

«Kuulge, tütarlaps,» laususin äkilises hulljulgusetuhinas, «ma unus-
tasin küsimast, kuidas teie nimi on.»

«Minu nimi?» imestas postitüdruk ja naeratas.

«Eesnimi muidugi,» täiendasin oma küsimust ja tundsin, et pool hull-
julgusest on juba kadunud: esiteks pidanuksin küsima mitte: «Kuidas
teie nimi on?», aga lihtsalt: «Kuidas teid hüütakse?»; teiseks märkas-
in, et tütarlapsel olid rukkikollased patsid...

«Maie,» vastas tütarlaps.

«Teate mis, Maie, võib-olla lähme istume pärast tööaja lõppu kohvi-
kus,» jätkasin endise uljusega, kuigi teadsin, et ta nangun ei tule.

«Tahate ikka nii väga neid kirju näha?» küsis Maie kelmikalt ja äkki
ma taipasin, et ta juba teab nende sisu. (Ega ta muidu neid teistest
lahus, kummiga kokkuseotult sahtlis ei hoiaks.)

«Ei, Maie, ma tahaksin teiega juttu ajada,» valetasin ja ei valeta-
nud ka.

«Millest te siis minuga rääkida tahate?»

«Teie elust.»

Maie puhkes naerma. (Millised võimatult kõrged letid... Et teda
nüüd põsele suudelda, peaks olema pangaröövija osavus.)

«Kas te uusi marke ei taha osta?» küsis Maie ikka veel naeru kudru-
tades.

Ta pani mulle letile terve seeria pastelltoonis marke lindude ja lil-
lede piltidega.

Ostsin kogu seeria ja näitasin Maiele keelt. See oli ka maksimum,
mis ma selles situatsioonis endale lubada võisin. Taskust raha koukides
avastasin, et seal oli seda üsna napilt.

Lootsin, et Maie mulle mingi intiimse märgi teeb, ka keelt näitab või
veel kord naerma turtsatab, aga ta tegi lihtsalt suured, imestunud sil-
mad ja nüüd hoomasin, et nad olid sinised ja läbipaistvad. Nägin läbi
tema silmade seinakella, millest nokata kägu välja vaatas.

Otsustasin stuudiosse minnes kohe esimese asjamehe käest küsida,
kas ta Kafkat lugenud on.

... Ja nagu selgus, oli sellel küsimusel hämmastav efekt. Heatuju-
line režissöör, kes mulle kohtumiseks määratud ajal alla fuajeesse
vastu tuli, plaksutas käsi vastu põlvi ja hüüatas:

«Täpne kujund!... Eks ole, võib uue mõõtühiku sisse viia? Üks
kafka, kaks kafkat... kafka ruudus... Näiteks ooperietendus, mil-
lele provintsilinnas nagu tsirkusenumbrile reageeritakse... Naer saa-
lis Lenski ja Onegini duelli ajal...»

Ma polnud küll Kafkast rääkides Tšaikovskit silmas pidanud, aga
emotsionaalne kontakt režissööriga oli kohe alguses loodud.

«Kas teil minu stsenaariumi lugedes kafkalikkuse tunnet ei tekki-
nud?» küsisin.

«Ma teen teie stsenaariumist filmi!» teatas ta lakooniliselt ja jäi
mulle huumärgitaolise naeratusega otsa vaatama.

«Teie stsenaarium meeldis meile kõigile,» sekkus jutuaajamisse toanurgas kirjutuslaua taga istuv naine, ilmselt seepärast, et olime režissööriga juba liiga kaua teineteisele vaikides naeratanud... «Helistasime läbi kõik vabariigi kirjanikud, saatsime teile kümme konda kutsesid... See on esimene juhtum stuudio ajaloos, kui isevoolu teel on laekunud peaaegu tootmiskõlblik käsikiri...»

Nüüd tõusis režissöör püsti, pani käed vaheliti rinnale ja mõõtis mind hindava pilguga.

«Toots. Päris ehtne Toots. Kuidas teil ometi idee tuli peategelast Tootsiks nimetada?»

«Ta ise nimetas ennast Tootsiks,» vastasin ja režissöör hakkas taas edasi-tagasi käima.

«Asi on värske,» selgitas ta nüüd juba naeratuseta, asjalikul toonil. «Eluline. Aga lõpetamata. Konflikt on rajatud, aga lahendamata... Väga hea on vedur, sõjajärgse põlvkonna probleem, tüübid on usutavad, ilmselt elust võetud... Aga dramaturgia on nõrk. Te lõpetate seal, kus tegevus õieti peaks algama...»

Kartsin, et režissöör komistab mu väljasirutatud jalgadele, kuid kuna mind Tootsiks oli peetud, ei sobinud mul neid tagasi tõmmata.

«Te lõpetate kiigega,» selgitas režissöör. «Iseenesest pole see paha. Aga kui palju on selles situatsioonis veel võimalusi! Kujutlege näiteks sellist arengut: kiigelt läbi sügava lume tagasi instituuti... Aulas tulede süütamine... Armastus asjaarmastajateteatri dekoratsioonide vahel vanal sohvall... Või veelgi parem — Inge ja Toots kinosaaalis... Ekraanitaguses tühikus... Kaks teineteisesse põimunud keha väikesel üksikul diivanil tohtu ekraani ees...»

Mul pidi vist olema tekkinud näole väga imelik ilme. Režissöör jäi äkki seisma ja vaatas mind ülalt alla veidi süüdistavalt: olin nagu millegagi ta mõttelõnga katkestanud.

«Toots sõitis ju Venemaale, eks ole?» küsis ta ootamatult terava häälega.

«Lutsu Toots küll,» vastasin kohmetult.

«Ka meie Tootsil on seljataga tormiline elu,» selgitas režissöör ja jättis edasi-tagasi käimist. «See elu tuleb ka ekraanil mängima panna... Tema rahvalikud juured peavad vaatajale visuaalselt näha olema... Me paneme ta triivivas polaarjaamas, igijäas purgaa vastu võitlema. Virmalised pea kohal... Või kuidas soovite, teda võib ka palgiparvetajaks teha, anda kätte pikk pootshaak ja panna mäestikujõe vahust kobrutavate kivide vahele.»

«Sel juhul tuleks ta Toomas Nipernaadiks nimetada,» laususin.

«Ärge ikka psühholoogilist tõepärasust unustage,» manitses naisterahvas kirjutuslaua tagant, «jäägem siiski tagasihoidlikuma variandi juurde... Õigem oleks vististi anda Tootsi elu retrospektiiv tema enda mõtetegevusena, vaheldumisi dialoogidega... Esimese assotsiatsiooni võiks kasutada Voldemari kingitud kuuli Inge rinnal...»

Vaatasin üle öla kirjutuslaua poole ja avastasin, et jutustaja on väga päevitunud ja ta silmadki tuttavad. Nad silmitsesid üpris huvitunult seemispintsakut mu seljas.

«Selline detail võimaldaks veel kord rõhutada sõja järeilmõjude ideed,» jätkas naisterahvas. «Kuuli nägemine Inge rinnal kutsub Toot-

sis esile meenutusi sõjapäevilt... Ta roomab heinamaal mätaste vahel, seljal koorem partisanidele toimetatava toidumoonaga... See oleks ühtlasi sümbol ja Tootsi iseloomu põhjendamine. Vastandina eluvõõrale, melanhoolsele Voldemarile väljub ta sõjast varaküpsena, jonnakana, tugevana... Ta oskab nõuda ja käsutada, halastamatu ja kompromissitu olla...»

«Stopp!» kamandas äkki režissöör, kuigi mulle tundus, et naisterahvas, keda mulle hiljem kui toimetajat Virvet tutvustati, ei kavatse nudki enam midagi öelda. «Ei mingeid meenutamisi ega mõtisklemisi rohkem! Voldemar ja Toots peavad otseselt kokku pörkama... Ja veel samal ööl!»

Režissöör kummardus selja tagant minu kohale ja kordas: «Kõik peab toimuma samal ööl!»

Mul oli tunne, nagu oleks mingi tohutu lind oma tiivad minu pea kohal laiali laotanud.

«Ma saan nii aru, et stsenaarium tuleb täielikult ümber teha,» laususin ja linnu lähedaloleku tunne muutus sedavõrd reaalseks, et kukal raskenes nokahoobi ootusest.

«Pool on olemas, pool tuleb juurde kirjutada ja pool maha kriipsutada,» selgitas režissöör. «Võtke kiigelugu keskkohaks. Kuni selleni tõmmake maha kõik kirjeldavad episoodid ja kirjutage juurde Voldemari—Tootsi konflikt...»

«Võib-olla te ütlete mulle, millised episoodid tuleb maha kriipsutada?» küsisin.

«Seda teeme kohe,» lausus režissöör ja nihutas oma tugitooli minu tugitooli kõrvale.

«Vabandage, aga mul endal pole ühtegi eksemplari,» sõandasin öelda, kui märkasin režissööri käes õhukesele paberile trükitud stsenaariumiteksti.

«See annab organiseerida,» ütles režissöör, kuid ma tundsin ta hääles mingit iseäralikku hajameelsust. Ta vaatlus mind hetke imeliku, veidi looritatud pilguga ja ühe sekundi jooksul nägin ma meie vahel seismas täiesti reaalsel Kafkat: nälgurisilmadega, kühmus seljaga, lonkis ülikonnas, laudlina käevangus... Miks just laudlina, seda ma ei oska seletada.

«Nüüd, eks ole, tekkis teil kahtlus, kas mina selle loo autor olengi,» sõnasin üllatavalt rahulikult.

Kafka hajus, kuid ma võpatasin. Kuskil vasakul avati uks ja tupp astus näitsik, kohvikann kandikul.

«Te pole meile endast midagi rääkinud...» lausus režissöör. «Milline on teie elukutse?»

«Olen ajaloolane. Tegelen ristsõdadega.»

«Tore. Nüüd tuleb teil füüsikuks hakata.»

Kohe ei jõudnud selle ütluse mõte minu teadvuseni.

«Kuidas füüsikuks?» küsisin. Ausalt öelda ootas sellele küsimusele mingit mõistukõnelist vastust, umbes nii: «Meie kineastid, kes me reaalse te asjadega tegeleme, võime end peaaegu et füüsikuks pidada», aga vastus tuli täiesti ühetähenduslik.

«Me ei saa ju ometi humanitaarteadlastest filmi teha!» hüüatas režis-

söör minu tugitooli ette harkisjalu seisma jäädes. «Humanitaarteaduse keskkond on absoluutselt sobimatu filmi...»

«Aga raamatud?» küsisin ehmunult...

«Raamatutega on teine lugu... (Režissöör turtsatas imelikult naerma. Vaatas tähendusrikkalt toimetaja Virve poole ja laskus siis jälle nagu suur lind minu tugitooli leenile.) «Me juba konsulteerisime mõningais instantsides... Te olete arukas inimene, peate aru saama, ülikooli raamatukoguga on ju lood tõesti sandid... Nii et... Te saite juba ise kõigest aru...»

Ei julgenud tunnistada, et ma ei saanud mitte millestki aru. Pealegi läks mul kohv hingetorru ja ma läkastasin. Seetõttu ei jõudnud ma ka selgitada, et ülikooli raamatukogus pole ma käinud üle kuue aasta ja mul pole aimugi, milline on selle fondide seisukord.

«Kujutlege vaid, millised võimalused avab füüsika!» jätkas režissöör. «Võitlus elust mahajäänud rutiiniteadlase Voldemari ja uuen-daja Tootsi vahel... Läikiv aparaatuur, impulsslampide sähvimine, ise-kirjutaja kõverad!»

«Te ütlesite, et vedurikujund pole halb...» laususin uimaselt.

«See on tore leid,» kinnitas režissöör. «Ainult need Kristused ja Lunatšarski jätke ära...»

«Lunatšarski teatavasti suri loomulikku surma...» sõandasin siiski öelda.

«No ja mis siis!» hüüatas režissöör.

Otsustasin lõpetada igasuguse vastuvaidlemise.

Asusime stsenaariumi lehekülghaaval kriitiliselt läbi vaatama.

...Veel samal päeval viidi mind peatoimetaja juurde. Seltsimees Margusson, kes kandis prille ja võib-olla seepärast mingil moel meenutas öökulli, ei paistnud kartvat kedagi. Ta silmitses mind terase uuriva pilguga ja hakkas sõnatult naerma. Kartsin juba, et olin oma postkontoriäparduse satiirilisel teravdatud kirjeldamisega mingi lubatud piiri ületanud, aga Margusson lausus temale omase karmi heatahtlikkusega:

«Teil paistab tõesti kirjanduslikku soont olevat... Ainult Kafka suhtes olge ettevaatlik!»

Lubasin Kafka suhtes ettevaatlik olla ja siis teatas ta, et filmistuudio kavatsevat minuga lepingu sõlmida.

Mida see reaalselt tähendab, seda ma muidugi ei teadnud, aga nagu kohe selgus, pidi seda postkontori Maie juba teadma. Tema juures ootasid mind lepingu esimene ja teine eksemplar. Kolmas eksemplar anti mulle filmistuudio raamatupidamises kohapeal lugemiseks.

See oli terve teaduslik traktaat. Kõige rohkem hämmastas mind väljend: «juriidiline isik». Nii Maksim Jakobson kui ka filmistuudio olid minu stsenaariumi läbi saanud juriidilisteks isikuteks ja omasid teineteise suhtes igasuguseid õigusi ja kohustusi.

Ka oli lepingus palju arve ja tähtaegu.

Leidsin sealt ootamatult suure, minu jaoks tohutu summa. See pidi loomulikult eksitus olema.

«Siin on nulliga midagi korrast ära,» ütlesin lepingut režissöörile näidates.

Režissöör selgitas: «See on vaid algus. Sellise summa saad sa enne filmi tegemist. Kui sa lepingu tingimustega nõus oled, siis kirjuta alla ja too kahe nädala pärast koos stsenaariumi uue variandiga minu kätte,» lisis režissöör.

«Kui üheainsa stsenaariumi eest nii palju makstakse, siis peaksid ju kõik nooremad teaduslikud töötajad ainult stsenaariume kirjutama!» vasardas ainitine mõte ajudes. «Ei. Ei. Kohe variseb see kaardimajake kokku!»

«... Veel tahaksime, et sa ühes saates televisioonis esineksid. Meil on selline ümmarguse laua jutt kinoprobleemidest. Vabas vormis...»

... Stsenaariumi kirjutasin ma ju öösel, põhitöö kõrvalt. Aga mitu stsenaariumi ma siis kirjutada võiksin, kui instituuti takistamas poleks?...

«... Sa helista mulle aeg-ajalt. Peame nõu... Võib-olla näidata sulle meie paviljone?»

... Kas ma tõesti tohin nüüd kunagi loota sellistele aegadele, et võin hommikul vabalt laua taha istuda ja kirjutada sellest, millest tahan?...

«Varsti algab meil uue filmimaterjali läbivaatus. Ühe klassikalise loo ekraniseering. Suurem asi ta pole, aga arutelu võib pärast huvitavaks kujuneda...»

«Kahjuks pean nüüd minema,» laususin ja tõusin püsti.

Väljas oli lumesadu lakanud ja hämarduvas laotuses võis märgata juba esimesi tähti. Tundsin, kuidas pea käis ringi. «Närvisüsteemi ülepingutus... Natuke jalutada, sügavalt hingata ja kõik läheb üle...» püüdsin endale oma seisundit ratsionaalselt seletada.

«Gloria» ees tekkis veelgi parema ravi idee. Kraapisin oma viimased kopikad kokku ja tellisin all baaris sada grammi konjakit. Nagu eliksiir jõudis organismi laiali valguda, nii kadus ka peapööritus. «Inimesed võidavad ju loteriil suuri summasid ja ei lähe hulluks,» lohutasin ennast.

... Võidu väljaku suure näärikuuse rohekaspunased tuled vilkusid. Karutopise ümber askeldasid poisikesed ja üritasid talle hõõguvat paberossi hammaste vahele sobitada. «Meie oleksime talle granaadisütiku sisemusse monteerinud,» mõtlesin ja tundsin uuelaadset meeldivat erutust.

«Instituuti ma täna nägu ei näita,» otsustasin. «Tehku, mis tahavad! Kui moraali hakkavad lugema, näitan keelt. Direktorile ütlen: «Vana tatikas!» ja koputan tema higisele laubale. Nirginäole läheneksin selja tagant ja kõdistaksin teda ootamatult kaenla alt. Sotsialistliku võistluse protokollid valaksin tindiga üle, tabelikaustiku viskaksin kaadriosakonna silme all õhku ja virutaksin talle jalaga nagu jalgpallile. Oma endise juhendaja käest kisuksin kuuldeaparaadi ja põrutaksin sellele rusikaga. Just nimelt rusikaga. Juudastele määratakse ikka rusikaga. Selgitused on sellistel juhtudel üleliigsed...» (Just see minu endine heasoovija, hallide pailapsesilmadega mehike oli mulle viimasel ajal kõige rohkem kibedat meelt valmistanud. Ta oli mu teema tasapisi üle võtnud ja kirjutas nüüd mu väljapraagitud kandidaadidissertatsiooni alusel oma doktoriväitekirja. Ta isegi ei häbenenud minu käest mõne ladinakeelse fraasi tõlkimisel nõu küsida...)

«Iialgi ei andesta ma talle. Mitte iialgi!» andsin endale sõna. Eriti

seda, et ta arvab, nagu oleksin vabatahtlikult oma teemast loobunud. Kord olin vargsi märganud, kuidas ta põlglikult käega löi, kui minust juhuslikult juttu tuli. «Andekus üksinda ei tee veel teadlast,» oli ta öelnud. «Täielik andevaesus on teaduses kindlaim edukuse garantii,» tahtnuksin talle vastata.

... Seitse aastat juba olin kannatlikult jälginud, kuidas meie institutsioonid pedantlik agarus ja uutest ideedest rikkumatus vilja kannavad. Edasi jõuavad kujutusvõimeta rüüajad... Samas tundsin, et kättemaksuvahend stsenaariumi näol kipub siiski poolikuks jääma. Tahtnuksin ju neile stsenaariumi sisuga näidata, et olen neist ka ajaloolasena üle.

... Raamatukogulaost võib olude sunnil loobuda. Ka ajaloolistest retrospektiividest (kahju muidugi!) võib lahti öelda. Tootsi ja Volde-mari võib otsesesse konflikti viia; panna nad teineteise peale röökima või koguni teineteist trepist alla loopima. Aga ajaloolaste keskkond tuleb säilitada! Lõppude lõpuks võib ju Tootsile mõelda mingi rahvamajanduslikult kasuliku uurimisteema... Ka juhendaja kuju peaks rakendama. Direktor jäägu rohkem anonüümseks, kaugelt tegutsevaks. Kuuldeaparaadiga mehike on tema kombits, midagi robotitaolist... Tootsi dissertatsioon õonestab direktori autoriteeti, lükkab ümber mingi kontseptsiooni, millega see endale teaduses nime on teinud. Aga võitlema hakatakse Tootsi vastu mitte otseselt, mitte teaduse tasemel, vaid distsipliini kaelamäärimisega, tehniliste eeskirjade rikkumises süüdistamisega...

Kiirendasin sammu, et ideetulva kiiremini paberile panna.

Kättemaksumotiivid taganesid ja äkki tundsin heameeltki, et töötan sellises instituudis. Materjal on oma käest võtta. Kõiki detaile saab kontrollida. Tuleb režissöörile selgitada, et füüsika instituuti pole vaja tegevust üle viia.

Helistasin stuudiosse esimesest ettejuhtuvast telefoniautomaadist. Esialgu kõik klappis — leidsin taskust kahekopikalise ja režissöör kut-suti kohe telefoni juurde.

«Ei lähe,» vastas ta mulle. «Humanitaarteaduses selline konflikt ei tule välja. Saad aru?... Ei hakka hargnema. Leia ükskõik milline reaalteadus, kas või agronoomia või minupärast zooloogia!...» Tunnetahes minu nõutust, jätkas režissöör soojalt: «Aga idee isenesest on õige! Konflikt hakkab kuju võtma... Lase aga samas vaimus edasi!»

«Aga ma ei tunne ju füüsikute keskkonda,» julgesin siiski protes-teerida.

«Selle pärast ära üldse muretse!» rahustas mind režissöör. «Peasi on üldinimlik konflikt! Saad aru: võitlus erinevate iseloomude vahel... Püüa saada inspiratsiooni inimesele mõtlemisest!»

Et vaikisin, puhus ta telefoni ja ütles: «Halloo!»

«Ma kuulen,» vastasin.

«Nii et... Sa said kõigest aru!... Stsenaarium peab olema inimesest... Kuulsid? Ma ütlesin selle sõna suure algustähega.»

... Esmakordselt pärast Kuuba kriisi läksin koju läbi surnuaia, kus, nagu tagantjärele ikka rohkem ja rohkem selge, olin päästnud inimelu. Haavatud jalgadega vanaeide olid leidnud miilitsatöötajad mitte eriti

kaugel kohast, kus teda otsisime. Ta oli püüdnud omal jõul püsti tõusta, siis tasakaalu kaotanud ja libisenud lehekuhjust mõne sammu kaugusele põõsa ja varbaia vahele. Kui ta meelemärkusetä olekus leiti, oli minu fosforosutitega kell tal kramplikult pihku surutud. Ja kui ta kiirabiautos teadvusele tuli, haaras ta käsi kohe kella järele. (Nii olevat seda lugu televiisoris jutustatud, aga mul pole ju endal televiisorit ja seepärast ei tea ma tänaseni, kelle kätte mu kell õieti jäi...)

Hindasin seda juhtumit stsenaariumi seisukohalt, kuid peagi leidsin, et nii see ei lähe. Liiga didaktiline ja sirgjooneline. Õeldakse, et olen selle «sõrmeotsast imenud». Pealegi võidaks mind plagiaadis süüdistada. «Aktuaalse kaamera» toimetaja nõuaks oma osa autorsusest.

Ja äkki oli nii kurb tunne.

Sumasin sügavas lumes (keegi polnud veel surnuaeda rada tallanud) ja mõtlesin, et india filosoofias nimetatakse seda karmaks. Kõige eest elus tuleb lõivu maksta. Kõik tuleb pikka ja kummalist ringi pidi tagasi.

Kes võinuks ennustada, et ma siin, oma elu õudseima öö tallermaal nüüd võitjana lumes tuhlan?

Kas kõik ikka tuleb tagasi?

Kas kogen veel kunagi seda erilist muinasjutumaailma, mille õhku hingasin tollel ööl. Ei tea. Mitte midagi ei tea.

Lumi tungis üle saapasäärte ja tegi jalad märjaks.

«Kui saan kätte honorari,» unistasin, «võtan end instituudist lahti, ostame kuskil metsavarjulises paigas, mitte kaugel merest, vana talu... Ingel pole enam vaja end kantsleitööga tappa. Õpetan teda ilukirjandust lugema ja loodust nautima. Võib-olla vahetevahel võiks ta mu töid ümber trükkida. Süüa võime keeta mõlemad kordamööda. Puudele maja ümber paneme palju kuldnokapuure... Kevadel istutame maasikaid ja vahest võib siis ka lastele mõelda...»

Sisenesin postkontorisse, et lepingu esimene ja teine eksemplar kätte saada.

«Nõudmiseni» kirjade luugi taga istus ilmetu näoga vanamutt.

«Kas Maie ei tööta täna?» küsisin.

«Millist Maiet teil vaja on?» vastas vanamutt ja tõstis minu poole oma mitte midagi väljendavad silmad.

«Eile õhtul istus teie kohal tütarlaps Maie,» laususin ja naeratasin.

«Ärge pidage järjekorda kinni,» turtsatas vanamutt, kuigi lahke olemisega vanamees mu selja taga (ainuke järjekorras seisja) mind mingil moel ei kiirustanud.

«Kuidas teid hüütakse?» küsisin vanamutilt ja pilgutasin talle silma. Otsustasin ta näole ükskõik mis vahenditega naeratuse manada.

«Kas lugeda ei oska?» tuli vastus.

Tõsi. Nüüd märkasin silti: K. Vaaderpass.

«Mind huvitab teie eesnimi,» seletasin.

«Ärge raisake siin teiste inimeste aega!»

«Mu nimi on Maksim Jakobson... Vaadake, palun, kas mu nimele on posti.»

«Pass!»

«Aga kui passi ei ole?»

«Ilma passita me kirju ei väljasta.»

«Aga võib-olla ühe pisikese-pisikese kirjakese annate ikka ilma passita...»

Jätkasin naeratamist, kuigi see nõudis suurt tahtepingutust. Vanamutt lihtsalt ei märganud minu naeratust. («Ja ometi on tema tulevik maailma humanseima pensionisüsteemiga täielikult kindlustatud,» mõtlesin, kui lahkusin postkontorist.)

Otsustasin temaga naeratamisest kunagi tõsiselt juttu teha. Ja peab ütleva, et kuigi see kavatsus asjaolude sunnil teostamata jäi, oli tollel jutuajamisel postkontoris minu edaspidise elu jaoks mõningane tähtsus... Juba viis aastat naeratan ma peaaegu kõikidele inimestele, kellega ma suhtlen, ja enamasti naeratavad nad mulle vastu. Ja eriti lustakalt naeratan ma siis, kui tunnetan oma kaasinimeses soovi mind kahjustada. Ja kui nüüd enda suhtes aus olla, peaksin ma just praegu, noil suveõötundidel naeratama. Kellele?... Iseenda varjule või?

... Vari ei naerata vastu.

... Juba katusekambrisse suunduval kääksuval keerdtrepil puges mu optimistlikesse mõttepiltidesse võrdlus Manilovi torniga. Püüdsin ennustada, mis torni kõigepealt vankuma paneb — kas järjekordne olmeskandaal, angiin või terror instituudis...

Peab tunnistama, et esialgu torn veel püsis. Inge ei istunud laua taga, nagu kartsin, vaid tugitoolis ja ei lugenud mingit õpetamise metoodikat nagu tavaliselt, vaid «Forsyte'ide saagat». Suudlesin teda soojalt põsele ja teatasin, et tahan temaga väga tõsiselt rääkida. Inge noogutas nõusoleku märgiks peaga, luges lõigu silmi tõstmata lõpuni ja küsis siis, kas olen lõunat söönud.

«Võib-olla lähme kuhugi välja lõunatama?» tegin ettepaneku, kuid kokkusin samas mõttest, et pean Ingelt selleks ürituseks raha laenama.

«Täna pidime ju emale appi minema,» lausus Inge mitte eriti enesekindlalt.

«Seda võib teine kord teha...» vastasin ka mitte päris enesekindlalt.

Märkasin kirjutuslaua nurgal väikest kandilist tordikarpi ja taipasin, et selle pidanuksin mina tooma.

«Ta hakkab üksinda mööblit nihutama, kui me ei lähe,» jätkas Inge. «Homseks on remondimehed kutsutud...»

Ei tahtnud tema meeleolu rikkuda küsimusega, milleks on vaja remontida tube, mida nagunii lähemal ajal vahetada kavatsetakse. Esi-nesin vaid üldise deklaratsiooniga:

«Niisiis võtame uut aastat tööga vastu.»

«Jah, töömehi pole argipäevadel võimalik saada.»

Asusin otse pannilt näksima praetud kartuleid ja kõrvaldasin seega restorani külastamise idee päevakorralt. Otsustasin Ingele avameelselt ja ausalt oma ellusuhtumisest rääkida. Olime ju varsti kaks kuud abielus ja möönsin endale, et meie põhilised arusaamatused on tingitud minu senisest kinnisusest. Õieti mitte kinnisusest, vaid oskamatuses endast tõetruud kuju luua...

«Inge, mis sind minu juures kõige rohkem häirib?» küsisin sissejuhatuseks.

«Mis mõttega sa seda küsid?»

«Ma arvan, me peaksime teineteisele täpselt selgitama, kuidas me

elu eesmärki mõistame.» (Taipasin, et sõna «täpselt» selles lauses on solvav, kuid teisiti kui «täpselt» polnud võimalik seda, mida ma kavatsesin, selgeks teha.)

Rääkisin pikalt teenistuse ja loomingu erinevusest, sellest, et inimene ei saa elada vaid igapäevastest pisimuredest, tal peavad olema kaugemad sihid. Inimene peab võitlema mingi üldise idee eest, andma oma isikliku panuse inimkonna liikumisse progressi suunas...

Mida kauem ma rääkisin, seda rohkem tundsin võimetust väljendada seda, mida õieti kavatsesin väljendada. Kuidagi ei suutnud ma vabandada iroonilistest kõrvalmõtetest. (Kahju, et mu instituudi juhtkonda tunnistas pole, kuidas ma isegi oma kodus inimkonna progressi eest tahan võidelda.)

... Rääkisin teadusest kui sotsiaalse progressi tähtsast faktorist, iga üksiku teadlase kohusest võidelda nende tegurite vastu, mis meil teaduslik-tehnilist progressi pidurdavad... Lõpuks teatasin, et sain vastutusrikka tellimuse, mis eduka teostamise korral aitaks kaasa mõningate teaduse arengu ees seisvate bürokraatiabarjäärade purustamisele...

«Miks räägid sa seda toonil, nagu ei oleks ma sinuga nõus?» küsis Inge ja pani käe minu käele.

Nüüd istusime kõrvuti voodil, seljad toetumas patjadele, ja esimest korda tundsin, et Inge kehast õhkub soojust.

«Õieti tahtsin ma sinuga arutada, kuidas meie elu nii organiseerida, et m i n a ka töötada saaksin.»

«Aga mis segab sind töötamast?»

«Kuidas sulle seda nüüd seletada?» alustasin ettevaatlikult. «Loominguline töö eeldab teatud töötingimusi... Rahu, vaikust, väljamagatust... Võimatu on kontsentreeritult mõelda, kui sind alalõpmata torgitakse, igasuguste pisiküsimustega taga kiusatakse...»

«Aga kes sind kiusab?»

«Instituudis ei saa ma näiteks üldse töötada.»

«Mida sa teed siis instituudis?»

«Teenin elatist.»

«Aga mida sa teha tahaksid?»

«Töötada.»

«Aga milles mina süüdi olen? Sa ära põikle, räägi otse välja, millega mina sind töötamast takistan.»

«Ega sa ei pane mulle seda pahaks, kui ma seda sulle tõesti ütlen?»

«Ei, Ilmar, parem on kõik südamedelt ära rääkida, ma saan ju aru, et sa millegi pärast väga kannatad.»

«Kas ei saaks nõnda teha, et nii kaua, kui meil korterit ei ole, sa elaksid ema juures?»

Tunnetasin, kuidas Inge sisemiselt võpatas. Tema kuum käsi hakkas niiskeks tõmbuma.

«Ilmar, milleks see keerutamine? Sul pole lihtsalt julgust mulle öelda, et sa ei armasta mind...»

Suudlesin teda põsele ja kinnitasin, et küsimus pole selles: ma armastan teda, aga meie elamistingimused on nii halvad, et tuleb midagi kohe ette võtta...

«Inimene peab harjuma igasuguste tingimustega...» selgitas Inge

kuidagi kareda häälega. «Kui kõik hakkaksid endale luksust nõudma, mis sellest siis välja tuleks...»

«Inimeste närvisüsteemid on erinevad... Ühed suudavad kohaneda, teised murduvad...»

«Ma ei usu, et sa sellest murdud, kui me veel aasta või paar siin korteris elame.»

«Mul on tarvis hakata tööle mitte aasta või paari pärast, vaid homme hommikul,» laususin ja tundsin, et tuleb kogu tahtejõud kokku võtta säilitamiseks rahu.

«Mis ülesandega sul siis nii kiire on?»

«See pole ülesanne, see on töö.»

«Aga kuidas mina sind segan töötamast? Seda ei taha sa mulle kuidagi selgitada...»

«Lepime nii kokku, et sa ei solvu, kui ma sulle seda ütlen...»

«Ma ei solvu,» lausus Inge ja jällegi lasus ta näole tuttav õilis ilme.

«Ma ei saa töötada toas, kus viibib veel keegi peale minu,» ütlesin kaunis ärritatult.

Sugenes pikk vaikus. Aeglaselt tõmbas Inge oma käe minu käest. Ma ei teinud midagi selle liigutuse takistamiseks.

«Miks sa seda mulle kohe ei rääkinud? Selliseid asju räägitakse enne abiellumist...»

«Ikkagi sa solvused,» nentisin ja panin tal käe ümber õlgade. «See pole just absoluutselt nii... Muidugi ei sega mind inimene kui selline... Aga igasugused kahinad, uksepaugutamised, ja kõige rohkem mõte, et iga hetk võib toas toimuda midagi sellist, mis teeb töötamise täielikult võimatuks...»

«Mida sa selle all mõtled?» küsis Inge vaevukuuldavalt.

«Ma mõtlen, peaks paluma, et sinu ema enam siia ei tuleks.»

«Kas sa taipad ka ise, mis sa räägid?» ütles Inge ja sellest, kuidas ta mõlemad käed meeukohtade juurde tõstis, sain aru, et kõik on läbi. Seda lauset enam heaks ei tee.

«Ma ei mõtle muidugi, et me peaksime suhtlemise katkestama, aga vähemalt nendel päevadel, mil ma töötan, see tähendab kodus viibin, oleks parem, kui mind üksi jäetaks...»

Inge libistas end voodilt, vaatas hetke hajameelselt toas ringi ja asus siis mingis mulle tundmatus transiseisundis asju pakkima. Jälgin sin tema toiminguid tähelepanelikult, kuid mitte ei suutnud mõista, kas ta lahkub päriselt või ajutiselt.

«Me ju leppisime kokku, et sa ei solvu,» ütlesin lõpuks.

«Ma saan väga hästi aru, mis sa mulle tegelikult öelda tahad.»

«Kõik, mis ma öelda tahtsin, ma ütlesin.»

«Ikka see keerutamine... See on nii vastik, kui inimene tõtt kardab öelda...»

«Millist tõtt?»

«Sa ei armasta mind.»

Jälle üks ja seesama.

«Usu, Inge, ma tahan vaid nii teha, et abielu ja töö poleks vastuolus...»

«Ah, jäta see jama...» ütles Inge põlvega kohvrit kinni vajutades.

«Kõik inimesed töötavad ja keegi ei tee sellest niisugust numbrit...»

«Aga kui ma kahe nädalaga teeniksin aasta palga, kas sa siis suudaksid mind mõista?»

Inge tõstis kohvri ukse kõrvale ja hakkas palitut selga panema.

«Aga kui mind ähvardaks töö tegematajätmisel surmanuhtlus, kas sa siis laseksid mind töötada?»

Nüüd Inge koguni naeratas. Rohkem iseendale kui minule.

«Sinuga on ju võimatu rääkida,» ütles ta minu poole vaatamata. «Sa ajad alaealise juttu.»

Kui ta välisukse enda järel sulges, häiris mind kõige rohkem tema lahkumise kahemõttelisus: oli see minu või ta enese karistamine, oli see аваakt lahutamiseks või tavaline abielutüli...

Istusin mõnda aega voodil edasi ja püüdsin olukorda analüüsida. Võib-olla ma tõesti ei armasta Inget, aga mis tähtsus sellel peaks olema. Me oleme ju abielus. Mees ja naine. Elame koos. Ma polnud kordagi lubanud endale mõtet, et meie abielu pole ehtne. On ajutine. Ka ei saa mind süüdistada, et ma ei täida mingeid mehe ja naise kooselu juurde kuuluvaid kohustusi. Palga toon ma koju. Jõudumööda aitan kodustes asjatoimetustes. Ma ei vaidle peaaegu kunagi vastu, kui mind milleski süüdistatakse.

Ainuke, mis ma nõuan, on õigus töötada. Ja ka seda ei nõua ma nii tihti. Tegelikult nõudsin ma seda täna esimest korda. Töötamine on ju inimese loomulik funktsioon, aga tuleb välja, et nii, nagu ma seda funktsiooni täita püüan, on käes pahandus. Instituudis on töötav inimene kollektiivist irduja ja individualist, perekonnas egoist... Kui inimene oma ligimesele tööst räägib, ei austa ta teda, naine aga hakkab sel juhul teda kohe armastuse puudumises süüdistama...

Tajusin äkki, et ma üldse ei mõista inimesi, ei filosoofiliselt ega praktiliselt. Ma suudan haarata vaid nende mõningaid väliseid eneseavaldusi, kuid mul pole aimugi, mis neis toimub, millistest ajenditest nad lähtuvad, miks nad on seesugused, aga mitte teistsugused...

Mis sunnib näiteks Raudpead perfokaartidega tegelema? Vana, südamehaige mees, silme all tumedad vaod ja higi meelegahtadel, aga ikkagi koormab end täieliku mõttetusega. Miks ta ei suuda puhkama minna? Milleks ta hiivab end iga päev kell kaheksa sellesse armetusse kontorisse, mida nimetatakse teaduslikuks instituudiks? Tal on ju neljatoaline korter, mere ääres suvila, isiklik auto, aga ikka ronib ta iga päev tööle, täidab formulare, riidleb alluvatega... Kunagi pole ta silmades rahu ega leebust.

Aga milleks tegelda direktoriga, kui ma oma naistki mõista ei suuda. Inimest, keda tunnen ligi kümme aastat ja kellest olen kirjutanud stsenariumi. Ma ju ei tea, mis on tema elu põhitelg. Kuhu ta püüdleb, milleks elab? Stsenariumis on ju ainult minu kujutlus temast, aga mitte ta ise... Ja just nüüd, kui pidanuksin temasse süvenema, teda lahti mõtestama, kihutasin ta minema.

... Ja kas ma olen midagi teinud, et mind paremini mõistetakse? Inimesed, kes mind ümbritsevad, ei suhtle ju minuga, vaid mingi võõrandunud kujundiga, mis nende ajudes minust on tekkinud ja mille võimalikult suuremaks kõrvalekaldumisest algkujust olen teinud peaaegu kõik võimaliku.

Olin oma mõtetega ummikus. Kuid pigem alateadvuses kui teadlikult

tunnetasin, et olen leidmas väljapääsu. Erutavat väljapääsu... Peaksin kellegagi nõu pidama. Veel täna õhtul. (Kõrvalmõte: «Olen ju vaba.») Võin vajaduse korral isegi kogu öö nõu pidada. On äärmiselt ebatõenäoline, et Inge öösel tagasi tuleb.

Läksin tänavanurgale automaadist helistama.

Minu küllatulekuettepanek võeti vastu.

Pillega oli vahakord sundimatuks jäänud. Me naeratasime teineteisele, vahetasime vaevumärgatava alltekstiga fraase. Mõnikord tundsin endal tema hindavat pilku ja sageli jälgisin tema saledat, pingul keha, tema jalgu, kaela ja uduste udemetega kaetud kõrvaotsa... (Kord olin ta kõrvaletast isegi sõrmega puudutanud. Pille ütles: «Tss...» ja sellega oligi kõik öeldud.)

«Ta on muidugi ahvatlevam naine kui Inge,» mõtisklesin. «Temaga oleks palju meeldivam abielus olla, aga ka probleeme oleks rohkem. Hoopis teistsuguseid probleeme kui Ingega. Tema mees peaks olema kogu aeg valvel. Konkureerima nähtamatute ja nähtavate vaenlastega. Pillet tuleks pidevalt tagasi võita. Ja alati peituks ta naeratuste taga teistega võrdlemise kelmikus. Ja alati peaksid sa olema teistest tugevam, omapärasem, huvitavam... Pille-taolistega ei abielluta. Nad on loodud armukesteks...»

Pistsin maisipaberi-stsenaariumivariandi taskusse ja läksin. Trepilt pöördusin veel kord tagasi ja võtsin lauanurgalt kandilise tordi.

«Võib-olla ei pidanuks ma üldse abielluma,» jätkasin mõtisklemist, «aga kui juba teist väljapääsu ei leidunud, siis muidugi oli õigem Inge... Pealegi pandi mind sellisesse olukorda, milles keeldumine oli lausa võimatu.»

... Pille võttis mind vastu valgete ääristega helesinises hommikumantlis. Ulatasin talle tordi, kuid ta tõrjus selle täiesti siiralt tagasi: «Jumala pärast, pole vaja... Mul on juba tort külmutuskapis...»

Jätsin tordi esikusse lauale.

Kui vajusin madalasse tugitooli, teatasin Pillele ilma igasuguse sissejuhatusega:

«Ma kirjutasin stsenaariumi.»

«Millest sa siis stsenaariumi kirjutasid?» küsis Pille vähimagi imetusvarjundita. (Välkkiirelt võtsin vastu otsuse: uude varianti loon Ingele vastukaalu: veetleva ja kergemeelse naisetüübi. Aga seni tuli opereerida vana, näppude vahel oleva variandiga.)

«Stsenaarium on illusioonist.»

«Millest?» küsis Pille, nagu kuulnuks mind valesti.

«Illusioonist. Sellest, mida polnudki olemas.»

«Või nii...»

«Kui tahad, võin sulle lugeda anda...»

Pille võttis rullitõmbuva paberipaki ja hakkas seda hajameelselt lehitsema.

«Sellest tuleb arvatavasti film,» laususin võimalikult ükskõiksel toonil.

«Või film...»

«Jah, film.»

«Päris film kohe?»

«Jaa, päris film.»

«Kui ma talle nüüd kohe ei ütle midagi intiimset, isiklikku,» mõtlesin, «pole tänasel visiidil mingit otstarvet.»

«Tahtsin sulle stsenaariumi lugeda anda,» laususin.

«Ma lähen parem kohe filmi vaatama.»

«Pille, tahtsin sinu käest küsida, kuidas sa üldse suhtud ideesse stsenaariumi kirjutada... Kas sind ei hämmasta, et just mina kirjutasin stsenaariumi?»

Mõistsin, et see oli tobe küsimus, aga tuli ju jutuaajamiseks mingi pind luua.

«Miks see mind hämmastama peaks?» imestas Pille. «Mind ei hämmastaks isegi see, kui mina ise stsenaariumi oleksin kirjutanud. Aga üldiselt arvasin ma, et sa oled teadusest sisse võetud...»

«Eks ta ole...»

Midagi paremat ei osanud ma seepeale kosta.

«Ega sa pahaks ei pane, kui ma end ümber riietan,» ütles Pille pärast pikka pausi. «Sa vaata nii kaua aknast välja.»

Ta pistis mulle paberirulli pihku ja läks kapi juurde riietuma. Kuulsin tuttavat kahinat, aga selja pealt nõõpe kinni panema mind ei kutsunud...

Väljas oli jälle lund sadama hakanud.

«See minu abiellumine pole ei tea kui tähtis sündmus...» laususin läbi lumeudu punase neonreklaami vilkumist silmitsedes.

«Ma tean...» ütles Pille, kuid mida ta just teadis, see jäigi välja selgitamata.

«Sa aitasid mul omal ajal stsenaariumi ümber trükkida...» sõnasin, et midagi öelda, ja samal ajal mõtlesin, et selle «omal ajal»-ga asetasin ületamatu müüri mineviku ja oleviku vahele.

«Ah, see oligi siis stsenaarium.»

Esimest korda oli Pille hääles veidi imestust tunda.

«Jah, tahtsin juba tookord, et sa mu stsenaariumi loeksid.»

«Aga ma olengi su stsenaariumi juba lugenud.»

See oli öeldud nii rahulikult ja huvituseta, et arvasin jutu olevat tänasest paberirulli lehitsemisest.

«Asjata arvad, et sul on palju ühist sinu poolt väljamõeldud kangelastega. Sa pole ei Toots ega Voldemar. Sa oled täiesti teistsugune. Kui sa kunagi hakkad aru saama, kes sa oled, pole sul seda kerge üle elada...»

Pigistasin silmad kinni. Lillad spiraalid punasel taustal keerlesid ja puurisid end minu ajudesse.

«Kuidas sa seda lugenud oled?» küsisin oma rabadat häält häbenedes.

«Las see jääb saladuseks.»

Vaikisin. Mõne aja pärast ütles Pille:

«Nüüd võid näo minu poole pöörata.»

Ta seisis minu ees sini-valgetriibulises jakis ja sinises seelikus ning mitte midagi tema hoiakus ei reetnud, et ta mulle midagi ränka oleks öelnud.

«Suve poole on mul sinu abi vaja,» sõnas ta asjalikult, just sellise tämbriga, nagu me instituudis jutlesime. «Üks minu sugulane tahab pedagoogilisse astuda. Inge jaotab seal eksamipileteid välja, ehk saaks

kuidagi kokkuleppele. Muidugi oleks hea ka kirjandi teema eelnevalt teada saada...

Tahtmatult mõtlesin: milline täpne detail — Inge eksamipileteid välja jagamas... Alles siis taipasin, et jutt oli teisest Ingest. Minu abikaasast.

Tõusin püsti.

«Õieti peaks sinust ka stsenaariumi kirjutama.»

«Ära näe asjata vaeva.»

Lahkumisel surus ta kandilise tordi mulle peaaegu vägisi pihku ja ütles: «Mulle oleks see tõesti juba liigne... Sa armastad ju nii väga magusat.»

Sukeldusin, tordikarp näpus, lumesajusse.

... «Mis siis õieti meie vahel toimub?» küsisin endalt oma katusekambris laua taga istudes. «Miks ei suuda me teineteist mõista? Mida peaks ette võtma, et kaasinimesed sust aru saaksid?»

Tühjale ruudulisele lehele langes rohekat valgust, aga ei tekkinud ühtegi rida. «Kirjandusteadlased nimetavad seda kristalliseerumispunktiks, ka mõttekulminatsiooniks,» arutlesin edasi. «Igas teoses peab olema kujund, mis avab põhikonstruktsiooni. Või kuidas nad veel väljendavad — «ilmutab autori vaatevinkli»... Seda kujundit mul ei ole...»

Koera haukumine?

Kuulatasin. Tõesti klähvis kuskil ööpimeduses koer.

Kui panna stsenaariumi haukuv koer? Kõikjal, kuhu tegelased ka ei läheks, haugub koer. Üks ja seesama väike rangjalgadega peni.

... Inge ja Voldemar kuulavad kirikus orelimuusikat, aga Bachi oratooriumi sekka hakkab kostma rütmilist, veidi venitatud haukumist...

... Inge ja Toots kiiguvad... All lumel katkematu koera ulgumine, põlevad silmad pööratud taeva poole...

Kõikjal, kus kangelased vajavad üksindust, närib õhku üksluine, argipäevane haukumine — inimlikkuse sümbol.

... Ka tookord haukus koer, kui tatsasin läbi lume Madissoo poole. Kuuselt pudenenud tuhkjas lumi helkles loojuva päikese kiirtes. Kogu maailm oli sinikuldne. Üle kõrge heki tõusis taeva poole suitsujuga, joonistas Brasiilia territooriumi taolise kujundi ja sulas ühte pimeneva ookeaniga...

Madissoo Jakobil oli palavik ja ma käisin iga õhtu talle koduseid ülesandeid viimas. Ka jutustasin talle, mis midu koolis uudist. Pereaine andis mulle moosiga saia ja kakaod. Just nimelt kakaod. (Sellest ajast on mul kakaosse eriline suhtumine ja koertesse ka...)

Avasin aiavärava ja lähenesin suvila tüüpi talumajale. Mäletan veel, et võtsin ranitsa seljast ja katsusin igaks juhuks ninaotsa... Ja just sel hetkel see algas: perenaine avas ukse ja ässitas minu peale kõik kolm Madissoo koera...

Muidu nii sõbralikud, saba liputavad olendid oleksid mu sel päeval vist tükkideks kiskunud. Kaua seisin nende keskel ilma igasuguse vastupanuta ja lasin end pureda. Ma ei taibanud, mis toimub. Püüdsin isegi koertele naeratada. (Olin mõne päeva eest neljateistkümneseks

saanud ja füüsilist jõudu nende minemakihutamiseks mul jätkunuks, aga millegipärast oli tunne, et pean end kiskuda laskma.)

Kõigil akendel olid vaatajad. Mäletan selgesti neid klaasi vastu litsutud ninasid... Hiljem selgitas mulle ema, et see ongi klassivõitlus. Madissood on kulakud. Nad olid kuskilt teada saanud, et Ilmar Kask kavatseb komsomoli astuda. Selline reetur ei tohi Jakobiga suhelda. Ka rääkinud Madissood, et Ilmar on oma hinge saatanale müünud ja tahab teiste inimeste arvel elus haljale oksale jõuda.

Kõik Madissood saadeti veel samal aastal Siberisse. (Nüüd on nad tagasi. Elavad Tallinnas ja teenivad hästi. Jakob teeb naistele plastilisi operatsioone.) Väljasaatmise päeval valvas komnoor Ilmar Kask vallamaja. Selleks polnud mingit praktilist vajadust, aga ta valvas.

...See oli klassivõitlus.

Aga mis võitlus toimub nüüd? Mis võitlust peab Ilmar Kask oma naise Inge Kasega, oma instituudi direktoriga, oma endise juhendajaga?...

Mis võitlust peetakse stsenaariumis?

Ma ei suutnud sellele küsimusele vastata ei sel õhtul ega järgmisel hommikul.

Režissöör oli öelnud: peab olema konflikt. Aga inimesed ei kakle ju lihtsalt niisama. Vähemalt kunstiteoses mitte. Kakeldakse millegi nimel... Ütleme, teaduse nimel. Aususe nimel. Inimese nimel. «Need on abstraktsioonid,» vastavad nad. «Kakeldakse millegi konkreetse nimel.»

Tundsin, et niikaua kui ma ei suuda sõnastada stsenaariumi uut põhi-kontseptsiooni, ei tule ühtegi uut episoodi.

Lugesin maisipaberivariandi veel kord läbi ja ütlesin endale peaaegu valjult: «Ajalugu peab jääma!» Aga samas kõlas kõrvus režissööri metalne hääl: «Kõike muud, aga mitte humanitaarteadusi!»

«Mis parata,» lohutasin end, «kunstis on vist sama lugu mis teaduseski: enne peab kraadid välja teenima ja siis võib juba midagi tegema hakata. Eks järgmine kord, kui mul kindel positsioon ja normaalsed töötingimused, proovime kirjutada ajaloost...»

Aga samas taipasin, et põhiküsimustele tuleb vastata juba praegu...

Kes ütleks mulle, mis asi on inimene (või koguni INIMENE)?

Võiks muidugi pöörduda inimeste endi poole ja küsida, kes nad enda arvates on. Tehniliselt oleks see mõnevõrra ebamugav: peaks vahetama üherublalise kahekopikalisteks ja hakkama telefoniputkast juhuvalikuliselt helistama (ükskõik mis numbri valid, vastajaks on ju ikka inimene ja ilmselt mitte üks ja seesama inimene) ning küsima: «Halloo, vabandage, kas te võiksite öelda, kes on... või parem, mida kujutab endast inimene...»

Sel hetkel sukeldusin 1962. aasta eelviimasest päevast tagasi 1972. aasta lämbesse suveõhe.

Vist olin oma elu valesti periodiseerinud? Eluperiood pärast Kuuba kriisi polnudki viimaks tühjuse ajastu? Olin end küllap liialt mõjutada lasknud tollaegsest iiveldustundest ja halbadest lõppresultaatidest...

Tol perioodil, nagu praegu tundub, rajasin vaimse aluse tänasele Ilmar Kasele, sellelesamale 39-aastasele mehele, kes lesib oma suvilas

diivanil poolistikul, viigipükstes ja nailonsärgis, ning vaatleb lage, kus juba mängivad päikesekiired, hallid ja arad veel, aga siiski võib öelda: päike paistab...

Ja just see mõtteeksperiment telefoniautomaadiga panigi minus — juba tükk aega pärast aspirantuuri — liikuma tõelise sotsioloogia, tõi mulle aastate pärast ootamatult tunnustuse, tekitas elevust isegi rahvusvahelisel sotsioloogide kongressil...

See oli 1968. aasta veidi vilul, aga selgel maikuupäeval, kui minu sektori töötajad küsitlesid Viru tänaval vastutulijaid. Nad lähenesid, mikrofonid käes, viisakalt kummardades ruttavaile või jalutavaile inimestele, tutvustasid end kui raadioreportereid (vastav ametlik luba oli olemas) ja küsisid:

«K e s t e o l e t e?»

Selgus, et 70% vastas: «Inimene.» Teised nimetasid kas oma nime, elukutse, rahvuse või hakkasid vabandama, et nad ei tea ja küsitagu selliseid asju teiste käest. Kolmel korral tõstsid küsitatud skandaali ja nõudsid täiendavaid selgitusi. Ühel korral toodi miilitsamees kohale ja protesteeriti küsitluse anonüümsuse vastu. Kahel korral panid küsitlud plehku. (Ühel neist hakkasid võrgust pudenema sibulad.)

Teaduslikust artiklist, mille ma sellest inimese avastamise loost kirjutasin, lõi üks eesti kirjanik paroodia. Sellesse suhtusin ma heatahtlikult. (Teadus on ju internatsionaalne nähtus, kirjandus kitsalt natsionaalne. Minu uurimus on seni ilmunud üheteistkümnes võõrkeeles, paroodia pole eesti keelest kaugemale jõudnud... Kahju muidugi: paroodiad tõstavad originaalide populaarsust.)

...Aga mõte sotsioloogiast (ja tema parodiseerijatest) pole sedapuhku oluline. Tegelen eneseanalüüsiga... Pean praegu, ligi kümme aastat hiljem taastama selle mõttekäikude ja kujundite rägastiku, milles ekslesin oma katusekambris stsenaariumi kirjutamise metodoloogiat otsides.

Mäletan, et telefoniekspirimendilt hüppas mõte eksamilauale. Nägin enda ees istuvat punaka habeme ja välkuvate siniste silmadega filosoofi, kes minult uuemaid aegruumi kontseptsioone päris. (Olin sellise pileti võtnud, milles inimesest polnud midagi.) Rääkisin universumi lõpmatusse ulatuvate nähtuste vastastikuse seose kaduvusest ja sain «väga hea».

... Enne kandidaadiiniimumi eksamit oli punaka habemega filosoof konsultatsioonidel ka inimesest juttu teinud. Öieti küll isiksusest. Ta oli rääkinud isiksuse autonoomsusest sotsiaalse süsteemi ees... (Ülikoolis loengutel väitis ta meile küll vastupidist, aga siis olid teised ajad.) «Isiksus on iseseisev tegutseja ja mõtleja, oma autonoomse vaimesusega, oma isiklikule kogemusele rajatud moraalsete kriteeriumidega... Isiksuse väärtuse moodustavad need omadused, mis teevad ta erinevaks teistest indiviididest, või veelgi täpsemalt, sotsiaalsest tüübist...»

Mäletan veel, et filosoof oli väga terve mees. Ta lõkendas jõust ja mingist erilisest sisemisest pingest. Räägiti, et ta jooksvat iga päev pargis viis kilomeetrit ja käivat naabritele puid lõhkumas. Selliste

LEMBIT KIVISAAR

meeste jutud inimesest sisendavad usaldust, kuid kahjuks rääkis ta meile liiga abstraktselt.

Filosoofi N. jutud olid palju elulähedasemad. Ja ka konspekterida oli teda lihtsam. «Inimene on ainuke loom, kellele tema enda eksistents on probleem, mida ta on kutsutud lahendama ja mille lahendamisest ta ei saa kõrvale hiilida,» rääkis ta oma mahedal häälel, kurbade ümmarguste silmadega aeg-ajalt vaadates auditoriumi viimaste ridade poole, just sinna, kus istusid meie kursuse kõige moodsamalt riietatud daamid. «Vaid inimene on võimeline iseennast teadlikult kujundama, mitte ainult välise keskkonna seaduste järgi, vaid ka välisele keskkonnale oma seadusi peale surudes...»

Ta esitas meile süstematiseeritud kujul tähtsamad inimesele lähene-mise aspektid. Kõige enam rõhutas ta kausaal-geneetilise vaatenurga teaduslikku perspektiivsust. Aga halb polnud ka karakteroloogilis-diagnostiline lähenemisviis... (N. oli tore mees. Heatahtlik ja joviaalne. Tal oli vaid üks puudus: ta suust tuli halba lehka ja seetõttu kippusid naised ta juurest ära minema... Aga edukus naiste juures on kahjuks esimene eeldus, mis ühe mehe sõnad usaldusväärseks teeb.)

Lehitsesin filosoofialoengute konspekti edasi. Tahtsin leida midagi seesugust, mis mind mitte niivõrd tööle lähedale viiks, kui praktilise tegevusjuhendi annaks... (Filosoofia on ju masse liikuma pannud, miks ei peaks ta siis minu stsenaariumi paigast nihutama...)

Jõudsin paljutöötava alapealkirjani: «Võitlus reaalse ja ideaalse mina vahel.»

Katkendlike lausetena oli seal kirjas palju huvitavaid mõtteid: «Inimese idee oma kohast ühiskonnas... Kuidas inimene projekteerib end sotsiumi, kellena end seal näeb ja kellena tahab näha... Valitseja või alluv, kohaneja või teisi enda järgi kohandav... Konflikt inimese-enda-jaoks ja inimese-ühiskonna-jaoks vahel...»

Tundsin millegi tähtsa lähenemist... «Inimene iseenda seltskonnas ja inime teistega...», «Mina ja teised...» Kuskil nende mõistete piirkonnas pidi olema probleem, mille üle tasus mõtelda...

Keerasin lehekülge.

«... Kuivõrd inimene on iseendale objektiks... Kas ta tegutseb vaid teiste või iseenda suhtes... Kuivõrd ta tunnetab iseennast kui teistest erinevat tegutsemisobjekti... Inimese võime ennast teise inimese seisukohast analüüsida... Vastata iseendale teise inimese võimalike reaktsioonide seisukohalt...»

Selles on midagi kujundiks kujunevat...

Huvitav, kas Inge on kunagi püüdnud kujutleda minu suhtumist iseendasse? Huvitav, missuguste tulemusteni jõuaksime, kui laseksime teda kirjeldada, millest mina tema arvates mõtlen. Kuidas ta projekteerib oma abikaasa kuju oma teadvusse? Millegipärast on mul alati tunne, et ta näeb mind pikema ninaga, kui mul tegelikult on. Ka mu alles tärganud habet näeb ta ikka esimesena...

Meie konflikt tulenebki minu enda iseenda pildi ja minu Inge poolt loodud pildi erinevustest. Ta käitub minu suhtes, nagu

tegelikult oleksin (või vähemalt peaksin olema) see, kellena ta mind kujutleb, ja kui see kujutluse vili äkki teeb midagi niisugust, mida sellised kujutlused tavaliselt ei tee, siis järelikult olen halb...

Elu ongi piltide konflikt.

Inimene on teise inimese (ja ilmselt ka inimeste kogumiku ehk ühiskonna) jaoks kõigepealt pilt: miilitsa jaoks olen 3×4 cm pilt passis, vanade naiste jaoks mererannas olen kiimaline pilt, direktori jaoks olen pisiametniku pilt...

Aga milline on minu kui inimese objektiivne olemus? Mida ma peaksin selgitama oma sotsiumikaaslastele, et nad minusse vastavalt minu olemusele suhtuma hakkaksid? ... Võib-olla on kogu viga minus eneses? Võib-olla on minu olemus määratlematu või koguni ebamäärane? Võib-olla ma moonutan oma olemust teiste inimestega suheldes? Aga võib-olla on mul elusituatsioonide jaoks erinev olemus?

Veelgi tõenäolisem, et olen tavaline desinformaator. Hoian iseennast teiste inimeste ees nagu kõverpeeglit.

... Nad vaatlevad seda armetut lõusta ja arvavad, et see oleni mina.

... Pilt minust on vaid minu järjekordne mask — kui üks mask eest ära võtta, tuleb kohe nähtavale uus mask. Nii lõpmatult. Nagu näeksimine end korraga kahest vastastikku asetatud peeglist...

Aga mis on sel juhul inimese küpsus?

Mis on inimese tarkus?

Mis on absoluutne?

... Just sel hetkel, kui need küsimused nagu piitsalöögid mu ajudes plaksatasid, hakkas trepp kääksuma rasketest sammudest.

«Tulevad!» oli esimene mõte. «Voodi on üles tegemata!» oli teine mõte.

Koputati. (Asjad on halvad, kui juba koputatakse.)

Ütlesin: «Sisse!»

Koputati veel kord. Olin ennegi tähele pannud, et minu ütlemiste peale kunagi sisse ei tulda.

Avasin ukse. Seal seisis lambanahkses kasukas aurav inimene. Pardi-soo Mihkel.

Raske pakk prantsatas põrandale ja alles siis surusime teineteise kätt.

«Ema saatis sulle üht-teist uueks aastaks...»

«Sa oled kohe päris näärivanaks hakanud...»

«Mis nüüd näärivanaks... Sai linna tulnud kuusekoormaga...»

«Nii hilja veel... Vanasti toodi ikka jõuludeks...»

«Kes ostab jõuludeks, kes uueks aastaks...»

Mihkel vaatas toas vesiste silmadega ringi ja lisas: «Sulle kuluks ka üks väike junn ära.»

«Mulle meeldib kuusk metsas rohkem kui toas.»

«Jaa, ega sul siin tõeste kuuse jaoks ruumi põlegi.»

Püüdsin voodi alt rummipudelit leida, aga ilmselt oli Inge selle kuhugi ära peitnud.

«Eks ma hakka jälle astuma,» ütles Mihkel. «Sulle palju terviseid esimehe poolt... Ütles, et kui kodukanti tuled, astu sisse, tal on üks mõte sinuga...»

Tahtnuksin nii väga Mihkliga juttu ajada. Inimesest ja nii üldse.

Aga kuidas sa seda ilma rummipudelita teed? . . .

«Istu nüüd ikka veidi,» laususin ja nihutasin auravale Mihklile tooli lähemale.

«Mul veel pool koormat realiseerimata. Kati ei saa üksi hakkama.»

Kati oli pärit kuskilt Smolenski alt. Sakslased küüditasid ta sõja ajal Eestimaale ja nii ta Mihkli naiseks sai.

«Kuidas lapsed?» küsisin.

«Volask teenib aega . . . Võeti lennuväkke . . .»

«Kaks meetrit kasvas ikka täis?»

See küsimus meeldis Mihklile. Ta naeratas laialt, puudutas koguni oma halle kasakavuntse.

«Kaks meetrit ja kaks sentimeetrit.»

«Kas sa ei karda, et ta valibki lenduri elukutse?»

Teadsin muidugi, et see oligi juba toimunud.

«Meie külast on igasuguseid mehi tulnud . . . Eks või tulla ka üks reaktiivi lendur.»

«Nii ta on,» mõtlesin. «Igasuguseid mehi on Räämakul sündinud . . .»

«Kes seal Madissoode majas nüüd elab?» küsisin endalegi ootamatult.

Mihkel kohmetus. Tema oli sel külmal märtsiööl, punane lint käsi-varrel, koos automaadimeestega Madissoo pere nösuninaga autosse ajanud . . .

«Ühes tiivas elab nüüd agronoom . . . Teise tiiba teeme lasteaia . . .»

«Mulle ässitasid nad koerad kallale,» laususin, et Mihkli kohmetust peletada.

«Mäletan,» sõnas ta tõsiselt. «Eks me kõik ole nüüd üksjagu targemaks saanud . . .»

Ja nii ta ära läkski. Jäin üksi ema saadetud paki, stsenaariumi ja mõtetega inimesest.

Pakis oli toorest ja keedetud sealiha, purk mett ja mannerg sülti . . .

Võtsin paki kaenlasse, kandilise tordi näpu otsa ja asusin teele ämma korteri poole. Trepilt pöördusin veel korra tagasi. Pistsin maisipaberipuntsaka siiski ka taskusse. (Kui juba Pille on stsenaariumi lugenud, peab ikka oma naine ka lugema.)

Taipasin, et kogu mu stsenaariumi uue variandi kirjutamise edukus sõltub sellest, kuidas mul õnnestub 31. detsembril 1962, 1. jaanuaril, 2. jaanuaril ja võib-olla koguni 3. jaanuaril 1963 hommikul väljamaganuna, üksinda oma toas laua taha istuda ja keskendunult töötada . . .

Kõik algas jällegi hästi. Ämm võttis paki tänulikult vastu. Inge istus suurrätikusse mässituna laua taga ja kirjutas uusaasta õnnitluskaarte. Nende hoiak viitas sellele, et oli kokku lepitud minuga mitte tülitseda. Isegi veel rohkem. Taipasin punast Inge palgetel, et minu tulek valmistab talle rõõmu.

«Ega sul midagi selle vastu pole, kui ma meie sugulastele ka sinu nimel õnne soovin?» küsis ta veidi aralt.

«Mis mul selle vastu saab olla,» vastasin.

Mingeid tundemärke algavast korteriremondist ma ka ei märganud: mööbel paiknes nii, nagu ma olin harjunud seda nägema. Linakesed ja

vaasikesed kõrgetel kummutitel olid oma kohtadel. Televiisor vaikis ja ekraan oli koguni mingi kootud vaibaga kaetud.

«Kohe hakkame lõunat sööma,» ütles ämm ja äkki tundsin piinlikkust: nad on ju head inimesed, nad armastavad mind.

«Ehk saan millegagi kasulik olla?» küsisin ämmalt ja enne kui ta vastata jõudis, jaotasin lauale supitaldrikuid.

«Jäta nüüd see,» protesteeris Inge ja võttis mu käest sööginõud. «Ava parem veinipudel!...»

Urgitsesin tõmbitsaga pika kaelaga pudeli kallal ja tundsin iseäralikku tühjust: meie vahel polegi konflikti, järelikult pole ka millestki stsenaariumi kirjutada...

Söögilauas rääkis ämm, kui raske oli vanasti haridust saada. Neil oli peres viis kooliealist last. Kõik olid ühe ümmarguse laua taga koos ja õppisid...

Jõin veini ja mul oli tunne, nagu pilluks tuul mu stsenaariumi lehekülgi mööda lumelagendikku laiali. Neid pole võimalik kinni püüda. Nad on lumega ühte värvi... Ämm teatas, et homme, s. t. vana-aastaõhtul sõidame kõik koos onu juurde Pääskülla, sinnasamasse kahekordsesse telliskivist majja, kus me pulmigi pidasime. Seal võtame «oma inimeste» keskel uue aasta vastu. (Mine tea, mida see aasta jälle toob.)

Jõin veinile roosat morssi peale ja tekkis tahtmine käsi liigutada. (Nüüd ujusin mööda aeglast kuupaistelist jõge lõpmatusse. Stsenaariumi leheküljed venisid mu ümber nagu peata luigid...)

«Mis kell me onu juurde sõidame?» küsisin hajameelselt.

«Ta palus juba lõunaks tulla,» selgitas ämm. «Üht-teist on tarvis tal aidata...»

«Ehk suudan siiski hommikul neli-viis tundi töötada,» lohutasin end, kuid ajurakud valgusid juba tahtetult mööda tuba laiali. Teadsin, et ma ei kirjuta ka homme ühtegi lehekülge. Ega ülehomme. Kõik lootused tuleb rajada 2. jaanuarile. See on viimane rindejoon. Sealt pole enam taganeda kuhugi...

Äkki tekkinud rindevõitlejatunne ei hüljanud mind kogu uusaasta-peo kestel. Otsustasin olla tähelepanelik ja noppida stsenaariumi jaoks detaile. Kirjutasin vargsi märkmikku sõna «traksid», kui mehed pintsakud seljast viskasid ja selgus, et keegi Jakobsonide suguvõsas püksirihma ei kannu... Edasi kirjutasin: «Albaania K.». See pidi tähistama skandaalset lugu ETKVL-i süsteemis: suur partii Põltsamaa õunaveini oli saadetud Aadria mere äärde ja vastu oli saadud «kanget mürki» — konjakit, mis pea valutama paneb...

Jakobsonid laulsid. Veel enne uusaasta saabumist tõmbusid näod äkki tõsiseks, kõhatati tähtsalt, kahvlid pandi käest ja lasti lahti «Kui Kungla rahvas...». Kuigi mul on raske vaadata laulvat (nagu ka potil istuvat või toorest liha järavat) täiskasvanud inimest, sain ma sellega stsenaariumi nimel hakkama. Lasksin oma pilgu libiseda ükshaaval üle kogu seltskonna: ammulid suud, punnis silmad, mingi mulle täiesti mõistmatu iseteadvus või eneseuhkuski...

Lapsest saadik ei suuda ma taluda ühislaulu. Ka kogu tahtejõudu kokku võttes ei pigista ma oma kõrist sellises situatsioonis ühtegi häälitust. (Kord oli mind koolipõlves välja kutsutud ja rangelt küsitud, miks ma hümnid laulmise ajal suud lahti ei tee. Jällegi oli mind pääst-

nud hävituspataljoni mees, minu Isa. Ainult niisuguse Isa pojalt oli noil aegadel õigus täiesti ebanusikaalne olla... Aga ikkagi hakkasin siis laulmise ajal kala kombel suud liigutama... Mine tea, kui kaugele Isa mõjuväimigi ulatub?)

Eriti ebamugav oli abikaasa poole vaadata. Laulvat ämma võis veel kuidagi taluda, selle objekti suhtes on koomikagi teinekord värskendav, aga laulev naine... Tundsin, et mul hakkavad kõrvad piinlikkusest õhetama: läbi üldise laulujoru kostis minuni Inge hääl, väga täpse diktsiooniga, veidi kume ja lapselik. Ta oli isegi eeslaulja funktsioonis: uut rida alustas ta sekundi murdosa võrra enne teisi...

Järjekordse «tummai-rassa-sa-sa» ajal hiilisin toast välja. «Õllepruulija» aeg hakkas kätte jõudma, aga seda ei suutnud ma ka stenaariumi rikastamise hinnaga välja kannatada. Tõusin trepist üles teisele korrusele ja praotasin onu kabineti ukse (oma pulmade ajal olin seal raadiot kuulanud). Kirjutuslaual põles rohelise kupliga lamp. Esi-algu ma kedagi ei märganud. Seadsin end juba istuma raadio ette madalale järile, kui kuulsin hämarast toanurgast majaperemehe häält:

«Sinuga, Ilmar, ma tahtsingi rääkida.»

Hääletoonis tabasin tuttavat süngust, kuid selgitavat assotsiatsiooni kohe ei tekkinud.

«Tead, väimees, lugu on selline, et kas panen mina teise mehe istuma või pannakse mind ennast istuma.»

Jäin pingsalt kuulama. Siit võis midagi huvitavat hargnema hakata.

«Kes teid istuma tahab panna?» küsisin, et oma huvi jututeema vastu ilmutada.

Peremees tõstis pörandalt viinapudeli, täitis pitsi ja ulatas mulle:

«Joome minu väimehe terviseks!»

Tühjendasin pitsi, kuigi ma täpselt aru ei saanud, kelle terviseks joodi.

«Ega sul selle vastu midagi pole, kui ma sind väimeheks nimetan?... Kadunud Gustav pärandas ju sind minule.»

Nüüd taipasin: peremees esineb Inge isa asemel äia funktsioonis. Ma polnud tõesti Gustavit kunagi näinud, ka ülikoolipäevil mitte. Paari aasta eest oli ta infarkti surnud... Nii oli Inge mulle jutustanud: varises kokku ja otse direktiooni istungi ajal... (Direktorid surevad ju kõik ühtmoodi...)

«Kas sa tead, mis asi on plaan?» küsis ta pärast seda, kui oli oma-korda tühjendanud pitsi, millest ta minulegi viina pakkus. («Miks ma siis ei tea?» imestasin endamisi oma vastilmunud äia küsimust. «Nädalaaruanded, kvartaliaruanded... Kogu see mõttetu paberimäärimine...»)

«Kas sa tead, mis tehakse direktoriga, kelle ettevõtte plaani ei täida?»

Seda ma tõesti ei teadnud, aga küsimus polnudki minule esitatud.

«Selline direktor lastakse läbi hakkmasina.»

Sugenes vaikus. Vaid hooti kostis pöranda alt laulu.

«Aga mis peab tegema direktor, kui ta ei taha läbi hakkmasina minna?» (Ka seda ma ei teadnud. Mulle polnud kunagi pähe tulnud, et direktoritel võiks selliseid probleeme olla.) «Direktor, kes tahab edasi püsida, kui ettevõtte plaani ei täida, peab süüdlase leidma...» rääkis

«äi» aeglaselt edasi. «Aga kui keegi ei taha vabatahtlikult süüdlaseks hakata, mis siis? ...»

Inge selge diktsiooniga lauluhääl tungis läbi põrandapragude üles. Tundsin, et tahan veel pitsi viina võtta.

«Siis tuleb keegi kinni panna. Asjaolud on sellised, et vallandada ma ei saa. Ametiühing on ees. Aga kinni panna saan.»

«Kuidas te seda teete?» küsisin.

«Paradoks on selles, et lihtsam on võimetut töötajat kinni panna kui vallandada ...» (Kõige enam olin hämmastunud sellest, et piimakombinaadi direktor kasutas sõna «paradoks». Meie instituudi direktori sõnavara sellist terminit ei sisalda.) «Selleks et oma asetäitjast majandusalal lahti saada, pean ta sotsialistliku vara riisujaks ja altkäemaksuvõtjaks tegema... Tema on aga lihtsalt loll... Pealegi veel koolivend ...»

Jõime uue pitsi viina ja ajudesse voogas erksust. Tundsin stsenaariumi füüsilist lähedalolekut põuetaskus, südame kohal.

«Teie ta vist omal ajal tööle võtsitegi?» esitasin esimese küsimuse, mis viitas sellele, et ma millestki aru saan.

«Selles see konks ongi. Olime koolipõlves parimad sõbrad, sõja tegime koos läbi ...»

Süttis ere valgus. Nüüd nägin esimest korda oma jutukaaslase nägu: kõrge, sileda lauba all sügaval koljus tuhmid, punakas soontevõrgus silmad... Nii tuttavad rasked silmad ja karmusevagu huulenugas...

«Mis te siin pimedas arutate?» küsis märkamatuult ilmunud pere-naine. «Uue aastani mõni minut aega.»

Peremees läks alla külaliste juurde. Mina istusin tema kabinetis edasi.

Kui inimene on lihtsalt loll... Ei saa aru... Talitab oma isiklike elureeglite järgi... Elu kulgeb aga objektiivsete seaduste kohaselt... Majandusalahujataja peaks lihtsalt ära minema... Direktor ilmselt annaks talle positiivse iseloomustusegi... Aga ta ei lähe. Tal on oma õigus. Tema on veendunud, et süüdi on teised, ja nii lähebki trellide taha... Ta neab elulõpuni direktorit kui juudast, kui parima sõbra mahamüüjat... Aga direktor talitab vaid olukorra parema tundmise alusel. Direktor on targem ja muidugi halvem...

Kõige enam olin vapustatud sellest tarkuse ja headuse ühendamatuse ideest. «Just see tuleb stsenaariumi sisse viia,» otsustasin. Toots ei saa olla hea. Ta peab olema just nimelt julm ja halastamatu, sest ta mängib objektiivsete seaduste järgi, aga Voldemar ja Inge mängivad oma isiklikku mängu... Toots identifitseerib end teaduse huvidega, Inge abstraktse kohusega, Voldemari eetilised kriteeriumid peituvad vaid tema siseelus...

Istusin piimakombinaadi direktori kirjutuslaua taha, rebisin tema kirjaplokist mitu lehte ja asusin kirjutama... Aegruum minu ümber muutus abstraktseks, sulas üheks tervikuks aegruumiga minu teadvuses...

Voldemar. Toots. Inge. Kõik nad liikusid, rääkisid, tegutsesid nagu elavad. Kuulsin selgelt nende häält.

... «Ma ei tea, milline ma olen, võib-olla hea, võib-olla halb.»

... «Sa tead ju, minu jaoks on maailmas vaid kaks mõtet, sina ja kunst, kunst ja sina...»

... Hämäras, ääretuna tunduvast kirikus voogavad orelimuusika tasa-
sed helid. Juhuslik valgusvihk mängleb hauaplaatide kulunud reljeefi-
del. Kauguses sulavad kontuurid varju ja valguse nukraks meloo-
diaks...

... «Mõnikord tunnen ma hirmu: mis õieti on kosmos? Kas pole see
mitte kellegi hiiglalaboratoorium? Ja inimkond?... Kas pole see eks-
periment selles laboratooriumis?...»

Kuulsin ja nägin isegi kõrvaltegelasi. Pitsidega sametkleidis Inge
ema ütleb Voldemarile: «Jõulused pühitseme oma perega, uut aastat
võtame vastu seltskonnas.»

Uue aasta saabumise hetk ei jõudnudki minu teadvuseni. Reaalsesse
aegruumi tõi mind tagasi käsi, mis vajutas õlgadele. Loogiliselt võt-
tes pidanuks see olema Inge käsi — kes siis veel on kohustatud tundma
huvi oma abikaasa kadumise vastu...

Aga käsi ei kuulunud Ingele. Minu selja taga seisis onu Vidrik, see-
sama, kellega mul soovitati koos saunas käia. Seega veel üks preten-
dent minu äia kohale, aga hoopis teine mees kui majaperemees.
Vedela olemisega hädavares. Jakobsonide suguvõsa häbiplekk. Üks
seda liiki meestest, kelle kohta räägitakse, et nad ei pea kohta kinni...

«Kae, kuhu teadlasehärra on peitu pugunud...» lallutas ta ja püüdis
üle mu öla lugeda, mida ma kirjutan.

«Hea küll, onu Vidrik, minge nüüd tagasi teiste juurde,» ütlesin
kaunis rahulikult.

«Ma tahan teadlasehärra seltskonnas olla... Ma olen kangesti uudis-
himulik inimene...»

Ta võttis laualt pooleldi täiskirjutatud paberipoogna ja astus mõne
sammu minust eemale.

Tõusin järsult püsti ja nõudsin, et ta paberi mulle silmapilk tagasi
annaks.

«Pit-si-dega sa-met-kleidis Inge ema üt-leb
Vol-de-marile...»

Rohkem ta veerida ei jõudnud. Virutasin talle rusikaga vahelihase
kohale, just sinna, kuhu poksijatel on keelatud lüüa. Aga mina ei ole
poksija. Minu ainuke šanss on ootamatus ja kiirus.

Onu Vidrik tegi suu ammuli, silmadesse tekkis tohutu hämmastus ja
siis keerdus ta imelikult kokku...

Võtsin talt stsenaariumilehekülje ja panin koos teiste täiskirjuta-
tud paberipoognatega põuetaskusse, siis lohistasin õhku ahmiva vana-
mehe kaenla alt kinni hoides koridori ja panin seina najale istuma.

Kedagi ei paistnud silmapiiril olevat. Vaid laulu kuuldus nii alt kui
ka ülevalt. Naiste hääled kostsid endiselt söögitoast, meeste jorinat
kuuldus ühest teise korruse ruumist koridori otsas.

Läksin peremehe kabinetti tagasi ja keerasin ukse lukku. Vajusin
lõdvalt tugitooli.

Esimest korda elus olin lõonud inimest.

Vaatasin seinakella (uut käekella polnud ma veel suutnud endale
muretseda). Uus aasta oli kestnud juba viiskümmend viis minutit.
(Viie minuti pärast algab uus aasta Soomes ja Kaplinnas. Tunni ja viie

minuti pärast Stokholmis ja Bukarestis... Kahe tunni ja viie minuti pärast Berliinis ja Prahast... Isegi seda pole inimkond veel suutnud saavutada, et ühel ja samal ajal uut aastat vastu võtta...)

Ukse taga valjenesid hääled, link vajutati järsult alla, koputati, algul sõrmenukkidega, siis rusikatega.

Läksin akna juurde ja vaatasin välja. Ilmselt oli läinud sulale, kuskilt oli kuulda vee tilkumist... Siis keerasin aeglaselt võtit ja avasin ukse.

Mu ees seisis lõõmavate silmadega, puhmas hallide juustega onu Vidrik, tema kõrval kahvatu Inge ja veel mitu inimest tagaplaanil.

«Kas uus aasta on juba saabunud?» küsisin unise häälega ja naeratasin ukse taha kogunenuile. (Paari sekundi jooksul, mil seisin akna ees ja vaatasin niiskesse pimedusse, kaalutlesin välkkiirelt, nii nagu maletaja ajapuuduses, mitmeid käitumisvariante. Ei tea, kas tänu füüsilise üleoleku tundele, mis surises veel mu kätes, või tänu mõttele, et stsenaarium on läinud liikvele, aga käitumisviis, mis ma antud situatsioonis valisin, oli kahtlemata optimaalne.)

«Ütle, et su mees minult andeks paluks!...» nõudis onu Vidrik, hoides Inget millegipärast kinni käsivarrest.

«Mis on juhtunud?» küsisin ja pilgutasin naiivselt silmi. «Ma jäin tugitoolis tukastama?»

«Käsi, et su mees minult andeks paluks!» kordas Vidrik ja lükkas Inget minu poole.

«Miks sa ukse lukustasid?» päris Inge.

«Hajameelsusest...»

«Või hajameelsusest!» räuskas onu. «Tema räägib veel hajameelsusest!»

«Selgitage ometi, mis on juhtunud?» küsisin peaaegu dramaatilisel toonil.

«Kohe palud andeks!» nõudis Vidrik.

«Mille eest, kulla onu?» Ka sellist tooni polnud ma endale veel kunagi lubanud. Tundsin, et minus on tekkinud mingi uus isiksuse kvaliteet. «Peaasi mitte rahu kaotada,» käsutasin ennast nagu kõrvalseisja, kes sündmuste arengut erapooletult jälgib.

«Sa tulid ju mulle kallale!» lausus onu läbi vihavärina ja silmis helkles jällegi see piiritu imestus, mida olin seal kogenud, kui virutasin talle südame alla.

«Sinule kallale?...» Püüdsin oma näole manada samasugust imestust, kui oli onu Vidriku silmades. «Millal? Mina ja kallale?... No ütle, Inge, kas mina olen võimeline kellelegi kallale minema?»

«Ega Ilmar küll teist inimest lööma lähe,» lausus ämm, kes ka kuskilt kohale oli ilmunud.

Inge ei öelnud midagi. Mind häiris kahvatus ta palgetel. (Nagu valgest marmorist kuju!)

«Head uut aastat, onu Vidrik!» ütlesin ja sirutasin välja oma higiseks tõmbunud käe.

«Igavene tõbras seesugune!» lausus onu ja sülitas minu suunas. Süljepritsmed nägu ei tabanud. Olen siiski pikka kasvu mees.

Nüüd astus vahele majaperemees.

«Selliseid asju ma oma majas ei luba,» sõnas ta karmilt. «Olgu või

uusaastaöö, aga inimene peab jääma inimeseks... Kohe lähed koju või paneme su vannituppa kinni...»

See oli öeldud onu Vidrikule.

«Kuradi tõprad! Närakad! Rahva vereimejad!» räuskas ta, kui mehed teda vannitoa poole talutasid.

«Ega Vidrile või grammigi anda,» lausus majaperenaine murelikult. «Ta jääb nii täis, et ajab inimesi segamini...»

Intsident oli ammendatud. Kõigil oli äkki minuga tegemist. Asjaolu, et olin uue aasta saabumise maha maganud, tegi mind populaarseks. Ühtlasi tunti piinlikkust, et keegi polnud minu eemalolekut märganud.

Kõigepealt viidi mind kööki ja pandi õnnetina valama.

Valasin endale säbrulise moodustise just nagu katoliku jumalateenistuse monstrantsi. Seda interpreteeriti kui õnnelikku märki — mulle töötati palju raha ja lapsi...

Ainult Inge jäi endiselt kahvatuks.

«... Millega sa küll onu Vidriku nii välja vihastasid?» küsis ta, kui lebasime meile eraldatud toas teki all.

«Sul on tast kahju või?» küsisin vastu.

«Midagi pidi teie vahel toimuma. Kui ta minu juurde tuli, nägi ta nii hale välja. Veel ütles ta, et sa kirjutad minu ema peale kaebekirja...»

Vaikisin. («Absoluutselt loogiline,» mõtlesin, «kõik on absoluutselt loogiline.»)

Lamasime kõrvuti, kuid teineteisest eraldi. Me kehad ei puutunud kokku, kuid mõte skulptuurist ei hüljanud mind...

«Sa löid teda, eks ole?»

Inge tõusis voodis istukile ja vaatas minu poole.

«Ütle ausalt... Sa löid teda?»

«Oi halastust,» mõtlesin. «Ta arvab, et ma vaikin sellepärast, et ülekohut Vidriku suhtes on raske üles tunnistada...»

«Muidugi virutasin ma talle...» laususin aeglaselt.

Inge süütas öölambi ja istus voodiservale, selg minu poole.

«Ilmar, me peame alla minema ja sellest kõigile rääkima...»

«Ei tea, milleks?»

«Ma ei taha, et sa oled ebaõiglane inimene.»

«Miks ma siis ebaõiglane olen?»

«Ära räägi niimoodi... See on vastik.»

«Aga minule võib alati siga mängida,» mõtlesin. «Võib fanfaariga vastu nägu virutada, liiva silma loopida... See on normaalne. See pole vastik...»

«Tuleval aastal!... Või öieti nüüd juba, käesoleval aastal lähen džuudokursustele...» sõnasin endise aeglusega ja jällegi mingil täiesti uuel toonil. «Mind on alati pekstud... Viiendas klassis mind nii hüüti — Supi-Illu... Sellepärast, et nii, nagu nina puudutad, kohe hakkab veri tulema... Aga mis veel rohkem lööma õhutab, kui lootus, et veri kohe tuleb ja pole karta, et saad vastu...»

Inge õlgade vaevumärgatavast võbelemisest järeldasin, et ta nutab. (Ja muidugi ei vala ta pisaraid sellepärast, et tema abikaasat viiendas ja kuuendas klassis pea iga päev peksti, vaid hoopis millegi muu pärast...)

«Kolmeteistkümneaastaselt olin juba sama pikk kui praegu... Kõige pikem poiss klassis, aga ka kõige nõrgem... Oleksin ma kõige pikem ja kõige tugevam olnud, oleks minust juht tehtud, nüüd aga tehti peksukott...»

«Ja nüüd tahad sa onu Vidrikule poisikeste rumaluse eest kätte maksta?»

Jällegi olin hämmastunud, kui loogiliselt inimesed mõtlevad. Muidugi võis kõik kõne alla tulla peale ühe võimaluse — et onu Vidrik mulle ise löömiseks põhjust andis.

«Kui sina onu Vidriku asemel oleksid tulnud, poleks midagi halba juhtunud.»

See oli täpne käik. Olin tabanud nende loogikat. Muidugi pidanuks ju naine muret tundma, kuhu ta mees uue aasta saabumise momendil kadus...

«Sina läksid meie juurest ära ja ei öelnud midagi...»

Ahah. Oleks Inge ära läinud, oleksin mina teda pidanud otsima, aga kui mina ära lähen ja pealegi veel kellegi ees ei vabanda, siis olen kohustatud ise tagasi tulema...

«Mis sa nüüd külmetad... Tule teki alla,» laususin pärast pikka pausi.

Inge ohkas ja tõusis püsti. Nägin nüüd ta nägu profiilis ja skulptuuri mulje süvenes veelgi.

Ta pani selga perenaise lillelise hommikumantli ja lausus mulle üle öla:

«Lähme onu Vidrikut vaatama.»

«Mis me siis tast vaatame?»

«Nad jätsid ta ju vannituppa...»

«No ja mis siis...»

«Mina teda niimoodi sinna jätta ei saa...»

«Ega sina teda sinna viinud...»

«Tule, tule, ära vaidle vastu!»

Esimest korda meie dispuudi värtel vaatas Inge mulle otse silma. Ta pilgus polnud ei viha ega hukkamõistu, vaid iseäralik fataalsus.

«Kas sa kavatsed ta siia tuua või?»

«Jaa,» lausus Inge tõsiselt.

Laskusime käsikaudu kobades trepist alla. Söögitoast oli kuulda norskamist, köögist kostis veel tasast jutuajamist ja solinat.

Onu Vidrik magas konksu tõmbununa vannis, üks käsi pea all, teine nagu uinuval kassipojal katmas silmi.

Seisime tükk aega vanni ees ja äkki hakkasin isegi uskuma, et ma polegi teda löönud.

«Tal on seal hea olla,» ütlesin lõpuks ja võtsin Inge käe oma pihku.

«Peaks ta vähemalt tekiga katma,» lausus Inge ja ei üritanudki oma kätt minu peost vabastada.

Ohverdasin ühe meile määratud kahest tekist ja kobisime mõlemad voodisse minu poole peale.

Armastasin sel ööl skulptuuri.

Hommikul ei meenutanud keegi öist intsidenti. Peaparandamise pitsi lõin onu Vidrikuga kokku.

Kella neljaks esimese jaanuari pärastlõunal jõudsimine minu katusekambrisse.

Otsustasin Ingele stsenaariumi lugeda anda.

«Kuule, kui sul aega on, loe see läbi,» ütlesin nagu muu seas ja panin maisipaberipataka tema ette lauale.

Inge vaatas hajameelselt rullitõmbuvate paberipoognate poole, noogutas nõusoleku märgiks peaga ja jätkas uue aasta õnnitluskaartidega tutvumist.

Silmitsesin meile pulmadeks kingitud elevantikujusid, mis nüüd peegli ees suurenemise järjekorras reas seisis. Võtsin Inge eest laualt postmargi ja kleepisin kõige väiksema elevanti seljale. (Mõtlesin: «Kui päris elevantile postmark kleepida...»)

«Inge, kas sa kunagi postmarke oled kogunud?»

«Ei ole.»

«Aga tikutoosietikette?»

«Ei ole.»

«Aga mida sa siis kogud?»

Inge kortsutas veidi kulmu ja asus tutvuma järjekordse õnnitluskaardiga.

Mulle oli saanud kaks uusaastatervitust. Ühelt vanalt keskkooliõpetajalt ja Världilt. Inge ees laual oli neid vähemalt viiskümmend.

«Millal sa mu stsenaariumi lugema hakkad?» küsisin.

«Mida?»

Jällegi krimpsutas ta kulmu. Taipasin, et stsenaarium polnud ta teadvuseni jõudnud. Süda vakatas: elektriarve vastu oleks ta kindlasti suuremat huvi tundnud...

«Ma annan sulle lugeda töö, millele olen pühendanud oma elu kolm aastat ja sa ei pane tähelegi!»

«Oota nüüd,» vastas Inge, endise asjalikkusega uue aasta kaarte sorteerides.

Sugulaste õnnitlused koguti ühte hunnikusse, koolikaaslaste omad teise, töökaaslaste omad kolmandasse... Sundisin end kannatlikkusele: kord pidid ju õnnitluskaardid lõppema.

Nad lõppesidki ja Inge võttis nüüd minu stsenaariumi lugemisjärjekorda. Silus käeseljaga käsikirja sirgemaks, lehitses kõigepealt viimaseid lehekülgi (ilmselt selleks, et selgusele jõuda, ega tööga tutvumine liiga palju aega ei nõua) ja asus lugema.

«See, et naistegelast Ingeks hüütakse, on juhuslik kokkusattumus,» andsin ainsa juhendava informatsiooni ja läksin jalutama.

Tagasi tulles närveerin. Olin veendunud, et midagi peab juhtuma. Inge ei saanud ükskõikseks jääda. Mõnes mõttes olin andnud talle lugeda oma isiku anatoomilise lahkamise protokolle...

Esimene mulje näis kinnitavat kõige halvemaid eelaimdusi: mu abi-kaasa lamas selili voodis. Lasin silmadel hirmunult toas ringi käia, aga käsikirja ma kuskil ei näinud... Pliidi all pröksusid kasetukid. (Ehk on mu looming juba tuleroaks saanud?)

Seisin tükk aega palitus voodi ees ja uurisin Inget. Ta naeratas mulle väsinult ja lausus sõbralikult:

«See tänane öö tappis kohe päris ära...»

Palitult seljast võtmata istusin voodiservale.

«Kas sa . . . lugesid läbi?»

Tundsin oma häält värahtamas.

«Jah, mulle see lugu küll ei meeldi.»

Ta hääles polnud mingeid emotsioone, vaid unesegane rammestus.

«Kuhu sa . . . selle panid?»

«Sinu sahtlisse . . .»

«Miks see . . . sulle ei meeldi?»

«Mul on raamatukogudega palju tegemist olnud . . . Nii ei pea end ükski raamatukogutöötaja üleval.» (Jah, olin unustanud, et ta on lõpetanud bibliograafiaosakonna.)

«Sel pole enam tähtsust . . . Uues variandis tulevad neist füüsikud . . .»

Inge haigutas. «Füüsikute suhtes ei oska ma midagi öelda . . .»

Seda lausunud, pööras mu naine mulle selja ja jäi magama.

«I-le pandi punkt pähe,» formuleerisin toimunu iganenud kujundiks, kustutasin tule ja vajusin meie ainsasse tugitooli. Oli uimaseks-tegevalt soe.

«Punkt, mis i-le pähe pandi, on narkootikum,» laususin iseendale. «Mõnus narkootikum . . . Nüüd peaks gaasi lahti keerama, ja olekski kõigel lõpp. Gaasikambris punnisid nad vastu . . . Mina oleksin kõigea nõus. Punkti ja i vahelt tuleb vaakum ära kaotada, ja ongi kriips . . . Mind kriipsutati maha . . .»

Teist korda elus jäin magama istuvas asendis.

. . . Aga nüüd, kümme aastat hiljem ma ei maga. Olen mõistatuse ees. Ma ei näe silda. Ma ei näe loogikat, mis tooks minu isiku Paradiisi Illu juurest tulevase instituudidirektori juurde . . . Need on erinevad inimesed. Täiesti erinevad.

Või kardan ma näha seda silda? Kardan endale tunnistada, et see on minu loomusse jäänudki? Et midagi pole minu elus põhimõtteliselt muutunud . . .

Ei! Kõik on muutunud.

. . . Mu praegusel, minust kümme aastat nooremal naisel on rohekad, pimeduses fosforiselt helkivad silmad. Ta magab Riias Bärónsi tänaval oma isa Jānis Briedise korteris ja muigab.

Ta muigab alati. Ta huulte konfiguratsioon on selline, et jääb mulje, nagu muigaks ta ka nuttes.

Ta nutab vaid tühistel põhjustel ja väga harva. Tõsiseid põhjusi pole tal veel olnud.

Viimati nuttis ta mu doktoriväitekirja kaitsmisel. Rõõmust. Erutusest. Meeleliigutusest. Ta istus Õpetatud Nõukogu istungil, avaras Moskva instituudi saalis, esimeses reas, valmis tiigrina võitlusse sööstma, kui keegi peaks mulle liiga tegema . . . Nii ta ütleski: «Kui keegi peaks sind kritiseerima, kisu silmad peast.» Veel ütles ta, et ajab Õpetatud Nõukogu segadusse: istub miniseelikus saali kõige nähtavamale kohale. (See oli mõistagi nali, mu doktorikssaamine ei vajanud ju mingit tagantõukamist: töö oli hiilgav. Seda tunnistasid kõik ja sellepärast ei suutnudki Velta varjata pisaraid.)

Pärast hääletamistulemuste väljakuulutamist (ära antud kakskümmend kaks bülletääni — kakskümmend kaks häält poolt!) langes ta mulle kõigi nähes kaela ja peaaegu et hüppas rõõmust. Siiski ei unus-

tanud ta mulle tohutu suurt roosikimpu üle andes hoiatamast: «Ole ettevaatlik, okkad!» Ta ütles seda läti keeles.

... Mäletan teda ka põlvili toolil isa mahagonipuust kirjutuslaua taga eesti-läti sõnaraamatu abil mu artiklit isiksuse sotsioloogiast lugemas...

Halastus! Kui ta vaid teada saaks, et kirjutan stsenaariumi! Ta mängiks läbi kõik osad, valiks ise dekoratsioonid, pakuks detaile... Kõikidest aruteludest võtaks ta osa. Sunniks isa helistama vajalikesse instantsidesse... Ta näeks minu filmi oma kaemuse ekraanil paremini kui mina ise.

Agaga nüüd ei hakka ma enam iialgi stsenaariumi kirjutama. Olen täiskasvanud, normaalne mees... (Kuigi nüüd muidugi suruksin stsenaariumi läbi. See on keeruline kunst, agaga valdan seda tehnikat juba piisavalt.)

... Jah, tookord kümme aastat tagasi, kui tukkusin oma vanas, narmendama kulunud käisesuudega palitus tugitoolis ja tundsin ninas gaasilõhna, oleks mind võib-olla päästnud üksainuke roos...

Nii see on. Paradiisi Illud vajavad roose, ülekantud tähenduses muidugi. Kas või ühte toetavat sõna, väikest tunnustust, arusaamist... Kui seda mingil muul ajendil teha ei taheta, siis vähemalt preventiivse enesekaitse mõttes peaks seda ikkagi tehtama...

Seda tunnetas ähmaselt ka Illu ise, kui ta tugitoolis lõpuks ärkas ja akna avas, et värsket õhku tuppa lasta. Ta teadis äkki väga täpselt, mis küsimuse ta oma abikaasale peab esitama. Ta istus Inge kõrvale voodile (ikka veel palitus) ja enne, kui too ärgata jõudis, päris ta, varjatud pinges hääles:

«Mis sa arvad, kes selle stsenaariumi õieti kirjutas?»

Vastus tuli täpselt selline, nagu Illu oli prognoosinud:

«Ma ei tea, kes...»

Nüüd oli kõik selge. Asjad olid halvemad, kui esialgu tunduski. Inge teadvus oli keeldunud vastu võtmast kõige olulisemat: et tema mees selle loo autor oligi. Illu oli küll selgesti välja öelnud, et ta on pühendanud stsenaariumile kolm aastat, agaga see oli hüüdja hääl vaakumkapis. (Illud ei saa ega tohigi kirjutada stsenaariume, niisuguseid asju lihtsalt ei toimu, ja kui toimubki, on see ebamoraalne, inetu, lubamatu, häbematu!)

«Mina kirjutasin selle stsenaariumi,» teatas Illu pärast pikka pausi.

«Kas sa seda veel kellelegi näidanud oled?» küsis Inge niisugusel toonil, nagu Illudega tavaliselt räägitakse.

«Miks sa arvad, et seda... teistele näidata ei või?» küsis Illu vastu ja ühtlasi tundis, kuidas kibestumise klomp organismi sügavuses järjest paisub.

«Ma ei tea... Ma häbeneaksin...» lausus Inge.

«See on looming...» selgitas Illu. «See ongi teiste inimeste jaoks kirjutatud...»

Inge võbistas õlgu. (Täpselt samuti reageeris ta, kui kord sisalikul üle oma käe lasin joosta.)

«Mulle on see kõik nii võõrastav... Ma ei saa aru, mida sa taotled.

Minu arvates ei tohi teistest inimestest nii mõeldagi, kuidas sina kirjutad...»

Tajusin sel hetkel, kuidas kibestumise klomp moondub nõorivaks tigiduseks. (Uues variandis teen tast karikatuuri!)

«Mis sind... konkreetset nii häirib selles stsenaariumis?» küsisin, tundes oma hääle virildumist.

«Ah sa tead seda ise väga hästi... Oma lähedastest inimestest ei kirjutata selliseid asju...»

Imelik. Esimesel lugemisel ei tulnud talle pähegi, et minul selle looga midagi isiklikult tegemist on, nüüd aga äkki, kui minu autorsus teada, on seal kõik isiklik arveteõiendamine... Ilmselt arvab ta ka, et olen selle pärast meie abiellumist kirjutanud.

«Ma olen võimeline kirjutama vaid nendest inimestest, keda ma tunnen,» laususin rohkem inertsist kui vaidlemissoovist.

«Kas sul tõesti nii palju kriitilist meelt ei ole, et ise aru saada, kui halvasti see on kirjutatud? Keegi ei saa aru, mida sa sellega öelda tahad...»

«Sellest tehakse juba filmi...»

«Sellest ei tee iialgi keegi filmi.»

Jah. Kõik üks ja seesama. Kodus ja instituudis. (Te vaid kujutlete, et olete kirjutanud dissertatsiooni!)

Otsustasin üle minna teisele teemale: «Tänasest ööst jääb siiski helge mälestus... Teatud mõttes sain meheks... Esimest korda elus virutasin teise mehe hunnikusse... Eneseteostamiseks väga vajalik tegu...»

Inge ei vihastanud nende hammaste vahelt pressitud sõnade peale, ta pidi tunnetama mu meelehärmi.

«Mis kurat küll sinu sisse on läinud?» küsis ta peaaegu et huumoriga. Ka polnud ma kuulnud, et ta oleks kunagi enne kasutanud sõna «kurat». Ta oli alati nõrдинud, kui inimesed halbu sõnu jutu sekka poetasid.

Jah, nüüd taipasin. Sellelt jutuaajamiselt viib otsene sild mõningate teiste sündmuste juurde...

Neli aastat hiljem seisin meie instituudi Õpetatud Nõukogu ees kõnepuldis, mustas ülikonnas, valges särgis, suuresõlmelise lipsuga, ja rääkisin mahedal häälel, rõhutatult viisakaid väljendeid kasutades ühe doktoriväitekirja puudustest.

Olin juba sektorijuhataja, äsja Moskvas filosoofiakandidaadiks saanud, tunnustatud sotsioloog. Minu sõnal oli kaalu ja selle sõna materialiseeris administratiivseks jõuks roheline kaleviga kaetud laua taga istuv mees, direktor Vaar.

Ütlesin, et väitekirja, kuigi kogukas ja palju tehnilist töövaeva sisaldav, ei vasta tänapäeva nõuetele. Dissertant on käinud kümneid kordi, luup käes, läbi materjalide, ilma neid tegelikult mõistmata. Jääb mulje, nagu oleks fakte filatelistlikult sorteeritud, pintsetiga kuhjakestesse jaotatud. (Just niisugust kujundit kasutasin ma tookord!) Aga sünteesiva üldistuseni pole jõutud. Väitekirjas puudub kõige olulisem: mõttelend, kujutlusvõime. Jah, ei saa öelda, et midagi oleks valesti järeldatud. Selles mõttes on kõik korrektne. Aga kahjuks ei leia me ka midagi muud peale korrektsuse...

Sel hetkel kostis saalist Vardi häälel: «Räägi valjemini! Ta ei kuule!»

Ja tõsi. Mu endine juhendaja, kuuldeaparaati kasutav mees, samuti mustas ülikonnas ja lipsuga, oli oma võbiseva käe mikrofoniga kaugele kõnepuldi suunas välja sirutanud... Ta näol oli lämbuja mask.

Jätkasin, veidi häält tõstes: «Kui dissertant taotleks kodulooteaduste doktori kraadi, võiks seda teatud reservatsioonidega soovitada, aga meil on tegemist ajalooaga, teadusega, mis on kohustatud väljuma ühe piiratud geograafilise üksuse raamidest, nägema seda, mis toimub mujal maailmas, teiste rahvaste ja riikide juures...»

Pärast minu sõnavõttu sügenes saali vaikus. Iseäralik vaikus. Materdatud oli meil ennegi, aga minu esinemises oli midagi täiesti uut, midagi sellist, mida esialgu mitte mingi tuntud nimetaja alla ei osatud viia.

Ootamatult katkestas vaikuse saamatu aplaus. Siis saabus jälle vaikus.

«Meie instituudis niisuguseid asju ei tehta!» ütles mulle kohe pärast istungit valjult, tunnistajate juuresolekul Mustlane, vihakühmud ninajuure kohal.

«Ma arvan ka, et ei tehta!» vastasin vaikselt.

«Nii et võtke teinekord arvesse!» löikas Mustlane ja tahtis mulle juba selja pöörata, kuid tema ees polnud enam Paradiisi Illu.

«Jääb üle loota, et meil tulevikus nii nõrku töid väitekirjade pähe välja ei pakuta!»

Mu hääli oli endiselt tasane ja aupaklik, aga selles oli juba tegutsemiskindlust. Ka lähenes meile saali sügavusest kahe meetri pikkune riigimehehoiakuga Märt Hommiku, kes oli kohe pärast minu sõnavõttu samas kõnepuldis tõestanud, et ilma elektronarvutit rakendamata pole enam ajalooteaduses midagi teha...

Mustlane eemaldus, tehes näo, nagu oleks meiesugustega pikka vaidlusse laskumine allpool tema eneseväärikust.

Pärast hääletamistulemuste väljakuulutamist toimus Vaari algatusel Õpetatud Nõukogu parteigrupi koosolek. Tuli võtta printsiipaalne seisukoht. Poolt oli antud küll üks hääli rohkem kui vastu, kuid oli selge, et kõrgem atestatsioonikomisjon Moskvas doktorit ära ei kinnita.

«Kui me tahame, et Õpetatud Nõukogu jääks tegutsemisvõimeliseks,» selgitas Mustlane, «peame kõigepealt kokku leppima, et väitekirjade puhul esineksid vastava ala spetsialistid...»

Jah, ka selles ütluses oli peidus end ületama asunud Paradiisi Illude probleem. Neil on suurepärane anne provotseerida inimesi endi suhtes valesti käituma... Nõuab erilist inimese mõistmise kogemust, et neid läbi näha.

Aga kas minul endal on juba see kogemus?

Igatahes suutis meie instituudi uus direktor mõningad asjaolud minu isiku juures kohe alguses ära tunda... Ka tollel koosolekul, kitsas ringis, valis ta õige taktika. Ta toetas mind. Ta rääkis ajaloo uurimise üldmetodoloogilistest nõrkustest meie instituudis ja Õpetatud Nõukogu iga liikme (olin juba kolm kuud liige!) õigusest kritiseerida iga väitekirja teoreetilisi aluseid.

Mõistsin, et ka tema oli vastu hääletanud.

Aga Mustlane tegi kohe uue taktikalise vea.

«Olgu,» ütles ta. «Edaspidi hakkam perfokaartide juurutamise kohta

metodoloogiliselt sõna võtma.» (Tema jaoks olin ma kõigepealt perfokaartide spetsialist. Olin ju nendega tegelnud juba viis aastat. Mis see sotsioloogiagi muud on kui üks perfokaartide jama. Ja pealegi on Ilmar Kask Moskvast kaitsnud mees. Seal aga on kandidaatide tootmisel konveierisüsteem.)

Üks Mustlase mõttekaaslasel lisas: «Kas teie, seltsimees Kask, ka ei karda, et teil endal tuleb veel sellesama nõukogu ette astuda?»

Muigas, aga ei öelnud midagi.

Järgmisel päeval kuuldeaparaadiga dissertanti tööle ei ilmunud. Ta oli öösi kiirabiga ära viidud. Insult. Ilmus tema pikakasvuline naine ja korraldas mulle meie sotsioloogia toas stseeni.

«Te ei ole inimene!» kriiskas ta. «Te olete saatan!»

Mu meel oli väga kurb. Ma polnud tema mehe vastu ainsat tõeliselt ohtlikku argumenti kasutanud: doktoriväitekiri oli ju plagiaat. Kõige tavalisem plagiaat. Minu kõrvalejätud kandidaadiväitekirja variant.

Seda asjaolu ma lõkendavate silmadega naisele selgitama ei hakanud.

«Kui vana on teie abikaasa?» küsisin ma väga rahulikult.

Mu alluvad, seitse sotsioloogi, kes kõik ruumis viibisid, tardusid. Ebaloomulikku vaikusse löikus vaid kõlksatus vastu karahvini — Värdi püüdis klaasi vett valada.

«Ma arvan, et teie abikaasa pole veel eas, mil insult oleks elukardetav,» lisasin ja vaatasin naisele heatahtlikult otse silma. (Ma muidugi teadsin ja ka kõik ruumis viibijad teadsid, et ta oli kuuekümne kahe aastane.)

«Kuidas te julgete veel... niimoodi rääkida,» hingeldas naine ja mulle meenus ämm lahutusprotsessil. (Ikka olin mina süüdi... igas olukorras, tingimusteta, jäägitult...)

«Kui soovite, võin samme astuda, et teie abikaasa parimate spetsialistide juurde satuks.»

Nüüd purskas naine nutma. Inetult. Lapselikult. Näole ilmusid leetereid meenutavad laigud.

«Mul pole teie abi vaja... Ma tahtsin näha, milliseks te olete muutunud... se a l...»

Värdi lähenes nutvale naisele, ühes käes klaas veega, teises karahvin. (Mis kuradi pärast ta karahvini peab käes hoidma!)

«Me väga vabandame...» puterdas ta võõra häälega. «Me ei tahtnud kellelegi ülekohut teha...»

Naine jõi. Hambad plöksatasid vastu klaasiserva. Kõrisõlm liikus üles ja alla.

Kõige enam ärritas mind Värdi — ta oli ähmi täis, valmis end süüdi tunnistama, andeks paluma. (Just tema oli pärast minu sõnavõttu aplausi alustanud.)

«Mu abikaasa on teisse alati hästi suhtunud...» ütles nüüd naine juba rahulikumalt. «Tema soovitas teid aspirantuuri... Te oleksite võinud oma kriitika — nagu meil tavaks — eelnevalt teatavaks teha.»

Juhatasin ta, juba päris sõbralikult juteldes, mööda instituudi koridore tänavale. (Mõistagi seda ei saanud ma talle jälle selgitada, et minu aspirantuuri lähetamisel pole tema abikaasaga midagi tegemist.)

... «Ma ei saa mitte millestki aru!» pahvatas Värdi, nii nagu sektori-

tuppa naasin. «Kas sa tõesti talle ei teatanud, et kavatsed teda kritiseerida?»

«Sa ära topi oma nina asjadesse, millest sa aru ei suuda saada!» ütlesin häält tõstmata, aga resoluutselt ning asusin läbi viima meie järjekordset sotsioloogilise tehnika õppust. (Alateadvuses aga vasardas piinav kujutlus: kui mu endine juhendaja nüüd sureb, ei suuda ma matu-seliste pilke taluda.)

... Mul vedas. Kuuldeaparaati kasutav doktorikraadi-pretendent tervenese kiiresti, võttis instituudist paberid välja ja läks pensionile (vahetevahel töötab ta veel vanalinnas ekskursioonijuhina). Tal oli pühaku ilme, kui teda teenitud puhkusele saatsime. Vaari ettepanekul pidasin mina lahkumiskõne — tema sametiste silmade nurkadesse kerkisid pisarad, kuid nagu keskaegsetel ikoonidel: mööda kahvatuid palgeid alla ei veerenud.

Insulti tal muidugi ei olnudki. Tavaline närvivapustus. Tema doktorikraadi kõrgem atestatsioonikomisjon ära ei kinnitanud.

... «Sa määrisid ka mind selle looga,» ütles mulle Värdis õllekeldris, mõni päev pärast pensionilesaatmise tseremooniat.

«Kust sa siis ennast määritud tunned?» küsisin selle heasüdamliku pilkega, mida teadsin teda eriti ärritavat.

«Igatahes järgmine kord ära mind oma intriigidesse enam sega!»

Ta kõrge sile laup tõmbus punaseks. Tõstsin õllekruusi ja äkki tajusin, milline igavik lahutab meid sellest ajast, mil istusime tema individuaalmaja põrandal ja jõime koduveini.

«Akaki Akakijevitšide terviseks!» kuulutasin toosti, nüüd juba ilma väiksemagi pilkevarjundita.

Värdis jõi oma õllekruusi tühjaks, aga minuga kokku ei löönud. Talle ilmselt ei meenunud meie koduveini-joomapidu nelja aasta eest. Siis, jah, oleks sel toostil olnud meid ühendav solidaarsuse alltekst. Aga nüüd? ...

«Eks ole, mind jäta edaspidi mängust välja!»

«Olgu nii,» laususin kurvalt, kuigi ma ei mänginud ega kavatsenudki mängida mingit mängu.

Värdis koguni ulatas mulle üle laua käe.

«Lepime kokku, et sina ajad oma asju nii, kuidas sina õigeks arvad, ja mina nii, kuidas mina õigeks pean.»

Surusime teineteise kätt ja tellisime veel ühed õlled. («Kulla mees,» mõtisklesin nukralt. «Sa oled juba täielikult unustanud, et korjasin su tänavalt oma sektorisse...»)

«Sa arvad, et ma oleksin võinud tal doktoriks saada lasta?» küsisin mõne aja pärast tasasel, ebakindlal häälel.

«See poleks sul tükki küljest võtnud. Ja pealegi unustasime sinuga, et inimene on juba nelikümmend aastat eesti ajalugu uurinud... ja on teadlasena rohkem väärt kui meiesugused.»

Rüüpasin pikalt õlut. Ajurakkudesse voolas roiutavat melanhooliat — õieti pidanuksin jutu ümber lülitama viimastele maleuudistele või muule sarnasele.

«Sa arvad, et meid oleks rahule jäetud, kui Mustlasele oleks tekkinud veel üks doktorikraadiga liitlane?» küsisin rohkem inertsist kui soovist Värdisle asja selgeks teha.

«Ma ei saa sinust aru...»

Jälle need ülespoole kerkivad kulmud, mis kõrge, sileda lauba põikvagusid täis vajutavad.

«Ta poleks mulle ialgi andestanud, et sai tänu minule doktoriks.»

«Su jutus pole põrmugi loogikat!»

Tundsin tema hääles kerkimas seda püha viha, mis nii tihti tema käitumisele suuna andis.

«Vaata, inimloomus on selline...» selgitasin loiult. «Ta ei talu, kui keegi talle head teeb. See kohustab, asetab sind heategija suhtes psüühiliselt ebasoodsasse seisundisse... Eks ole, võlausaldajaid vihatakse ju alati?»

Värdis viskus tagasi toolikorjule. Esialgu kattus ta nägu tumeda punaga, siis kõverduisid huuled üleolevasse muigesse.

«Sain aru,» lausus ta pikkamisi, «sul on juba paksume loogika.»

«Minu loogika lähtub tavalisest elukogemusest.» (Püüdsin häälede panna nii palju sõbralikkust, kui suutsin. Vaatamata kõigele soovisin siiralt, et ta must õigesti aru saaks.) «Olen kolmekümne viie aastane... Alles nüüd, kümneaastase hilinemisega olen saavutanud sellise sotsiaalse positsiooni, mis lubab mul töötada oma võimete kohaselt... Mis selles on ülekohtust, kui ma võitlen nende vastu, kes, ajendudes oma teaduslasest andevaesusest ja piiratusest, mind ja minutaolisi iga hinna eest takistada püüavad?»

Loogilisemalt selgitada pole enam võimalik, aga Värdis hoiakus ei olnud midagi, mis viitaks arusaamisele. Ta losutas endiselt toolikorjul ja jälgis mind ironilise pilguga.

«See koht on sind ära rikkunud, vaat milles on lood,» ütles ta lõpuks.

«Püüa nüüd sina mulle loogiliselt selgitada, miks ma oleksin pidanud kogu eluks jääma Paradiisi Illuks... või väikeseks tatiks, nagu sina ütled?»

Värdis suu vajus lahti, aga esialgu ei osanud ta midagi vastata. Puna valgus põskedelt laubale ja silmavalgetele.

«Mina küll ei tahaks endale sellist kuulsust, nagu sinule hakkab tekkima,» pigistas ta lõpuks läbi hammaste.

Ma vaikisin. Tema nägu mu õlleähmaste silmade ees jagunes nagu kaheks: kõrgeks, kumeraks laubaks ja trotslikuks, jonnakalt pruntjaks alaosaks. Ülaosa väljendas mõistust, alaosa iseloomu. «Ialgi ei suuda see ülaosa saada võitu alaosast,» mõtisklesin kurvalt. «Kangekaelsus, iseteadvus, eneseks jääda tahtmine surub ikka su tiivad vastu maad.» Ja siis ohkasin ma kergendatult: mina olen juba oma iseloomu ületamas.

...Jah, just pärast seda jutujamist õllekeldris lülituski Värdis võitlusse karjerist Ilmar Kase vastu, lülitus nii agaralt, et ilmselt kõige lähemal ajal viib see võitlus mind keerlevale direktoritoolile massiivse kirjutuslaua taga.

Algas võitlus, mida ma ligilähedaltki ette aimata poleks suutnud seal oma vanas katusekambris, narmendavate käisesuudtega palitus, vajununa vanaemalt päritud kopitanud tugitooli, kümme aastat tagasi, päeval, mil mu abikaasa mu maha kriipsutas.

Ja mahakriipsutaja ise magas rahulikult mu vahetus läheduses, tund-

mata kõige väiksemaidki hingepiinu. Veel enam: ta oleks väga imes-
tunud, kui keegi oleks talle öelnud, et ta neid tunda võiks.

«Põhjus ja tagajärg pole inimsaatustes seotud mitte nii nagu klassi-
kalises füüsikas,» tähendasin hiljuti sektorikoosolekul, kritiseerides
liialdamist matemaatiliste meetoditega humanitaarteaduses. Ja jama
puha, et tunnetame ette oma elu tähtsamaid pöördeid. Prognoosida
võib vaid e e l m i s e kogemuse tasandil. Aga kui tasand muutub...

Olin täiesti siiralt lootnud, et Värdist saab mu põhiline liitlane, aga
kõik läks teisiti. Pidanuksin seda kohe mõistma illest, mis ta näole
lasus, kui talle kandidaadidiplomit näitasin. «Seal põled sa kindlasti
läbi,» oli ta ennustanud — ja nüüd äkki kutsusin teda tööle sektorisse,
mille loomine mulle oli usaldatud.

Ta pani käed rinnale vaheliti. Näo alumine pool tungis esile; huuled
omandasid võimukad piirjooned. Tal oli väga mehine, isegi jõuline,
tahtekindel ilme.

«Sa selgita,» nõutas ta, «millised on sinu plaanid, kelle huvi-
des sa kavatsed töötada.»

Selgitasin, nagu suutsin. Kolme päeva pärast teatas Värdi oma otsu-
sest sotsioloogiale spetsialiseeruda. Aasta hiljem, pärast õllekeldri jutu-
ajamist hoiatas ta meie kaastöölisi: «Ei maksa neid Kase tarkusi puhta
kullana võtta.»

«Inimese eksperimendi» läbiviimise ajal oli ta juba veendunud, et
tema on sektori kesktelg. Kirik keset küla, nagu ta ütles. Ta interv-
jueeris, arvutas, koostas tabelleid ja kamandas laborante, keda ma tema
käsutusse andsin.

«Ärge härrat segage,» vaigistas ta neid, kes vihjasid asjaolule, et
sektorijuhataja i s e ei suvatse väliuurimistest osa võtta.

Ma andsin talle täiesti teadlikult kõik šansid. Vabastasin ta tabeli-
režiimist, tegin talle ettepaneku koondaruande alusel probleemartikkel
kirjutada. Kui see õnnestub, lubasin teda soovitada ettekandega esi-
nema rahvusvahelisele kongressile. Sel juhul oleks väitekirja kaitsmine
muidugi juba puhttehniline ülesanne...

Probleemartiklit ei tulnud. (Milleks silmakirjatseda iseenda ees —
ma teadsin juba ette, et seda ei tule.) Värdi ei suutnud tõusta lihtsatest
empiirilistest faktidest kõrgemale, tal polnud i d e e d, mille alusel neid
süsteemiseerida. Ta hakkas elementaarsetele arvudele igasuguseid kee-
rullisi matemaatilisi valemeid külge pookima ja varjutas sellegi mõtte-
natukese, mis tulemustes iseenesest näha oli.

Kui ta lõpuks töö lauale pani, asetasin selle kõrvale oma ette-
kande: viis korda lühem, mõne üksiku arvuga, ühegi valemita...
Värdi lasi kuuldavale ehtsa vile ja kuulutas avalikult: «See on täiesti
pluhv!... Üldsõnaline jama.»

Pluhv tunnistati ekspertide komisjoni poolt teaduslikuks ettekan-
deks, Värdi töö — tehniliseks eskiisiks, toormaterjaliks. Ja siis kuulu-
tas ta, et mul pole m o r a a l s e t õigust oma ettekannet välismaal
esitada. Ei, mitte seepärast, et ma polnud ise uurimist teostanud (joone
all kiitsin ja tänasin Värdit), aga hoopis seepärast, et uurimise tule-
mused kompromiteerivat meie kodulinna elanikke...

Kongressilt naasnuna leidsin, et Värdi oli vahepeal kõhnunud, silma-
alused lillakaks tõmbunud ja ta vältis minuga keskustlemist.

Ja ühel meie teoreetilisel seminaril, kui parajasti jutustasin isiksuse sotsioloogia uutest kontseptsioonidest, äkki taipasin, et vaatan kummalisse, aegruumis kõverdunud peeglist — viimases reas, uksele kõige lähema pingi taga istus PARADIISI ILLU. Ja see võrdluspilt tekitas minus jälkusevõbina, mille algpõhjust ma endale veel selgitada ei osanud.

«Needsamad nälgurisilmad,» viirgas läbi ajude. «Need luuravad, eneseuhked pigilinnusilmad... See fanaatiline veendumus, et maailm ja inimesed on ebaõiglasel... Eriti see maailm ja need inimesed, kes on ülalpool, kes kehastavad süsteemi...»

Ja Paradiisi Illu kirjutas; kirjutas vahetpidamata, tiheda käekirjaga, lehekülje mõlemale poolele, ruudulise paberiga koolivihikusse...

Ja mina? ... Kes olen nüüd tema silmis mina?

... Ajasin end vaevaliselt tugitoolist püsti, võtsin palitu seljast, rüüpasin toanurka peidetud pudelist mitu lonksu rummi ja istusin laua taha, et uusaastaõöl kirjapandud märkmeid läbi vaadata.

Ma pidin! Iga hinna eest pidin stsenaariumi uue variandi tähtajaks valmis kirjutama.

Ja ma hakkasin kirjutama. Oma naisega ei vahetanud ma sel ega ka järgmisel päeval ühtegi sõna. Instituuti nägu ei näidanud. Jõin musta kohvi ja rummi, sulgesin toiduõlis immutatud vatitoppidega kõrvad ja kirjutasin.

Nädala pärast oli stsenaariumi uus variant valmis ja siis alles märkas, et Inge oli läinud. Seekord koos oma varanatuksesega, mille ta minu juurde oli jõudnud üle tuua.

Ka märkas, et pliidi kõrval oli hiir lõksu jäänud. Tõstsin hiire sabapidi üles ja viisin kassile.

Kass tõmbus hiirest põlglikult kõrvale.

Andsin stsenaariumi filmistuudiosse elurõõmsa režissööri kätte. Ta lehitses käsikirja siit-sealt, matsutas oma meelelisi huuli ja lausus vähemalt kolm korda:

«Fenomenaalne!... Täiesti uus stsenaarium!»

... Alles nüüd, uue aasta teisel töönalal ilmusin jällegi instituuti. Ma poleks sugugi imestunud teada saades, et olen juba vallandatud. Mingi osa mu teadvusest isegi ootas sellist teadaannet.

Valvelauas juhtus aga olema positiivne «kafka» (olin nüüd ka iseenda jaoks uuele mõodusüsteemile üle läinud). Mul lubati oma nimi tagantjärele tabelisse sisse kanda. Aga sellegipärast oli süda paha. Ma haistsin koridoris mingit uut vänget lõhna, mida eelmisel aastal veel nagu poleks olnud. Varsti saingi teada, et muinasteaduste sektoris on alanud remont: perfokaartide säkistamise asemel tuli hakata ajaloolise väärtusega kive ühest toast teise tassima. Haisu tekitas lubjapihusti. Laed aga läksid üha valgemaks ja valgemaks.

Süda mitte ainult ei läikinud, vaid jättis ka lööke vahele. Seda polnud Illuga enne toimunud.

«Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus,» oli öelnud Vargamäe Andres. «Aga milleks see armastus siis enam vajalik on?» küsis Paradiisi Illu. Kahjuks ei suutnud ta sealpoolsesse ellu ja muusse sarnasusse uskuda. (Ei maksa siinjuures unustada, et kuigi ta kive ühest

toast teise tassis, oli ta siiski valgustusajastu laps ja mõnevõrra skeptiline.)

«Lähem direktori juurde ja ütlen talle kogu tõe!» võttis Illu vastu tähtsa otsuse. «Soovitan tal pensionile minna.»

Muidugi teadis Illu väga hästi, millega sellised ütlemised lõpevad, aga tõe kuulutamine oli talle tookord vajalik tema enda pärast. «Inimese eksistentsi moraalse eneseõigustuse kriteerium,» ütlesid filosoofid. Illu kaalutlused olid tunduvalt pragmaatilisemad. Ta otsustas, et kui ta ei julge direktorile tõtt öelda, siis ei saavuta ta elus enam iialgi midagi ja jääbki kive tassima, kui aga julgeb, siis läheb steenaarium läbi, siis tuleb vabadus ja magus kättemaks.

Ja Illu julges.

Imetlen veel praegu seda kristalliseerumistunnet, kui avasin raske, polsterdatud ukse, astusin südamelöökidega ühes taktis lähemale massiivsele lauale ja ütlesin ilma igasuguse sissejuhatusega:

«Seltsimees direktor, ma kavatsesin juba ammu esitada teile ühe küsimuse... Kas teil poleks aeg pensionile minna? Puhkama.»

Tunnetasin otse füüsiliselt kahvatuse metalset survet oma palgetel. Direktori alumine huul vajus imelikult lõdvaks ja ta näole laskus pea-aegu lapselik solvumisilme.

«Mis te seisate? Istuge,» ütles ta hämmastavalt sõbralikul toonil, kummardus mulle isegi üle laua lähemale ja küsis:

«Ütelge, seltsimees Kask, kes soovitas teil seda minu käest küsida?»

Ma vaikisin. Meeleheitlikult püüdsin kuulatada oma südame tukseid, aga neid ei olnud enam. Mu süda seisis. «Surm ülemusele tõe ütlemise tagajärjel,» lugesin meditsiinilisest otsusest.

«Võite neile edasi öelda, et teinekord las nad küsivad minult seliseid asju ise!» sõnas direktor oma lõdva, vaikse häälega. «Aga teile, seltsimees Kask, soovitan ma nende pilli järgi mitte tantsida. See pole kellelegi kasuks tulnud. Nende ajad on ammu möödas ja ei tule enam iialgi tagasi...»

Tõusin püsti ja ütlesin:

«Vabandage, mul on psühhosomaatilised häired.»

«Istuge, istuge!» rahustas mind direktor. «Mina tahaksin teie käest ka juba ammu midagi küsida. Vaat teie naise ema käis siin minuga nõu pidamas. Ta palus küll teile sellest mitte teatada, aga ma arvan, et see pole päris õige...»

Sundisin end tõstma pilku, kuid kõrgemale direktori huulte joonest ma ei sõandanud vaadata. Tundsin ära mulle nii tuttava õilsusvine ta veidi lontis põskedel.

«Seltsimees Kask, vahest püüaksite mulle ise selgitada, mis teil seal kodus lahti on? Miks te naise enda juurest ära ajasite?»

«Ma kuulen sellest esimest korda...» laususin impulsiivselt.

«No ma ei hakka teie perekonnaasjadesse tungima,» jätkas direktor heatahtlikult, «ega nõua teilt selgitusi. Pidage ainult meeles, et te pole lihtsalt Ilmar Kask, vaid meie instituudi töötaja. Kord ma juba päästsin teid suurtest ebameeldivustest, teist korda ma seda tegema ei hakka...»

Kui ma lõpuks direktori juurest lahkusin, tundsin vajadust oma keha

kätega kombata, et veenduda iseenda füüsilises olemasolus. Mitte kuidagi ei tulnud meelde, millal direktor mind suurtest ebameeldivustest oli päästnud.

... Jah. Nii tuleb kord ka Värdis minu kabinetti. Tuleb ilmselt juba homme. Ta ütleb mulle kogu tõe. Koguni lööb? Või vähemalt sülitab jalga ette...

Ja ometi pole sümmeetriat.

Samasus pole täielik.

Ilmar Kask viskaks Värdis ämma uksest välja, kui see kaebama tuleks... Ja kui objektiivselt võtta: kes õieti Värdis segab? Teda ei takista ju keegi teaduslikku tööd tegemast ja ka stsenaariumi võiks ta rahulikult kirjutada (ma ei lausunud talle ühtegi manitsussõna, kui ta tööajast terveks nädalaks jalgrattamatkale kadus). Ka saatsin ma ta Moskvasse teaduslikku juhendajat otsima ja pole minu süü, et ta sealt nõrdinuna tagasi tuli. (Kõikjal tõugeldakse ja trügitaakse... Keegi ei võta sind jutule...)

... Meenub katke meie tänaõhtusest jutuajamisest: «See lohisev eesti aeglus, sissepoole pööratud viril hingeelu, pisisuse maania ja mis kõige jälgim: kadedus... Asjalik, järjekindel, luuravalt loomav kadedus... Peaasi, et naabrit tagasi tõmmata... Et naaber nendele hulka ei pääseks... Sest nemand, need on ju võõrad, need on saksad...»

Nii oli iseloomustanud Märt Hommiku eestlaste hingeelu. Vaar oli teda toetanud. «See permanentne setu laulupidu tuleb instituudis ära lõpetada!» nõudis ta minult kategooriliselt. («Seitse aastat võinuks seda juba lõpetada,» pidin talle ütleva, kuid ei tahtnud asjata tüli norida.)

«Me ei oska olla uhked selle üle, mis meid tõeliselt kahekümnenda sajandi maailma ajalukku on viinud,» esinesin ka mina oma deklaratsiooniga. «Et me seitsmeteistkümnendal aastal enne Petrogradi oma pealinnas bolševikud võimule viisime... Et me Punaarmee alussambaid aitasime paika panna...»

Kes meie? Meie — eestlased ja lätlased!

«Meie aga oigame siia maani Liivimaa pärisorja poolt saksa mõisnikule äraantud viljakottide pärast,» tuli Vaar minu deklaratsiooniga kaasa. (Jällegi tahtnuksin talle meelde tuletada, et ta just talurahva koormiste täpse väljaarvutamiseks doktoriks oli saanud.)

Aga siiski... Avad «Tõe ja õiguse» ja loed:

«... Aga kui tädi oli Mari riidetega juba peresse läinud, ajas Juss endale ruttu pihtkasuka selga ja jooksis veel rutemini läbi pehme lume üle väljamäe teisele poole sooserva tihedate kuuskede vahele ning jäi seal ootama, kuni tuli nähtavale pere hobune, kõrge look peal ja saan järel, kus istus kaks inimest — peremees Andres ja Mari. Juss piilus kuuskede vahelt möödasõitjaid, kes tema lähedalolu ei aimanudki. Ainult mära pööras oma kikkis kõrvadega pea tihniku poole ja vahtis: tema aimas midagi. Andreski märkas mära vahtimist, sest ta ütles, nii et Jussi kuulis:

«Ei tea, mis see hobune nii sinna metsa poole vahib, mõni rebane või.»

Vaat selles see konks vist ongi! Kui Juss ka väga oleks tahtnud, poleks ta suutnud iseendast kõrgemale hüpata.

Pigilinnud on need, kes nad on. Erinevatel ajastutel muidugi erisugused, kuid sotsiaalselt ja psüühiliselt igati kindlapiirilised. Paradiisi Illu pole aga see, kes ta on. Paradiisi Illu on veel midagi. Ja see just kaardid segi lööb. See just hinge täis ajab...

Veelgi enam — pigilinnud on Paradiisi Illude suurimad vaenlased, sest ümbritsevad inimesed korraldavad oma käitumise Illude suhtes selle kogemuse alusel, mis neil on kujunenud pigilindudega suheldes. (Teisest küljest jälle on Illud pigilindudele suureks ohuks: õigupoolest ennast ületanud Illud, kuna inimesed hakkavad neile esitama kõrgendatud nõudeid.)

...Pilk, mis mind sealt ruumi sügavusest jälgib, pole sama. See näib vaid samasugusena. Vihkamine Värdisilmades on palju kibedam, palju halastamatum... Raudpea oli, mis ta oli. Paradiisi Illu jaoks oli ta algusest peale üks ja seesama olnud. Selge juhtum.

Agadirektor Ilmar Kask? Ta on seal massiivse laua taga, keerleval toolil hoopis teistsugune. Ei mingit tinast raskust silmades ega lotendavaid põski. Ei pedantitõsidust kokkukuratud huultes. Ei autori-teeti rõhutavat liikumatust kehahoiakus ega käsutooni hääles.

Ilmar Kase põsed on siledad, veidi ümarad, alati roosatavad, kahused juuksed turris, huultel poisikeselik elevus, silmades hajameelsus. (Jah, ka nüüd ajab ta piskasju sassi, ei oska koostada aruandeid ega sõnastada ametlikke kirju, unustab ees- ja perekonnanimesid, komistab teinekord ja tihti on melanhoolses meeleolus...)

...«Erakordselt soodsate asjaolude kokkulangemine.» Nii selgitas Paradiisi Illu metamorfoosi Mustlane. (Kes muide pole veel kunagi ise olnud pigilind.)

...«Tore detail!» hüüatas režissöör, kui jutustasin talle, kuidas soovitasin direktoril pensionile minna. «Selle paneme stsenaariumi sisse!»

Ajasime raamatupidamises korda lepinguasja ja siis teatas mulle režissöör, et järgmisel nädalal esineme koos televisioonis. (Kõige rohkem hämmastas mind tookord asjaolu, et stsenaarium oli minu kribulises kirjas, masinal ümber trükkimata vastu võetud. Mõtelda vaid! Teaduste Akadeemia jaoks nii keeruline küsimus lahendatakse ilma igasuguste sekeldusteta.)

Järgmisel päeval leidsin oma foto instituudi autahvliilt. Mind oli kleebitud paremalt alumisse nurka, just sinna, kus seisab malelaua algseisus vanker hl.

...Põrand vajus jalge all kaldu ja olin veendunud, et hakkab libisema mööda stuudiot nagu jääliustikul. Hoidsin kramplikult kinni mingist seinaküljest rippuvast nahkrihmast. Ka häiris mind hää, mis tuli praakil, madalast uksest. Seal nuttis keegi. Oli kiusatus järele vaadata, kas nutt on ehtne või mängitud, aga ma ei sõandanud ebasüüdsalt uudishimulik olla.

Kui kõlas gong ja hakkasime täielikus vaikuses lähenema projekto-rite valgussõõrile, oli mul äkki tunne, et mind viiakse hukkamisele. Nägin selgesti rohelisteks vööbatud giljotiini kahe punases kapuutsis timukaga. Ka tundus mulle, et keegi rühikas dramaturg ja minu elurõõmus režissöör suruvad end mõlemalt poolt mulle ikka lähemale ja lähemale...

Ümmarguse laua taga istet võtnuna kadus küll nägemus giljotiinist, aga üle lauba ja prillide valgusid higinired.

Keegi teatas piduliku häälega: «...teaduslik töötaja, risticsõdade spetsialist, noor andekas stsenaarist Maksim Jakobson...»

Suunurk hakkas tõmblema. Kuskilt ülalt laskus mu näo ette väike ümmargune mikrofon. Ja nüüd tundsin ületamatut soovi sellesse hambad sisse lüüa. (Hapukas, hammaste vahel krigisev kerake. Lutsin tühjaks ja sülitin puru välja. Aga kuhu? ...)

«...Puškin ei kirjutanud midagi ei aurumasinatest ega Volta kaarest, kuigi ta elas tööstusliku revolutsiooni ajastul...»

«...Tšehhovil pidi püss alati viimases vaatuses pauku tegema, moodsas dramaturgias aga...»

Siis paus ja kohe küsimus minule:

«Kas teie kujundite algtõukeks on mõtteline abstraktsioon või meeleline tõsielunähtus?»

Tegin suu lahti, et vastata, kuid ma ei kuulnud oma häält. Häälepaelad olid kinni külmunud. Kuumalaine tõusis varbaotstest, läbis kogu keha, pani põsed ja silmad hõõguma, aga hääl keeldus endiselt kurgust väljumast.

Vaikus venis nagu ülepingutatud vibukeel ja äkki nägin enda ees värelemas sadu tuhandeid üksteisest läbipõimunud silmapaare; nende hulgas, ülal paremas nurgas (ruut a8) direktori tinase kilega kaetud silmad.

«Loomingu algtõukeks on viha!» kuulsin oma häält kuskil iseenda pea kohal. «Loominguliseks suurteks on võimeline vaid mahasurutud, tagakiusatud isiksus...»

Kadus rambipalavik. Ma rääkisin.

...Direktor tuli mulle meie sektorituppa isiklikult järele — kutsus peanoogutusega ukse juurde ja juhtis mu vaikides kabinetti. «Miks te oma televisiooniesinemist minuga ei kooskõlastanud?» küsis ta mornilt. Teatasin, et keegi polnud mind varem informeerinud, et niisuguseid asju tuleb kooskõlastada. Direktor nõudis, et kirjutaksin seletuskirja. Kirjutasin. Siis teatas direktor, et ma rikkuvat mingit kirjutamata seadust. Millist just, mulle ei öeldud. Ka ei taibanud ma, kas mu televisioonisõnavõttu hakatakse veel kuskil arutama. Igal juhul mu pilt kadus autahvlilt ja tükk aega seisis ruut h1 tühjana. Lõpuks joonistas keegi sinna kriipsinimese.

...Kunstinõukogus ei rääkinud ma ühtegi sõna. Mind seal polnudki. Ma ei jõudnud kohale, sest instituudihoone lift läks rikki ja ma istusin kolm tundi neljanda ja viienda korruse vahel.

Pärast sain teada, et stsenaariumi uue variandi tootmisalane konflikt oli tunnistatud ebaeenvaks, füüsikute kujud ebausutavateks. (Režissöör olla küll väitnud, et üksikasjade tõepärastamiseks on kinos konsultandid, aga see argument jäi kunstinõukogu jaoks ebapiisavaks.)

Mulle anti veel võimalus kolmas variant kirjutada, kuid see käis juba täiesti üle jõu: mind komandeeriti (ajutiselt küll) muinasteaduste sektorisse koostama arheoloogiliste leidude perforeeritud kataloogi tesaurust. Mustlane jälgis, et töö tähtjaks valmis saaks. «Süvenege

ometi probleemi!» kamandas ta. «Püüdke ajusid liigutada!» Ta häälväändus vinguvaks, naiselikuks. Mul vajusid unisusest silmad kinni.

Hakkasin järjest rohkem alkoholi pruukima, kuid pärisjoodikut minust ei saanud — organism tõrkus. Pärast tugevat võtmist oli järgmisel päeval ikka nii paha olla, et peaparanduse õlled ei läinud kõrist alla. Jõin keskeltläbi vaid kaks korda nädalas.

Age kui olin auru all, tulin tingimata instituuti. Näitasin ennast. Salajoomist ma ei kannatanud.

Kord panin pähe hõbediadeemi; jooksin käsi lehvitates piki koridore; iga kolme sammu tagant tegin sulgja hüppe, nagu oleksin püüdnud lendu tõusta...

Seltsimehelik kohus arutas mu käitumist kaunis leebelt. Olin saamas pigilinnu selliseks alatüübiks, keda armastatakse. Ma ei pürginud enam kuhugi ja hajunud oli ka kahtlustus, et ma mingil alal võiksin võimekas olla. (Teade, et naine mu maha jättis ja et ma stsenaariumi pähe mingi totra loo filmistuudiosse olin pakkunud, levis instituudis kiiresti ja suurendas heatahtlikkuse õhkkonda mu ümber.)

Vaid Raudpea valvsus ei nõrgenenud. Meie vahel tekkis midagi telepaatilise sideme taolist. Me luurasime teineteist. Ma ei suutnud hetkekski unustada, et ta asub kuskil minu läheduses. Paar korda mainis ta tootmisnõupidamisel, et kellegi kaastöötaja väär ja vastutustundetetu esinemine televiisoris (just nimelt televiisoris, ütles ta) ähvardab ikka veel instituuti ebaseadmisest.

Möödudes polsterdatud uksest, tundsin alati isevärki palavikulist ärevust. Olin veendunud, et ta näeb mind läbi seintegi. Unenägudes losutas ta, raudrüü seljas, tohutul punase brokaadiga kaetud hobusel ja surus mind piigiteravikuga vastu maad.

Kord nägin teda sümfooniakontserdil (Brahms—Rahmaninov), kuhu Värdi mind oli poolvägisi viinud, kolmandas reas istumas. Ma ei suutnud tema kuklalt pilku pöörata. Vaheajal jalutas ta sümfaatse, hallipäise, kuid nooruslike näojoontega naise ja intelligentse välimusega mereväelasemundris noormehe vahel. Ma põgenesin kontserdilt.

... Mõne nädala pärast ta suri ja instituuti tuli uus direktor Lembit Vaar, majandusteaduste doktor, meistersportlane korvpallis.

«Miks mitte asuda paariks aastaks Moskvasse,» tegi ta mulle ettepaneku. «Statistilisi meetodeid sa valdad, poissmees ja muidu lahtise peaga... Kaitsed ära, avame sulle sotsioloogia sektori.»

... Kahe kuu pärast olingi Moskvas filosoofia aspirantuuris. (Just nädal enne ärasõitu oli mulle filmistuudiost suure hilinemisega stsenaariumiavanss välja makstud. Poole avansist laenasin Värdile, aga ikkagi olin rahamees. Esimest korda elus. Kolmekümne kahe aastaseks.)

Nii algas mu elu uus periood.

... Lage tuba. Kaks voodit. Kaks tooli. Kaks lauda. Kummalgi laual rohelise kupliga lamp. Akna ees tume eesriie. (Me mõlemad Uldisega ei talunud päevavalgust.) Uks alati lukus. Väljaspool silt: «Mitte tülitada. Töötame. Ust ei ava.» Seespool vatitekk helitõkkeks.

Me istume laudade taga ja kirjutame, arvutame, joonistame skeeme. Iga täistunni tagant avame akna, hingame värsket õhku, võimleme,

tõstame pomme. Keegi ei sega meid. (Mahmudi olime juba toast välja tõrjunud. Ta häiris meid. Ei allunud režiimile.)

... Sõrgime Uldisega pargiteedel. Meil on hea olla — ühtegi tuttavat ei tule iial vastu. Kaks korda kuus joome end täis. Lõbutseme, märatseme. Sobitame juhututvusi. Galerii õrnu olendeid tõuseb neil hetkil meie teadvusse. Oleme avameelsed ja agressiivsed. Keegi ei interpreteeri meie eluviisi. Keegi ei päri ega kontrolli, mis elu me elame.

... Võtan alati sõna. Seminaridel, sektori koosolekutel, sümposionidel. Uue teadusliku juhendaja juures kodus, perekondlikus ringis. Avaldan kummalisi mõtteid. Räägin inimese mitmemõõtmelisest olemusest. Juhuse ja seaduspärasuse dialektikast sotsiaalses protsessis. Tsiteerin Freudi, Adornot, Jungi, Adlerit, Sartre'i, Kafkat...

Mind kuulatakse. Mõnikord lükatakse mu seisukohad ümber. Vaieldakse vastu. Kujuneb üldine arvamus: «Ilmar Janovitš on palju lugenud... Originaalselt mõtleb... Väga töövõimeline...» Dmitri Dmitritš, mu juhendaja, täpsustab: «Ilmaril on haruldane enese programmeerimise võime...»

... Aasta enne tähtaega on väitekirja käsikiri laual. Pool aastat veel, ja olen kandidaat. (Sekeldusi muidugi oli: unustasin mapi käsitsi kirjutatud bibliograafilise osaga — sada kakskümmend neli nimetust — metroovaguni istmele ja kogu töö tuli otsast peale uuesti teha.)

Oponendid räägivad Ilmar Kase globaalsest probleemiasetusest, makrolähenedemisest, võimest siduda eri küsimusi kompleksseks, terviklikuks süsteemiks. Dissertatsiooni vormistamise osas tehakse mitmeid kriitilisi märkusi ja mõningad empiirilised töötlustud vajauksid veel kohendamist.

Opetatud Nõukogu esimees, väikesekasvuline, talupoegliku olemisega akadeemik, surub kaua mu kätt ja ütleb: «Kahe aasta pärast ootame teie doktoridissertatsiooni.» (Ta ei eksinud oma ootustes. Mu doktoribanketil istus ta äia kõrval, jõi «Kännu kukke», pidas pika, sentimentaalse lauakõne ja kutsus meid külla oma Moskva-lähedasse suvilasse.)

Kandidaadi kaitsmisele banketti ei järgnenud. Sõitsime Riiga pead tuulutama.

... Mu vasaku käe sõrmed jäid trammi ukse vahele. Veritsevad. Astun sisse apteeki nr. 77. Haistan kannikeste ja murenenud telliskivide lõhna. Ja kohe näen teda... või öieti näen tema silmi, tuttavalt rohekaid, veidi sätendavaid.

Ta seob mu sõrmed marliga kinni. Tunnen tema peopesa soojust.

Ma ei lahku apteegist enne selle sulgemist.

Kolame mööda vanalinna. Lobiseme vahetpidamata. Velta haakub mu naljadesse.

Daugava kaldal jalutades teatan, et mul polegi Riias öömaja. Istusin Moskvast kogemata vale lennukisse ja sattusin Tallinna asemel Riiga.

Velta viib mu Bärõnsoni tänavale. Avaneb uks veidi vanamoodsasse korterisse. Seintel palju koltunud fotosid maailma kõige kaugematest paikadest ja kõikidel fotodel, erinevas vanuses ikka üks ja seesama mees mundris ja frakis, vattkuues ja maani halatis — Läti NSV Ülem-

nõukogu saadik, riikliku komitee aseesimees, kindralmajor Jānis Briedis.

... Hommikul helistan Uldisele ja teatan, kus ma asun. Ta kõhatab tähendusrikkalt. Vaikib hetke ja lausub siis entusiastlikult, et tuleb organiseerida üks võimas olemine. Ärgu ma muretsegu, ta teeb ise kõik ettevalmistused.

... Kolme kuu pärast me abiellume. Läheme perekonnaseisuametisse, paneme nimed kirja, ja kõik. Üheks tunnistajaks on Uldis, teiseks taksojuht, kes meid kohale sõidutas.

... Lähene me mändide vahelt mööda rada, käsikäes nagu väikesed lapsed, suurekasvulisele mehele, kes ootab meid väikese puumaja treppil ja naeratab meile juba kaugelt. Ta tuleb meile paar sammu vastu ja sirutab välja oma imelised, saatusrikkad käed.

Tunnen kerget värinat mustadesse kinnastesse peitunud tömpides kämblanukkides, kui need mu seljal teineteisega ühinevad.

Mind emmatakse teist korda elus. (Esimest korda oli see piiramisrõngast põgeneval veduril 1941. aastal, kui raske seljakott kisus mind alla tümisevasse tühjusse.)

... Meile sünnib laps. Hoian sünnituse ajal Velta kätt. Nii oli ta arstidelt nõudnud. Väike Jānis tuleb ilmale emale valu tekitamata.

Mäletan ka seda täiesti uut tundmust, kui õhtul esimest korda isana, poja juuresolekul raamatu kätte võtsin. Millegipärast on mul soov kuuapäevasele järeltulijale Descartes'i filosoofilist traktaati ette lugeda. Teen seda väga pidulikul häälel. Velta muigab ja midagi muigetaolist täheldan ka oma veel nimetu poja näolapikesel. «Millega nad seal jälle hakkama on saanud?» küsib Jānis kõrvaltoast. Ta arvab, et olen raadio lahti keeranud.

Nüüd lapsed magavad.

Velta, mu teine seaduslik naine, mossitab unes huuli. Tal on selline komme. Mu esimesel seaduslikul naisel olid huuled sissepoole pööratud — kinnise iseloomu tundemärk. Veltal on nad avalil, alati valmis naeratama.

Sulen silmad. Ulatan poistele käed ja me sumame vastu päikesele... Vadistame läti keeles. Velta pritsib meid veega. Me naerame, naerame, naerame. Kaldal kivirahnul istuvad kõrvuti mu hallipäine ema ja hallipäine äi. Nad muigavad rahulolevalt ja aeg-ajalt vahetavad vene keeles mõne tähtsusetu fraasi.

... Tulen pärast pikka vaheaega tagasi oma humanitaarteaduste instituuti. Hilinen direktiooni laiendatud istungile. Avan polsterdatud ukse ja istun vabale kohale Mustlase kõrval. Kõik algab jälle otsast peale. Ta kallutab oma kahe kiilja vaoga pealae minu poole ja sosistab ärritunult:

«Te istusite professor Mugasto kohale.»

«Teda ei ole ju...»

«Ta väljus veidikeseks.»

«Siis las ta seni istub seal, kuhu ta väljus.»

«Te tekitate ehamugavusi.»

«No ja mis siis!»

Mugasto naaseb, ta pilk vilksab korraks minu poole, tuhmub ja siis istub ta vabale kohale ukse kõrval.

Jään istungi lõppedes kabinetti, et Vaariga veel kord mu uue uuri-
mise programm läbi arutada.

Ta hingab aeglaselt välja, naeratab mulle peaaegu et vabandavalt.
(Ta on vahejuhtumit märganud.)

«Oota veel natuke...» sõnab ta. «Me ajame need asjad korda.»

Möistame teineteist poolelt sõnalt. Mulle sektorit pakkudes oli ta
nõustunud kõikide mu tingimustega. (Vaid kompleksed probleem-
uurimised. Ei mingisugust provintslikku nokitsemist. Tihe koostöö
meie maa teiste instituutidega. Tööle võtan ainult oma kaadreid. Ja
loomulikult määran ma ise töörežiimi, aruandluse vormid, tähtajad ja
muu sarnase...)

«Sul on juhtkonna absoluutne toetus,» lausub Vaar veidi väsi-
nult. «Kas on vaja veel midagi?»

«Ei ole,» vastan aeglaselt. «Rohkem pole vaja midagi.»

...Kõik läheb hästi ja ei lähe ka. Klaaskappi sektoritoas reastuvad
mu monograafiad, mitmetes keeltes. Uurimustel on reaalne efekt. Mind
esitatakse riikliku preemia kandidaadiks... Vaarile aga laekuvad kaeb-
used. Vahekord Mustlase, Vardi ja paljude teistega muutub taluma-
tuks...

Näen kleepuvaid kõõrpilke. Kuulen sosinat.

«...Kask nõuab endale alati eesõigusi... Peab end tähtsaks... Miks
jälle kõik kvartalipreemiad läksid sotsioloogia sektorisse?... Näe, kui
Kask tahab kuhugi sõita, on tal komandering kohe peos, aga kui
meie... Mind ta enam ei tereta, ujub mööda nagu suur boss...»

...Kõnnin sügisesel pargiteel. Koltunud lehtedest, mis rudisevad
jalge all, õhkub rahu ja nukrust. Näen vananevat naist sobimatult laia-
äärelises kübaras laiavõrelise vahtra all toitmas oravat. Tema kõrval
seisab kõhnuke koolimütsiga poisike.

Mõlemad, nii ema kui ka poeg, kannavad peakatteid ettepoole viltu;
need varjavad laupa ja silmigi. Jälgin neid läbi hõreda põosa. Nad
suunduvad liivakasti juurde tiigi ääres.

Poisike korjab kamalutäie vahtralehti ja ehitab nendest märga liiva
allee. (Meenub, et mina mängisin veel kümneaastaselt nukkudega.)

Lähenen liivakastile. Istun Inge kõrvale.

«Nii on see inimese elu...» ütlen. «Arusaamatu, mõistatuslik, ette-
aimamatu...»

Inge ei lausu sõnagi.

Poisike tuleb meie juurde, vaatleb mind uudisklevalt.

«Kas sa käid juba koolis?» küsin.

Poiss noogutab pead.

Võtan tema külma käekese oma soojade sõrmede vahele. Tal on piin-
lik, kuid ta ei tõmba kätt ära. Ta näole lasub veidi viril, veidi vaban-
dav naeratus.

«Illu, lähme nüüd!»

Ma tardun. See pole öeldud minule.

Jään istuma liivakasti servale; silmitsen kaua, väga kaua seda ime-
likku maailma: vahtralehtedest allee, sõrmedega veetud trammirööpad,
kaks ristamisi asetatud jäätiselusikat... (Lahutusprotsessil olin end
dramaatiliselt süüdi tunnistanud. Mul oli täiesti ükskõik, mis nad seal

minu peale kokku räägivad. Olin veendunud, et sel kõigel pole midagi tegemist minu isiksusega.)

... Ja ometi, minu teisel ja kolmandal pojalt sellist ilmet ei ole ja niimoodi nad liivakastis ei mängi. Nad on täiesti teistsugused. Nad on Jānis Briedisesse. Nii loodan ma.

«... Me armastame ka oma surnuid, aga me kas põrmustame nad mullas või tuhastame tules... Hiinlased elavad kaua koos oma surnutega; sageli asuvad elavad ja surnud kuude viisi ühe ja sama katuse all; poolpimedas, toa sügavuses seisab madalal alusel kirst, selle ees istuvad pinkidel vaikivad omaksed ja söövad pulgakestega riisi... Lahkunu sööb koos nendega...»

Seda jutustas mu äi, kui istusime televiisori ees ja vaatasime filmi kultuurirevolutsioonist.

Jumal ujus Jangtse jões...

... Vanamees lükkas käru, millel asetses kõver raudteerööbas...

Äi oli väga kurb. Ta nägi maailma, milles olid möödunud ta elu parimad aastad. Maailma, kuhu olid jäänud tema mõlema käe sõrmed.

Ja äkki, täiesti ootamatult, küsis ta:

«Ilmar, kas sa oled kindel, et suudad vastutada nende inimeste eest, kelle juhtimine on sulle usaldatud?»

... Käivitan auto ja sõidan üle palksilla maanteele.

Ja siis, kui kõrgelt kaldapealselt avaneb vaade hommikuses päikeses sillerdavale merele, kerkib veel kord kujutlusse pilt Jangtse jõest:

... Eestlane, lätlane, venelane ja hiinlane väikeses, kuuliaukudest läbitikitud paadis. Raske, rautatud nurkadega puukohver, mis ei tohi märjaks saada. Lamav haavatu, kelle selg on juba vees. Paat, mis tiirleb imelikult. Eestlane, kes püüab lauajupiga sõuda. Venelane, kes avaldab kahtlust, kas paat mitte ei liigu lähtekalda poole tagasi. Pilved loojangu tuhmis violetsuses...

Ja siis näevad nad mööda siledat veepinda kõndivat kõhna ja kiitsakat mehikest. Jalas on tal muhkus kirsad, seljas mustast kummiriidest pragunenud trofeepalitu, näol viril, vabandav naeratus. Ühes käes hoiab ta võileiba praetud munaga, teises rullikeerduvat, hõõguvat paberipakki.

Ave Alavainu

SÜND ON IME

1.

Iga sünd
on ime
Puulõike sünd
Luuletuse sünd
Helide harmoonia
süund

Lapse sünd
on imede ime
millest keegi
peale ema
ei saa osa
nii nagu ema

«Lapse sünd»
nii nimetab
mu isa
Viiralti
«Puulõike sündi»

2.

Veel oled sa seal
sealpoolsega seotud
Juba ja alles
esimesed ja viimased
minutid
Minu valud
on möödas

Sinu valud
pole alanud
Meie ühised
valud on ees
Sellest hetkest
kui sa uinud
esimest korda
katkeb side
sealpoolsega
Praegu on sul
kõik veel meeles
aga siinpool
pole kedagi
kes sind mõistaks
Esimene uni
viib kõik su meelest
ja kui see möödub
oled juba
ärganud ellu
mis on
siinpoolne
oh kui
siinpoolne

3.

Seda rõõmu te enne ei mõista,
kui see ükskord teil endal on käes.
Võite mis tahes lahinguid võita,
kuid neist seda rõõmu ei näe.

Esmakordselt kui näete ta palgeid
ja kuulete hõiskavat häält,
vanad rõõmud on hallikasvalged
ja see üks on see ainus, mis jääb.

Ja lisaks üks asi, mis õelalt
teie rõõmu veel suuremaks teeb —
eks aja ju naerma, kui mõelda:
seda tunda ei saa ainuski mees.

AVE ALAVAINU

4.

Soovin sulle
metshane julgust
ja taltsutamata
hobuse tõrksust
Nõustun olema
proovikivi ja ohver
Olen võib-olla
halb ema
kuid soovin sulle
siiski rasket saatust
et saaksid näidata
näidata oma
metshane julgust
ja taltsutamata
hobuse tõrksust
Kurvideta elu
on igav nagu
Leningradi maantee
valin sulle
lustaka Võrumaa
Hakkame väiksemalt
peale —
rahvusvahelised trassid
ja Pamiir
valluta ise.

5.

Nüüd alles algab mu hirm
inimkonna tuleviku
maailma ja rahvaste
saatuse pärast.
Alles nüüd hakkab märkama
teiste inimeste rõõmu
ja muref.
Varsti, võib arvata, õpin
oma kaaslasi

AVE ALAVAINU

lõpuni kuulama,
et mõista,
mõista,
et mõista,
mis see küll on,
mis äratab
minu lapse
kesk sügavat ööd.

Inimkonna,
maailma
ja rahvaste
saatuse pärast
valutab mu süda.
Ma ei taha,
et Päikese
varjutaks hirm.

Nüüd,
alles nüüd
saab nägijaks
naine,
sest naisest
saab ema.

Jaan Kaplinski

KUST TULI ÖÖ

Ma olen ikka tahtnud jutte kirjutada. Noore tudengina kirjutasin muinasjutu ja sama hooga lapsemeelse lookese, kuidas kord tuletõrje sõitis õnnetuspaigale, kus tegelikult põlnud juhtunud muud, kui ühe eidekese tainakauss oli pliidi alla kukkunud ja sellest sai tohutult suitsu. Need kaks juttu ilmusid koos ja sest on möödas vist kolmteist aastat.

Olen hiljem ka proovinud. Aga miski segab. Ei saa ridagi valmis või selgub mõne lehekülje järel, et tuli lüüriline proosa. Ei pead ega saba. Jutt on siiski midagi muud.

Kümne aasta eest tahtsin kirjutada suurt sümboolset romaani. Tegevus toimunuks linnas, kus tahtlikult ja juhuslikult tapetakse inimesi. Peategelane pidi olema matemaatik, kes poolkogemata satub seda juhuslikku tapmist raalide abil planeerima ja teostama ning lõpuks elab läbi omaenda kallima surma. Linn oleks kujutanud tänapäeva maailma. Nüüd pärast Vietnami mõtlen, et idee oli paremgi, kui vahepeal näis. Aga see jutt ei tulnud ka välja ja ma põletasin ära tema algusegi.

Nüüd ehk hakkab mõistma, miks ma seni jutte kirjutada ei ole osanud. Tahtsin lihtsalt korruga kaht vastakat asja. Tahtsin kirjutada jutu, mis oleks päris jutt, aga oleks ka midagi muud kui päris jutt. Jutt algab ainega, sellega, millest kirjutad. Ainega algas ka minu kimbatus. Imestan ikka, kuidas Vetemaa, Vahing või Valton või keegi teine, kes elavad samasuguses maailmas kui mina, leiavad kätte jutuained, ümmargused munad, mida annab elu voolust välja tõsta ja kirjanduse piljardilauale veerema panna. Mina püüdsin samast voolust samasuguseid mune õngitseda kui nemad, aga pihku jäi ikka vaid ühtlane sõre aine, mis sõrmede vahelt tagasi sõrises ja peo tühjaks jättis.

Jutuga on ka nii, et teda ei saa iseenda hoolde jätta nagu romaani. Kui oled romaanil otsad lahti teinud, hargnevad sündmused ja saatused ise edasi oma sisemise loogikaga. See romaani ja elu loogika on aga aeglane ja lai ja sellest pole jutu kirjutamisel suurt abi.

Nii ma olin ja ootasin. Uskusin, et kirjutan kord oma päris jutu, mitu juttu ja nad tulevad head välja.

Aga ma ei saanud peaaegu kunagi niikaugele, et oleksin võtnud sule-

JAAN KAPLINSKI

pea ja alustanud. Alustada tuleb sellest, millest, aga sellega algaski mu kimbatus. Ja polnudki muud teha kui oodata. Oodata oma ainet, oma ümmargust muna. Õelda «päevast päeva» oleks liig, sest iga päev pole aega mõelda kirjutamata juttudele, aga iga nädal ja iga kuu küll. Nüüd, mil neid ootusekuid on saanud rohkem kui kümne aasta jagu, on ootuse kõrvale tulnud kahtlus: kas saangi kätte selle oma aine-muna? Viimati jäävad mul oma jutud hoopis kirjutamata.

Kolmekümneselt on paras aeg kärpida ülemääraseid illusioone ja õppida leppima sellega, mis tehtud. Tegemata jääb nagunii väga palju ja parem on, kui sa ei looda, et teed seda edaspidi. Sest edaspidi, mis on jäänud, pole pikem kui tagaspidi. Parem on, kui ütled lahti salalubadustest, mis kord oma auahnusele andsid: saada selleks, teha teist ja kolmandat.

Vahel on ometi olnud tunne, et oma jutuaine on mul siiski olemas. Et see, mida olen oodanud, ootab ise mind kuskil eespool. Või on hoopis kogu aeg olemas kuskil siinsamas. Tarvis teda ainult märgata. Ehk olen seni lihtsalt näinud elu vooluna. Ainult väike nõksak silmis, nõksak teadvuses, ja äkki näen voolu asemel sündmuste ahelikku, kust saab jutusündmuse nii palju kui kulub. Nagu kivivarest pihukive, ainult kummardu võtma. Igasugu pettekujunditega on nii: vahel näed treppi alt, vahel ülevalt, miks siis mitte eluga.

Mõnikord näis mulle, et see nõksak, mille järel hakkas asju teisiti nägema, sünnibki kohe, on hästi ligidal. Et olen oma ainega kokku satunud ja see, millal ja kuidas temast jutu saab, on pelk ettevõtmise ja laua taha istumise asi.

Viimane kord oli see siis, kui käisin läbi Käia tänava. Seal elasid vanasti Maie vanemad ja kui ma Maiega käima hakkasin, tuli mul veel sinna visiidile minna. Maiel oli ülikoolivaheaeg ja ma sõitsin sinna. Olin just hakanud habet kasvatama ja mul oli hirm, et nad seda pahaks panevad. Aga Maie lubas, et ta ütleb, et tema käskis mul habeme kasvatada. Ega see tegelikult vale ei olnudki.

See oli luitunud kahekorruseline agulimaja. Nemad elasid alumisel korrusel, korter 2. Maie oli ülikooli ajal ainult mõne nädala suvel kodus ja nii elasid ema ja isa kahekesi kolmes toas. Käia tänav on vaikne põiktänav Pärmi ja Kaare tänava vahel. Bussipeatus on Kaare tänavas, otse nurga taga. Kaare tänavas on tihe liiklus, aga Käia tänavasse, vähemalt Maie vanemate poole, müra eriti ei kostnud. Varem elas kolmandas toas Maie vanaema, aga tema oli siis juba surnud, see tähendab mõni aasta enne seda, kui me Maiega tuttavaks saime. Toad olid külmad, vannituba oli korrast ära. Mõne korra olid joodikud aknaid lõhkunud — aknad olid kõnnitee poole ja parajasti küünarnuki

kõrgusel. Maie ema oli tüdinud ahjusid kütmast. Tema töökoht oli seal-samas ligidal, ehituskontoris Kaare tänaval, tema jõudis enne isa koju — isal oli teisest linna äärest sõita — ja pidi alati ise briketti tooma ja tule ahju tegema. Ahjusid oli kaks, aga väikese toa ahju nad üldse ei kütanud, kui kahekesi olid; tolle toa ust hoiti lihtsalt kinni ja tuba oli täitsa külm. Põrandad olid kõigis tubades külmad: see oli sellest, et põranda all oli kelder. Liivapealsed põrandad vanades talumajades on soojad, aga agulimajades nii ei tehtud. Kui Maie veel tilluke oli, ei saanud nad teda kuigipalju põrandale roomama lasta, ta ukerdas oma varbadega lapsevoodis või isa ja ema suures kaheinimesevoodis, mille üks serv oli vastu seina lükatud ja teise ette seatud toolid.

Selle kõige pärast tahtsidki Maie vanemad vahetada korteri väiksema, kõigi mugavustega korteri vastu uues majas. Me saime Maiega kahe abieluaasta sees vahest tosin korda neil käia. Siis nad saidki uue korteri Kruusa tänavas, uues elamurajoonis. Et nad olid nüüd kahekesi, võtsid nad kolme toa vastu kaks tuba, aga see-eest mugavustega, keskütte ja sooja veega. Korrus on neil ka hea — kolmas.

Maie räägib, et temal Käia tänavast mingeid helgeid lapsepõlvemälestusi ei ole. See oli tavaline agulilapsepõlv tavalises agulimajas ja koduna ei ole talle see korter kunagi tundunud. Mina ei või ka ütelda, et too elamine seal mulle suure ja sügava elamuse oleks jätnud. Oleks veel Maie pärast, aga temaga saime tuttavaks hoopis mujal, teises linnas ja seal käisime ainult mõne korra külas.

Ükskord sattusin kogemata Käia tänavast läbi minema. Ma tegelikult ei tea, kas see oligi päris kogemata. Tulin kultuurimajast ja sealt saab jaama kaht teed pidi. Tuleb kas otse Kaare tänavasse välja tulla või tulla Pärmi tänavat mööda Käia tänavani ja siis Käia tänavat mööda Kaare tänavasse. Mina tulin Käia tänavaga kaudu ja tollest majast mööda. Hämardus parajasti ja korterites põlesid tuled. Alumistel korrustel olid kardinad ette tõmmatud. Seisatasin korter 2 akende all ja vaatasin sisse. Esik oli pime. Neil oli külm esik, saapad, mis seal seisid, olid ikka jahedad jalga panna, niisama mantlid. Peegel oli neil ka esikus. Suures toas põles tuli. Lagi paistis, seesama kitsastest soonitud laudadest lagi, mille peal elas perekond kahe väikese lapsega, kes ikka joosta müdistasid ja kiiktooli kiiksutasid.

Tagatoa kardinapraost — see oli seesama kunagine vanaema tuba — paistis tütarlapse pea ja aknalaua oli värviline laastudest korvike. Nii-sugune, mille sees vahel hoitakse kallimaid kompekke või lihavõttemune.

Ma seisin akna taga vist ainult mõne viivu, parajasti nii kaua, et seda kõike märgata. Siis äkki tajusin, et näen midagi teisiti. See oli

imelik tunne. Aeg oli teistsugune. Sain aru, et eluvool on seesama mis aeg. Seni oli ta ühtlane katkematu vool. Nüüd äkki ta muutus, nagu näinuksin teda teise nurga all, teises valgustuses, teise kiirusega voolamas. Aeg oli peatunud, jagunenud osadesse, nagu küllastunud lahus järsku täitub kristallidega. See oli peaaegu ruumiline, üksikkildudest või kristallidest kokkupandud ajamosaiik. Kõik, mis aeg sisaldas, jäi küll oma kohale, muutus vaid aeg ise. Ja muidugi minu ajatunne. Ma ei olnud enam kindel, kas asun samas ajas kui hetk tagasi, kui maja number 16 ees seisma jäin. Ehk polnud vahepealne tõi, ehk elasid Maie vanemad ikka vanas kohas. See, et nad on ära kolinud ja nende korteris elavad mingid võõrad inimesed, tundus mulle järsku raske uskuda. See olnuks imelik, võimatuseni imelik. Imelik olnuks ka see, kui nad ikka seal elanuksid — Maie vanemad ja võib-olla ka Maie ise, üliõpilane õhetava suusapäevadenäoga, väike patsiline tüdruk, see sealt koloreeritud fotolt, pai naeratus näol ja tunnistus kilbina rinna ette tõstetud, tita, kel polnud juukseid, nii et ristimise ajal seoti talle lint ümber pea. Kõik oli äkki ühtviisi võimalik ja võimatu. Aeg oli jaotunud hulgaks osaaegadeks, ajakristallideks, igäühelt peegeldus vastu mingi teine hetk, mingi teine Maie, teine isa ja ema, teine mina ise. Mulle tundus, et kuulun ise võrdselt igasse niisugusesse ajakristalli. Olevik oli kaotanud mõtte.

Pöördusin ja läksin välisuksest sisse. See käis täpselt nii nagu alati krääksuga, raskelt — ust vedas kinni kõva jurakas terasvedru. Seisatasin trepikojas. Seal oli sama peldikulehk. Üleval seisis elanike nimedega must tahvel ja sellel nagu vanasti: № 1 Aamissepp, № 2 Looring, № 3 Šumakova, № 4 . . . № 2 Looring. Jäin kuulama. Kõik oli vakka, ainult voolumootja surises ukse kohal. Vajutasin kellanupule. Kell tiris nagu vanasti, siis kuuldusid sammud. Lohisevad tuhvlisammud kuskilt köögi poolt ukseni. Võti pöördus kaks korda, kett kõlksus ja uks avanes. See oli umbes neljakümnene naine, vist blondeeritud juustega, väsinud näoga, mis viivu jooksul muutus tõrjuvaks ja umbusklikuks.

«Vabandage, kas siin elab Looring? Maie Looring.»

Ta sai aru, ta jäik hoiak lõtvus:

«Ohjaa, Looringud. Looringud on siit ammu ära kolinud. Nad said Kruusa tänavas uue korteri. Vist maja number 28. Korterinumbrit ma hästi ei mäleta, oli nagu midagi natuke vähem kui 20, kas 18 või 19. Vahel tuleb neile veel kirju siia. Asutuste omad vist, masinal trükitud aadress . . . Mul mees viib ära, härra Looringule töö juurde, ta tunneb teda.»

«Vabandage, et tülitasin. Ma olen Maie klassivend. Olin kaua Eestist ära. Head aega.»

JAAN KAPLINSKI

«Pole midagi, pole midagi. Küll te leiate nad Kruusa tänaval üles, maja 28, korter 18 või 19. Head aega.»

Ta sulges ukse ja pööras lukku. Ainult ühe pöördega. Küllap oli mees veel töölt tulemata. Mind ta ei kartnud. Kuigi mul on habe, olen ma ikka natuke lapsenäoga, ka kartliku korteriperenaise pilgule kõike muud kui korterivaras või väljapressija.

Läksin jaama poole. Aega oli üle poole tunni. Taevas oli puhas sügav sinine, kõik tähed ei paistnud veel. Ka linna tulesid polnud veel süüdatud.

Kõik oli nagu ennist — tabasin seda kohe, kui olin väljas tänaval. Kristallidest polnud järel muud kui kaduvad piirjooned, lahustuv võimalikkus, mida viiv hiljem ei saa enam tõsiselt võtta. Ainult mingi tunne oli alles, mälestus sellest, et aja voolamisega oli midagi teisiti olnud. Aja rütm näis lonkavat: üks viiv oli pikem kui teine ja nii vaheldumisi. Tõstsin kella kõrva juurde. TIKK tundus lühem ja tasasem kui TAKK.

Ka rongi rataste rütm oli isemoodi, niisugune, nagu ma varem ei ole kuulnud. Mulle näis, et rongi pidevas liikumises on põgusad pausid, liikumatusetked.

Väljas oli juba päris pime, oleks paistnud palju tähti, kui vaguniaknad poleks nii tolmused olnud. Oli umbne ja palav. Tundsin, et jään uimaseks. Püüdsin ratsionaalselt mõelda, mis minu ajaga, ajatajuga seal Käia tänavas õieti juhtus. Küllap see oli lihtsalt väike illusioon, mis tõestas aja ja ruumi seotust. Tõdesin lihtsalt järsku ja väga selgesti seda, et asjad ja kohad ei kanna vahel mingit nähtavat märki aja voolamisest. Meil aga on mälu ja elu, mis ongi seesama voolamine. Majad ja korterid on ajas, aja sees, aeg on meie sees. Vahel üllatab see meid endidki, eriti siis, kui kogeme, et see, mis meile on minevik, on asjadele veel olevik. See ongi vist kõik.

Siis poolunes äkki taipasin, et võiksin kirjutada jutu. Sellest ajakestusest. Või selle pilguga, mis mul siis oli. Jutu meist, minust ja Maiest. Kahest agulilapsest, kellel on tegelikult olnud väga vähe õiget lapsepõlve, kellel pole olnud õiget kodu, avatud maailma, loodust. Tundsin, et võin sellest kirjutada. Ja sellepärast: see, et tahan kirjutada ja võib-olla suudan, on sellest samast puudujäänud lapsepõlvest, puudujäänud ruumist ja ajast, mis tuleks kuskilt mujalt leida, avastada ja täita millegagi, mis tasakaalustaks mingid igatsuste ja pettumuste vaekausid kuskil meie sees.

Öösel sain koju. Maie ja Kristiina magasid juba. Töötoa aken oli lahti. Laual oli sedel: «Kui sa süüa tahad, viinerid ja kartulid on külmuskapis. Tee soojaks. M.» Ma ei tahtnud viinereid. Otsisin kapist midagi juua. Seal oli ainult vana roostemaiguline mineraalveepära.

JAAN KAPLINSKI

Läksin töötuppa tagasi ja istusin laua taha. Kustutasin lambi ja vaatasin välja. Taevas oli nii selge, et Linnuteegi peaaegu paistis. Otsisin tuttavaid tähtkujusid, aga silma jäi ainult Lüüra, vanade eestlaste Vanad Reinad. Kus on põhjataeva heledaim täht — Veega? Ma mõtlesin, kuidas küll vanad eestlased seda tähte võisid kutsuda. Mingi nimi tal küllap oli.

Vanad eestlased nägid ainult põhjataevast. Ma mõtlesin, kas saan kunagi näha lõunataevast. Olen seda alati näha tahtnud. Ei tea isegi, miks. Ma mõtlesin sellele uuesti ja järsku tuli mulle meelde üks lugu. Ja ma teadsin, et kui kunagi kirjutan jutu endast ja Maiest ja sellest, mis minuga Käia tänaval juhtus, lõpetan ma jutu kindlasti selle looga. Siin ta on:

Alguses ei olnud ööd — oli ainult päev. Öö magas veepõhjas ja ei tõusnud üles maa peale. Inimestel, loomadelt ja taimedel ei olnud vahet: kõik oli üks. Ja kõik oskasid rääkida.

Kõneldakse, et Suure Mao tütar läks ühele noormehele mehele.

Noormehel oli kolm ustavat sulast. Kord ta kutsus nad ja ütles:

«Minge ära, muidu minu naine ei heida minuga magama.»

Sulased läksid ära ja ta kutsus naist endaga magama. Aga Suure Mao tütar vastas:

«Veel ei ole öö.»

Mees ütles:

«Ööd ei olegi, ainult päev on.»

Siis jutustas Suure Mao tütar:

«Minu isal on öö. Kui sa tahad, et ma sinuga magama heidaksin, saada sulased ööd tooma. Las nad sõuavad suurt jõge mööda alla isa majani. Kui ilmas on sama pime kui veepõhjas, siis ma heidan sinuga magama.»

Noormees kutsus sulased tagasi ja Suure Mao tütar saatis nad oma isa poole ja käskis tuua tema käest tucumán-palmi pähkli koore.

Sulased istusid lootsikusse ja sõudsid minema. Varsti said nad Suure Mao juurde. Suur Madu andis nendele tucumán-palmi pähkli koore, mis oli vaiguga kõvasti kokku pandud, ja ütles:

«Siin on pähkel, võtke ta kaasa. Aga vaadake ette: ärge teda lahti tehke. Kui te pähkli lahti teete, läheb kõik ilm hukka.»

Sulased võtsid pähkli, istusid paati ja sõudsid tagasi. Sõuavad ja muudkui kuulavad, kuidas pähkli sees mingid hääled tasakesi huikavad tin-tin-tin... ssii-ssii... Need olid ritsikate ja pisikeste kärnkonnade hääled, kes laulavad öösi.

Kui nad olid juba päris kaugel, ütles kõige uudishimulikum sulane:

«Vaatame õige järele, mis seal pähkli sees niiviisi huikab.»

Vanem sulane ütles:

«Ei tohi. Kui me pähkli lahti teeme, läheb kõik ilm hukka. Sõuame edasi.»

Sõuavad edasi ja muudkui kuulavad, kuidas tucumánipähkli sees hääled tasakesi huikavad, ega tea, mis hääled need niisugused on.

Kui nad olid juba päris kaugel, ei saanud nad enam pidada. Nad tegid keset paati tule üles — neil olid hõõguvad söed kaasas. Sulatasid vaha pähkli ümbert ära ja tegid pähkli lahti. Ja ühtäkki oli igal pool pilkane pime.

Siis ütles vanem sulane:

«Nüüd on meiega läbi. Suure Mao tütar teab juba kindlasti, et me tucumánipähkli lahti tegime.»

Nad sõudsid edasi.

Aga kaugel kodus ütles Suure Mao tütar mehele:

«Nad lasksid öö välja: ootame hommikut.»

Siis muutusid kõik asjad, mis olid laiali mööda metsa, loomadeks ja lindudeks.

Kõik asjad, mis olid laiali mööda jõge, muutusid veelindudeks ja kaladeks.

Pajuvitstest korv muutus jaaguariks.

Kalur ja tema lootsik muutusid metspardiks: kaluri peast sai pardi pea ja nokk; paadist pardi keha, aerudest pardi jalad.

Kui Suure Mao tütar nägi Aotähte, ütles ta mehele:

«Koidab. Tuleb lahutada päev ööst.»

Ta keeras mingi taime kiududest pässu ja ütles sellele:

«Sinust saab kujubín.»

Nii ta tegi kujubín-linnu. Võttis valget savi ja määris linnul noka valgeks, võttis urucú-põõsa vilja ja määris linnu jalad tumepunaseks. Siis ta ütles linnule:

«Kujubín, sina laulad iga kord, kui koitma hakkab.»

Siis keeras ta uuesti kiudusid pässu, puistas pässule tuhka ja ütles:

«Sinust saab metskanake inambú ja sina laulad öösiti ja hommikuti.»

Sestsaadik hakkasid kõik linnud laulma igäüks omal ajal ja veel hommikulgi, et päeval oleks lõbusam tulla.

Kui kolm sulast koju said, ütles noormees neile:

«Teie ei ole head sulased: te tegite tucumánipähkli lahti ja lasksite öö välja; kõik ilmas läks hukka ja teie ka: nüüd te muutute ahvideks ja elate igavesti puude otsas.»

PÕDRAJOOKS

Mul oli lühike lai seelik
ja pikad põdrasääred
ja ma jooksin
üle aedade.
Kes pole näinud
põdrajooksu,
see ei tea tuhka.
Kuid mõnel
on põdrajooks veres,
see mõistab
ja mõtleb:
Oi, põdrad,
kes olete tulnud inimellu
oma jooksu
ja oma sarvedega!
Te, teedele eksinud,
kõngete kusagil hoovis.

*

Kaks meest, loikam ja lühem,
pühaba hommiku lähevad.
Lähevad kuhugi krapsakalt.
Mina ei tea, kuhu lähevad.

Huvitav siiski, mis ootab neid,
et nad nii söakalt astuvad.

SALME LEPIK

Vaatan aknast järele,
kusagilf ei saa vastust ma.

Vaatan aknast järele,
kaovad loikam ja lühem.
Minu pühapäevake
muudkui järjest lühem...

KONTROLLTÖÖ

Istusin pingis, valge leht ees, varsti pidi helisema kell, aga mul polnud veel ühtegi rida paberile pandud. Aeg, mida oli algul nii palju olnud, muutus ikka kiiremaks, ma ei saanud enam millestki õieti aru. Olin hulk aega raisanud esimese ülesande peale, ei suutnud seda lahti muukida, võib-olla otsisin ma siin, eksami jahedas teaduslikkuses mingit sooja, sõbralikku käiku, mis lähtub inimlikust elust ja alles siis matemaatikasse suubub. Olin oma liigse usalduslikkuse ohver. Kuni ma pead murdsin inimlikkuse üle üldse — et miks teadus ennast nii tähtsaks teeb ega näe oma võrkudes rohelist elu tema ebamäärasuses, õnnes, juhuslikkuses, erakordsuses ja paljukordsuses —, seni oli mu paindumatu ülesanne mulle vastumeelseks muutunud, ja petmaks aega, asusin järgmise kallale, et sellega kiiresti toime tulnult, soojaks kõetuna esimesest jagu saada. Aga ebaedu oli minu matemaatilist optimismi tublisti kärpinud, mind saamatuks ja ettevaatlikuks teinud. Kui ma ka teisest ülesandest kohe jagu ei saanud, hakkasin närvi minema. Tundsind end võimetuna, ülepingutatuna, tahtsin liigutada käsi ja jalgu, kärsitult joonistada tehteid, arvude ridu. Aga paberinurgal seisis üksikuna ja mahajäetuna mu nimi, sulg oli valmis kritseldama ükskõik mida, ent takkus mõistus ei suutnud erutunud lihastele anda ainsatki korraldust.

Ja ometi ma teadsin, et olen matemaatikas tugev, teadsin, et teised käivad tihtipeale minult maha kirjutamas. Aga praegu koogutasid kõik usinalt oma paberite kohal ja kuulda oli ajude kriginat. Ma ei soovinud neile halba, ometi oli lootus, et nad eksivad, nad ei saa ju neid võimatuid ülesandeid tõemeeles lahendada. Nad ehk lihtsalt petavad ennast ning kirjutavad esimesena pähetulnud rumalust, peaasi, et oleksid arvud, tähed, märgid. Õppejõud olid mingi tembuga hakkama saanud, tahtsid meid vist alt vedada, meile meie rumalust ja tühisust nina alla hõõruda, ja sellepärast oli minu tühi leht hoopis targem, lausa andekas, sest ma ei läinud haleda enesepettuse peale välja, vaid näitasin oma üleolekut. Aga see oli siiski vilets lohutus, südamesopis allusin loogikausule, teadsin, et ülesanded peavad olema lahendatavad.

Mu vaikne olek anus kaastunnet nendelt õppejõududelt, minu läbikukkumine pidi olema nende fiasko, nende kõigi lootuste, elutöö puru-

nemine. Kui ma ei ole midagi omandanud, siis on nad asjata käinud siia koolimajja, puhunud oma teadust tähtsaks ja õilsaks, asjatud on nende pingutused, igapäevane töö ja terve elu. Aga ka see parastav möte ei lohutanud mind, kes ma häbiväärse liikumatusega istusin tühja paberi taga, kui kõik teised sagisid kirjutada ja salaja üksteise pealt vastuseid või lahendusi kontrollisid. Mingil arusaamatul moel olid nad minust mööda rühkinud. Jäin siia ning nõudsin õpetajalt kaastunnet, vaatasin talle haige ja kõikemõistva silmaga otsa. See oli targa koera kurb pilk, mis annab mõista, et ta saab ju kõigest aru, aga vastata ei suuda, pilk, mida ma teiste puhul põlastanud olin. Enesepõlgus tegi mind veelgi teovõimetumaks.

Niipalju uhkust oli mul, et ma teiste pealt ei vaadanud. Terve rida tegi seda varianti, oleksin ees- või tagapool istujalt abi võinud nõuda, aga sellega oleksin oma küsitava aupaiste kustutanud. Parem annan ära tühja lehe — kui selgub, et lahendused on tegelikult lihtsad, ei usu ükski, et ma lahendada ei suutnud, arvab selle minu tembuks, unelemiseks, äärmisel juhul mõttespasmiks, ning õpetaja jätab hinde panemata.

Tegelikult ma siiski piilusin teiste lahendusi, aga ma ei saanud midagi aru. Tundus, et neil olid hoopis teised ülesanded, kust olid nad sellised arvud saanud? Või oli ülesande tekst sama, aga lahendamise käik senitundmatu, võimatu, matemaatikas ei tohiks midagi sellist olla. Arvude asemel olid seal nagu laigud, tähtede asemel joonistused, kusa-gilt paistis mingit valgust, liikuvad värvid, tardunud helid. Need kolmemehed näisid selle kraamiga osavalt žongleerivat, kuigi polnud ka võimatu, et laigud olid nende higipiisad, joonistused lootusetusest sündinud kritseldused. Ja helid olid klassi lõputusse suubuv sumin, eluraskustes ohkimine ning valguse vilkumine minu enese väsimus. Nii oleksin ma end jällegi tahtnud lohutada, aga teadsin, et see on siiski mingisugune vastus esitatud küsimustele — kuigi vahest mitte tõelisus. Olin oma arusaamatusega üksinda jäetud kõleda maailma ette, tõmbetuuleks nende inimeste tõed ja teadmised, usk ja tegevus.

Viimases lootuses, enne suretavat klassikella üritasin end määrata. Vaatasin ringi: istusin tööpoolest kitsas pingis, ümberringi pulbitses või podises elu, toimus eksam või kontrolltöö. Hiina keelest ei saanud ma midagi aru. Ma ei teadnud, kas õpin keskkoolis või ülikoolis. Kord tundus, et tegemist on binoomiga, mis nii elutu ja ebahumaanne näis, teinekord oli see kahekordne integraal, mis isegi naerma ajas, sest kõik teadsid, et seda ei armastuses ega suremises, söömisel ega sootegemisel, harimisel ega metallis tarvis ei tule. Siis oli see statistiline meetod, lobisev arvude rida, mis tähtsat nägu tegi ja meid hullutas, või siis

hargnematu kimp ebamäärasusi, mis matemaatilises kriisis üksteise külge klammerdusid ning ette olid olematusele määratud. Nii või teisiti, tundsin, et see pole elu, see on kahvatu kaugenemine kuupaistesse, sigimatu sagin.

Ma ei teadnud ka seda, kas see oli tavaline kontrolltöö või tähtis lõpueksam, millest sõltub mu edaspidine saatus. Aga see polnud oluline, saatus olenes tänasest nagunii. Teadsin, et see kordub, see saamatus, lahendamatus, külm higi, hirm. Ma olin võimetu selles midagi muutma. Kuigi käesolev oli arvutusülesanne, tajusin ma juba praegu, et tegelikult olen ma sellest east väljas, see on ikka ja jälle möödunud etapp, nagu iga hetk meie elus on otsekohe minevik, kui me sellele mõtleme ja minna laseme.

Ja nii see seostuski. Kui ma välja pääsesin, oleksin pidanud hirmuhigi ära pühkima ning vaikselt rõõmustama, et mul pole vajagi kontrolltööd teha, seda konkreetset ülesannet lahendada, mille vastust ma iialgi teada ei saa, pole vaja vastu võtta halba hinnet.

Ma ei pannudki täpselt tähele, mis hetkel see otsustav muutus toimus, kas jõudsin kellani või mitte. Kord jäin ma lootusetult istuma ning kaasnevad tunded hõljusid veel kaua õhus. Teinekord läksin ammu enne kella õpetaja laua juurde ning andsin uhke ja sõltumatu näoga ära oma valge, tembeldatud lehe. Ja kaaslased vaatasid mind kiitvate nägudega ning tahtsid olla niisama tublid ega aimanud, et vean neid küüniliselt ninapidi. Mõnikord olin ehtne õnnetusehunnik, püüdsin kella helisedes oma troostitu lehe sokutada kaasõpilaste täiskirjutatud lehtede vahele ning ühises summas põgeneda vabastavasse koridori, pikka kitsasse unustusse, olla üks nende seas, hale ja silmi pilgutav, teada saada tõeseid lahendusi, kuulata tarku sõnu, neile järele noogutada ning mitte reeta oma suutmatust. Mõnikord aga oli imeväel, inglitelt, helladelt vaimudelt veel viimasel hetkel tulnud liikumine mu käe sisse, olin rabistades midagi kirjutanud ja et mu mõistus ei võtnud sellest osa, et ma ei näinud ainsatki loogilist võimalust, uskusin ma sellesse hoosse, pidasin seda alateadvuse andekaks tööks. Ma ei tahtnud mõelda, et tõenäoliselt oli see vaid mõttetu ajulahtisus.

Nii või teisiti oli muutus toimunud, ma olin priiks lastud ja esimesel hetkel tundsin rõõmuga, nagu oleksin vabastatud igasuguse mõtlemise vajadusest. Aga mõte tuli, vajus mulksudes ajutühikusse.

Sest tegelikult pidin ma tõusma ja otsekohe alustama ülesande lahendamist. Tihti oli see vastik ja segaselt üles seatud; ma ei saanud arugi, et tegemist on ülesandega, ega alustanud seepärast otsimist, laskisin laheda aja mööda, jäin hätta, kukkusin hiljem rabistama, tegin valesti ja sain karistada, ja et ma karistajat ei tundnud, süüdistasin ise-

ennast. Või oli ülesanne selge, juba eelmistest päevadest tuntud, ikka ja jälle korduv, pikka aega vaevav, nii et sellele lõppu ei paistnud. Ja taas pidin sukelduma kaduvasse, läbi lappama mitu võimalikku varianti, millest kogemuste põhjal oli ette teada, et need osutuvad umbseiks. See oli seaduspärane, vihastavalt argipäevane, otsekui eeldus, et kui häda ei korduks, siis polekski see elu ja ülesanne, ja mina pean sulpima selles ning enese ja teiste jaoks veel rõõmsat nägu tegema, otsekui oleksin priimus klassis, pean nägusid tegema suurel nägude tegemise konkursil, väänlema rollis ja matsutama omaenese ersatslikkust.

Kõige salakavalam oli juhus, kui ülesanne tundus hoopis lihtsana ja ma ta ära lahendasin, kõndisin ringi tähtsa isahanena ega saanud kunagi teada, kui vale võis olla lahendus, sest ma ei tundnud kontakti õpetajaga, kes võinuks mulle öelda, milliseid vigu olen teinud. Mul polnud seda õpetajat ja ma isegi ei teadnud, kas ta teistel on tegelikult olemas või mängivad nad ainult, et on; või pole sel vahet: kui mängivad, siis ongi. Sedagi ei teadnud ma, kas õigeid lahendusi on olemas. Neil lihtsameelsetel juhtudel ununes teadmine lahenduste paljuvõimalikkusest, ikka uutest ja uutest, mis välistasid vanu ja olukorra selgimatuks muutsid. Kuigi usk õndsaks tegi, tajusin ärkamise hetkel omaenese vaevavat rumalust, naeruväärsust ja seda, et teised mu ümber on niisamasugused; ei olnud kedagi, kes meie kõikide lihtsameelsuse üle oleks naernud ja meid ravinud. Sest Jumal, kui ta kellegi olemas oli, õnnistas ikka vaid õnnelikku probleemitust, hoidis meid meie eneste pärast paigal, aga ulakad kippusid kollide juurde, et nood meid õgiksid, et tung saaks liikumiseks ja selles oleks vaheldust.

Ja kui ma seal, alles äsja vabanenud kooliaegse kontrolltöö vaevast, ülekohtusest oskamatusest, sest olin hellitatud illusioonist, et oskan matemaatikat, oskan seda vähemalt paremini paljudest oma kaaslastest, kui ma seal tajusin tegelikke igapäevaseid ülesandeid, millest ümbritsetud olin, mis järgnema pidid, sain hetketi isegi aru oma saamatuse ja hirmude tagapõhjust.

Tundsin, kui hellalt me hoiame selgust, kuidas peame ja tahame juurde mõelda, paigale panna, suureks puhuda, mättale kükitada, jumalana tarduda omaenese mõtete otsa.

VALGE KASS

Istvan võttis kummikindad ja tõmbas kätte. Kõndis toast tuppa, läbi ukseavade, üle lävede, piki paneele ja säärvante. Võttis valge kassi puitkollaselt riiulilt, kus loomad seisid ja ootasid. Täna oli valge kassi kord.

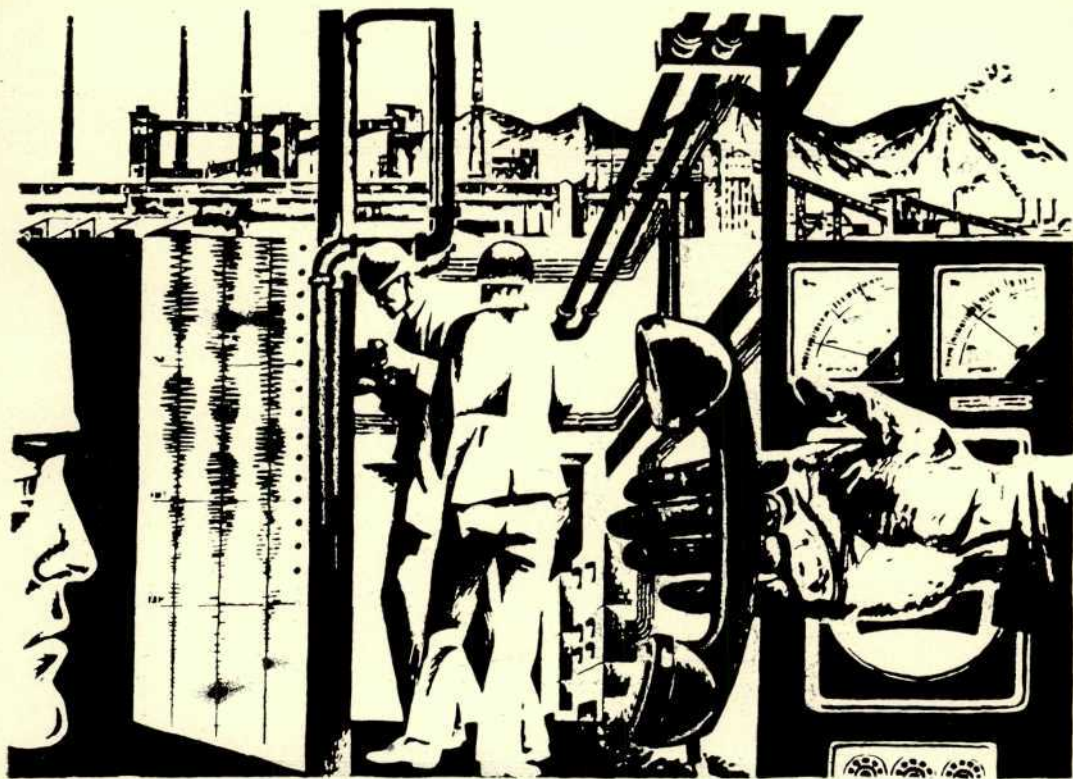
Kass juhtis Istvani kööki ja sahvrisse, aga ei leidnud kusagilt midagi, ahne pererahvas oli kõik viimase raasuni hävitanud. Eile oli piilupart tühjaks söönud riisipudrutaldriku, sellele ning kapiriilule oma lestade jäljed jätnud ja paar kuppanud riisitera oli tema kummist noka küljes, ja pererahvas arutas öhtul, et täna oli see punane piilupart, kes toiduvargil käis.

Istvan töötas väga puhtalt, aga pererahvas oli kadedalt hoolas ja nälg Istvani sees muutus ikka tuntavamaks. Nälg ajas pikka igavat pilli, täitis mõtted ja leiutas viljatult. See kordus päevast päeva, nädalast nädalasse, aastast aastasse. Istvan oli temaga kui oma hingega harjunud. Kogu Istvani vabadus oli näljatundest täidetud, see sidus teda oma enese fantaasia külge.

Väljakujunenud olukordade algusi ja põhjusi otsida mälestuste udust ei olnud näljasel inimesel huvi, teda valdasid ainult kaks kirge: vabadus ja soov leida suutäis süüa. Kired püüdsid teineteist pidevalt hävitada ja Istvan pingutas end, et neid tasakaalus hoida, et jääda truuks oma ideedele ja füsioloogiale üheaegselt. Hingejõudu ei jätkunud mälestuste heietamiseks, aga et ta käesoleval hetkel enesega esmakordselt tutvust tegi, nagu meiegi, siis tuli end sundida, et maha märkida rada tähistamiseks seoste võimalikkust.

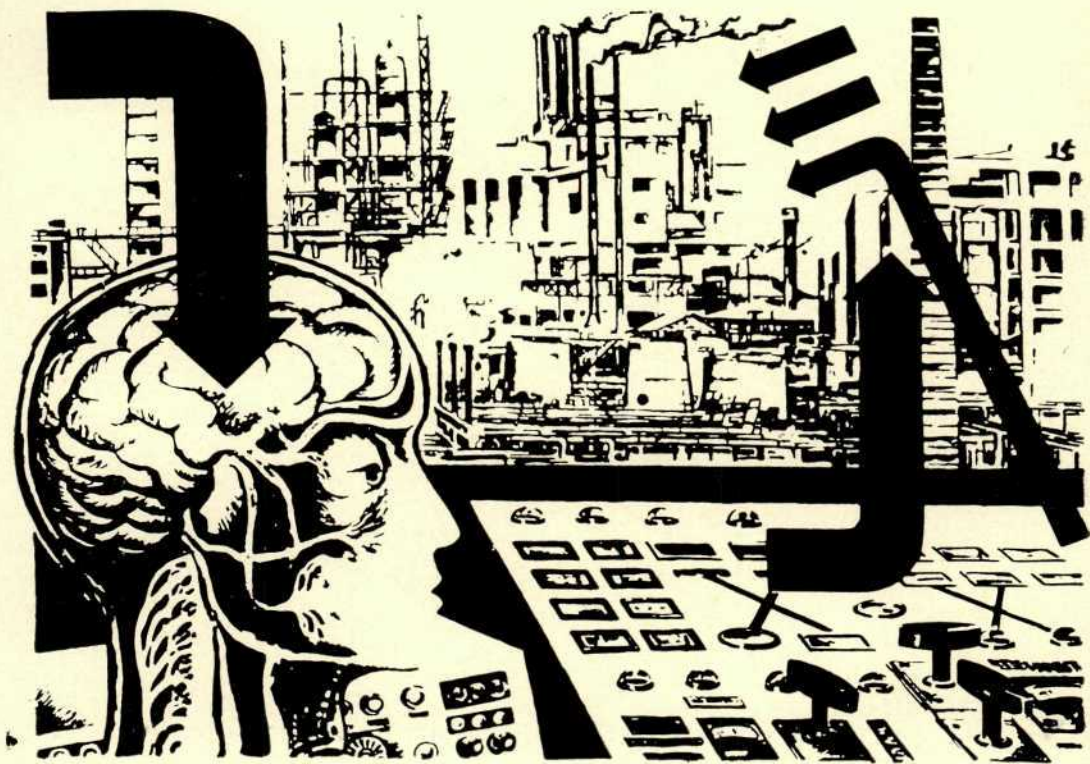
Istvan oli jõe ääres logelnud, oma rõhutatud normivaenulikkust nautinud eesmärgitsete petumaaailmas. Õnnis sünnipärane laiskus lubas tal vaba olla ka vastupiditegijate sõltuvusest. Ta oli siis sealsamas elanud, päikesega rohul, vihmaga poolkummuli paadi all. Aga talv oli tulekul ja ta ei viitsinud ikka veel uut elukohta otsida. Sel ajal oli ta vahel ulualust andnud Andrasile ja Jancsile, keda ta nüüd umbes viisteist aastat näinud polnud ja kelle kohta ta teadis, et veel täna kohtab neid.

Siis kuulis ta karjuvat kahte last, keda vool poollagenenud tahveluksel kandis. Istvan sumas vette ja tõi nelja-aastase Kati kaldale. Viieaastane Sandor oli sel ajal hirmunult rabelema hakanud, vette kukkunud ja teda tuli toibutada. Iga inimene Istvani asemel oleks sedasama teinud, ükskõik mis usku või filosoofiat ta tunnistas. Kui ta lapsed nende juhatust mööda koju viis, mõlkus tal meeles vaagnatäis auravat guljašši. Aga kapsarulle süües hargnes jutt, teemaks kujunes Istvani

AVO KEEREND

Suunamine. Sarjast «Lenini-nim.
Põlevkivi Töötlemiskombinaat» (Se-
rigraafia) 1973

AVO KEEREND

Ringlus (Serigraafia) 1973

elu ning tänulikud vanemad tegid talle ettepaneku veeta talv nende majas. Nii oli ta siia elama jäänud. Tal oli luba igal pool liikuda ja ehkki ta oli pätt, ei puutunud ta pererahva asju, ainult toidust ei suutnud loobuda ja selles aitasid teda laste mänguloomad, kelle aplust kõik kodakondsed tundsid ja alguses ka soosisid. Tänutunne oli ikka kahanenud ja kahanenud, kuni lõpuks päris otsa sai, veel pisut aega pingutatud sõnarutiiniks oli, siis aga jäljetult kadus. Ja tühja koha peal hakkas hiljukeksi kasvama ärritatud sallimatus, etteheited ja lausa vihkamine, nii et pererahvas logeleja olemasolu oma närviliste tülide põhjuseks arvas — oli temast siis niigi palju kasu. Ainult lapsed, kes ammu enam lapsed ei olnud, sallisid ja kaitsesid Istvani. Mitte elupäästmise pärast, vaid et nad temaga kui kodunähtusega harjunud olid ning tema puudumine oleks nende lapsepõlvepilti moonutanud. Süüa polnud Istvanile pakutud peaaegu algusest saadik, seda pereisa Kisi-härra leidlikkuse pärast, kes õnnetut Istvani omataoliseks tahtis kasvatada. Nälg pidi logeleja tööle panema, et ta lugupeetuks saaks. Nii väga soovis Kisi-härra talle head, et sellest perekondlik põhimõte sai. Istvan aga ei reetnud oma veendumusi.

Mänguloomade isu pärast ei koristatud endise lastetoa riulit ära. Aga salajased söömaajad tehti elajatele pereisa eestvõitlusel raskeks. Toidutagavarad olid mitme keerulise luku taga, toitu tehti nii vähe, et see söögiajal ära söödi, seda jälgis Kis hoolega. Ja Kati-neiu kaastunne oli ka ammuilma nürinenud, nõnda et Istvan tal mitte iga päev meeles ei seisnud, et ta oma saleduse pärast poolelijäetud taldrikut kappi oleks peitnud.

Kogu see lugu võib olla seletuseks, võib aga olla ka labane väljamoeldis ning tuleneda kõrvalseisjate tarkusest, mis isegi kivikesi rannal tahaks seaduspärastesse süsteemidesse arvata. Tegelikult jooksis päev omasoodu, valge kass meeolutses, asjade värv pani neid liikuma, ükski koht ega käik polnud kindel, kummikindad võisid olla ka siidist ning ei olnud võimatu, et Istvan üldse ei elanudki seal, kus ta elas, vaid eksisteeris üksnes nägemuse arusaamatu hetke nagu meist mõnigi. Ta sündis teie peas, tema piirjooni märgistas kogemata kirjapandud sõna, mis tihti oli selline ja mitte teistsugune vaid sõnakõla sobivuse ja häälikute sarnasuse pärast, mitte aga asjade ja nähtuste olemuse pärast, nagu need meie kujutlevates peades parasjagu küpsenud olid.

Niisiis käis Istvan valge kassi kannul läbi kõik võimalikud lahtised kohad, kus midagi söögipoolist võis leiduda, ning hullus lootuses ka kohad, kus midagi leiduda ei võinud, ja tema usinus jäi tasuta. Ta lii-

kus läbi ukseavade, piki paneele, avas laekaid, silmitses nende lootusetut söödamatust, asjadel oli unenäo ja nälja fantastilisus.

Siis tulid sisse Andras ja Jancsi, nad vaatasid peremehelikult ringi ning silmitsesid värisevate laugudega Istvani, kes seisis keset saali, valge kass kohmakalt käes.

«Ma olen teid omal ajal kõvasti aidanud,» ütles ta tulnutele. Need aga ajasid kaela õieli, astusid paar sammu edasi ja ütlesid:

«Meie oleme nüüd jõukal järjel.»

Andras ütles:

«Meil on nüüd kihvtid töökohad.»

Jancsi ütles:

«Meil on naised ja lapsed.»

Andras ütles:

«Meil on perekonnad.»

Jancsi ütles:

«Meil on oma elamine.»

«Ma olen teid omal ajal kõvasti aidanud,» ütles Istvan. «Ma võtsin teid oma paadi alla varjule.»

«Me oleme need ajad unustanud, sest me oleme niiviisi tahtnud,» ütlesid külalised. «Nüüd tulime sind restorani kutsuma.»

Siis nad läksid trepist alla uulitsale. Istvanil oli valge kass käes ja inimesed näitasid tema peale näpuga. Tänav oli inimesi täis, nad liikusid ristteel kõrgete majade vahel mitmes suunas, kinnisideed peas, instinktid kõhus, aga kõigil neil oli Istvaniga pistmist, nad pöörasid möödudes pead, vaatasid teda ja mõni ütles oma kaaslasemale midagi. Istvan teadis, et tema asub maailma keskpunktis, ja sellepärast pidi ta olema äärmiselt korrektne ning järjekindel kõigis oma veidrustes, mida ühiskond temalt omaenese kaunistamiseks ootas. Ta läks tagasi trepikotta, pani valge kassi trepile ning ütles talle:

«Oota, meid kahte on neile paljuks.»

Nad läksid restorani, kus olid punasest plüüšist vaheriided ja neil kuldsed narmad. Saalinurkades kasvasid pillavad palmid, aga laudadel olid valgete linade peal lihvitud katteklaasid, millelt läikis vastu kõle abitus, mida inimesed oma tühjuse hüvitamisel ilmutanud olid. Klaaside peal olid sinised toidukaardid ja valged salvrätikud ning Andras ütles Istvanile:

«Igaüks meist sööb oma raha eest.»

Jancsi ütles Istvanile:

«Ära sina meie peale looda.»

Istvan ütles neile:

«Kui ma sellesse majja kolisin, jätsin ma oma paadi maha.»

«Me ei taha sellest enam midagi kuulda,» ütlesid endised pätid ning

tellisid kolm portsjonit pariisi-madruse-liha pikkade krõbedate prae-kartulitega ning pomm-ümmarguse karahvini täie punast veini.

Nälg Istvani sees oli raskeks muutunud. See oli tunne, mitte mõte, et seda saaks täpsemini seletada. Istvan nägi kohutavat toiduportsjonit enese ees, ja see oli temale surnud ilu. Teised õgised matsutades liha, pühkisid oma ilaseid huuli salvrätikuga ja kulistasid punast veini. Istvan oli ettepoole kummargil ja vaatas pingutatult krõbedaid kartulilõike taldrikul. Tal oli käsuraamat avatud rinnas. Andras ütles täis suuga:

«Söö, mis sa paastud.»

Jancsi pühkis huuled puhtaks ja lisas:

«Ära pane tähelegi, söö, kui maitseb.»

«Eks teie sööge, teil on perekonnad,» ütles neile Istvan ja tõusis püsti. Lükkas punase kardina kõrvale ning astus tänavale. Seal pani ta jooksu. Ükski kättemaksuhimuline pilk ei saanud teda püüda, ta libises nendest kõrvale, tegi jänesehaake ja surus end ligi maad. Trepikojas vajus ta hingeldades valge kassi kõrvale, surus selle vastu rindu ning hakkas nutma. Millegipärast oli kurb, trepikoda oli udune, hallid toonid katsid aegamööda kõik värvilise ning valge kass räabastus silmanähtavalt. Istvanil oli kahju sellest maailmast, kes teda nälgas hoidis. Ta tundis kaasa neile, kes langenud olid ega mõistnud tema vabadust.

Ta poleks kunagi saanud muutuda lengerdavaks Andrasiks ega nartsuna väänatavaks Jancsiks, kes kunagi tema juures varju leidsid. Tal oli üks viga: tema ülimalt tundlik hing. See ei lubanud tal olla sunduse all, teha teiste tahtmise järgi tegusid, mõtelda mõtteid ega tunda. Tema oli seotud oma nälja ja oma vabaduse külge hoopis kindlamini kui Andras ropendava töö, viriseva pere ning undavate närvide külge. Inimene pidi end kusagilt kinni hoidma, kõht tal oli, aga iidoli ehitas ise ja uhkelt ning sõnas oli kogu rahuldus ja mõnu.

Suurt ja puhastavat haledust tundis Istvan kahe vastastikku seisva, pudeneva, usinalt kleebitava mõiste vastu: need olid maailm ja ta ise, üks keerulisem ja armsam teisest. Ta surus määrdunud kassi oma vinge pätirinna vastu ja ta sügavatest silmakoobastest nirises püha vett.

Mõned minutid oli ta olnud, pika vinnaga inimene ei jõudnud veel arugi saada, kas ta kõndis temaga kaasa või mitte, ja juba läks ta igavikku ning Istvani tühi kajagi kustas meie öönsas ajurakus.

TULEDE VAHEL

Tuli leegitses heledasti ja sinihallid inimesed varjasid oma hirmunud silmi kätega. Arturile oli see palju vaeva maksnud, et vanadest, poolkustunud sütest elavat tuld võluda. Maailm ja ta enese pea pöörlesid eri rütmis, puhumine oli teda purju pannud.

Aga inimesed taustal surusid end üksteise vastu, lõdisesid külmast ega julgenud läheneda tulele. Kõrged konveierid tõid kohale suuri jääkamakaid ja härmatanud kulmudega mehed veeretasiid neid konveieri otsast eemale. Noored naised näitasid meeste kulmudele näpuga ja naersid külma naeru. Mõni puudutas imetlevalt mäekõrgust jääkamakat, mõni kukkus silmi pööritades põlvili. Inimesed lõdisesid, aga nihkusid üksteist tõugates tulest ikka kaugemale.

Artur ei mõistnud neid. Ta valas kannust õli tulle, see leegitses kõrgele ja pani särama jää kristalsed tahud. Neile inimestele oli valgus valus ja soojus uskumatu.

Artur tahtis midagi teha, et nad teda usuksid. Ta kääris särgikäised üles ja pistis käe tulle, inimesed aga pidasid teda silmamoondajaks. Arturil polnud trummi, mida põristada. Ta oli end tulle puhumisega vägevaks teinud, aga kõhklejatele ei olnud tal mõju. Siis võttis ta palmioksa, kastis õlisse, viis läbi tule ning pritsis põlevaid õlitilku rahva peale. Nad pühkisid eneselt hirmuga tuld maha, nende liigutused soojutasid neid ja mõni sinihall nägu löi leekide paistel pikkamööda õhetama. Ja mõni tundis põlemise soojust ning tuli tema kehal tõi õndsust silmadesse. Aga teised surusid end vastu jäämäge ja nende keha kattis valge härm ja südamed löid punaselt paksu kelta all.

Artur teadis, et ta ei suuda kunagi peatada konveiereid, aga ta peab jäämägede küljest lahti sulatama need poolkülmunud inimesed, kes arvavad oma sinihalli värvi loomulikuks. Ta lükkas karvased tuhvliid jalast ja astus tulle. Siniselt leegitsevad söed kõrvetasid ta jalgu, varbad tõmbusid konksu, niiske kile kattis taldu ja mehine tahe aitas võita. Põlevaid palmioksi lehvitades sammus ta läbi leekide külmetava rahva poole. Ta uskus oma tõde, teadmatust nõudis suurust.

Sel hetkel tuli selja tagant ta juurde pikkade mustade juustega naine, kellel olid rohelised silmad ja veretu suu, ta nimi oli Mirolla, see ei saanud olla muu. Artur ei tundnud ühtegi sellenimelist, aga nüüd oli, kui oleks ta ammu teda oodanud, seda ütles leek tema sees, mille janune naine temas äkilise pahvakuga süütas. See Mirolla võttis tal kaenalde alt kinni ning tõmbas teda tagasi, välja tulest, mille taga lõdises udune rahvas. Ja palmioksad vehklesid abitult ta nõrkevates kätes, Mirolla jõi temast mahla ja leek rohesilmalise naise sees löi sel-

lest veel enam lõkendama, kui oleks Artur üks õlikäsn. Nõrkusest tundis Artur õndsust ning sametise liblikana tahtis ta surra leekides, mis löid välja naise silmadest ja ihust. Palmioksad abitutes kätes, laskis ta naise ette põlvili ning peitis pea tema hõõguvasse üska. Kindel oma tõusus, tahtis ta emmata seda salalikku tuld, aga siis märkas ta oma käes longuvajunud palmioksi, mis pidid sulatama rahvast, ja ta heitis pilgu selja taha, kus rahvas läbi kaminaleekide veel pisem, hallim ja külmunum välja nägi kui enne. Ja Arturi süda täitus segasest inimarmastusest ja soov olla põlevaks oksaks kihutas tegudele, mis pidid talle enesele lunastuseks saama. Aga rohelise tulega naine pani käed tema peale, pööras ta silmad vastu ennast ja surus teda enese sisse. Ta käed ei pillanud ometi palmioksi ja soov surra naises segunes sooviga põleda lootusetult sinakate inimeste tõrvikuks, nende valguseks, kes olid enne, kes jäävad pärast tema lõkke kustumist, kes ei saa tema tulest karvavõrdki värvilisemaks, kes ei usu ega usalda teda.

Arturi keha muutus sültjaks, roheline naine võis sellega teha mis tahes. Aga hing heitles kahe tule vahel, ühes oletatav õndsus temale, teises kahtlane õndsus temast. Hing heitles, ise jalgupidi sündis, kätest seotud närtsinud palmiokste külge. Sinihallid pelgasid saamatu hinge õlist valgust, tulinaine ei hoolinud sültjast kehast, vaid küünitask pendeldava hinge järele. Arturile oli see meelitatav, ta ei tahtnud mõelda, milleks naisele seda vaja oli, ta teadis: üksnes selleks, et tallata see porri tule ja jäämägede piiril. Porri varem või hiljem, kui ta oma isu on täis mänginud Arturi kõhkleva hingega ning kindel, et see ei suuda jätkata oma pidu mõeldud inimestega kamina taga. Selline teadmine ei kohutanud Arturit, midagi paremat tal polnudki tahta tuntud ringist; vähemalt oli üks, see ootamatult teab kust ilmunud Mirolla, kes tema hädiselt hõõguvat hinge ihaldas, olgu mänguks, olgu üürikeseks, olgu porri sõtkumiseks viletsas lootuses, ehk kasvab temast pori sees pomerantsipuu või mustakirju lüpsilehm.

Ei, sellest mõttest ei saanud Artur enam aru, seda pidi ta kuidagi loogilisemaks mõtlema. Ta tõmbas jalad konksu ja sirutas käe tema kohale kummardunud naise rindade poole. Mitte piima, vaid tuld sai neist rindadest tulla, kuiva hõõgust õõnsuse seest.

«Sa põletad oma sokid ära,» ütles Mirolla ja ta käed kobasid Arturit kaenalde alt.

Sööed kaminas hakkasid kustuma, nende taga võis veel ähmaselt seletada tardunud inimkujusid vormitute jääkamakate taustal. Artur tegi mannetu liigutuse nende poole, hing uppus ikka enam sülti, keha eemaldus tulest ja kallerdus. Kas pidi ta selgivat mõistust kasutama selleks, et muuta valeks, mis oli? Valeks, et see saaks loogiliseks, ja tema enese koht valede keskel oleks selge nagu virgunud keha? Nii oli

ta ennegi toiminud, aga kauaks see aitas. Kuni täieliku virgumiseni, et muutuda tummaks asjaks asjade keskel, olla tarvitatud kehade hunnikus, Mirolla hangunud kehale tõmmata-tõugata. See oli äraproovitud asi, see ei aidanud hinge ega mõtet. Artur kobas jalgadega otsida karvaseid susse ja elu eesmärk oli nende leidmises.

Kaminas tardusid viimased sinihallid hädalised. Ta pidi nüüd tunnistama, et neid polnud kunagi olnud, nad olid samasugused kui Artur, tahtmas teda päästa jääst, võib-olla ta enese mitmekordne peegeldus. Savililledest kamin ja vasest võre seisid kui murenev tööde Arturi ees, tema oli kulunud nahaga tugitool ja tema selja taga Mirolla, ei, mitte Mirolla, vaid Stella, või siis Efentiine uputav maailm, mis täis tahkeid kehasid: kappe, laudu, patju, ihukarvu, naeratusi, sukki, rahapabereid, visiitkaarte, kummardusi, hambavaapa, riike, lubadusi, nuge, tätoveeringuid, rändavaid hingi, tühjalt seisvaid kotte, liikuvaid voodeid, rukkiteri.

Rohelist tuld polnud, teda oli petetud asjadega, mis kuulusid Efentiinele nagu Arturgi, asi asjade seas. Põgeneks ta jäätuvate inimeste juurde, jäätaksid nad teda jällegi asjaks, ehk oli pääsemise illusioon vaid pendeldamises asjast asjani, et vahepealses üürikeses olekus mitte olla kumbki neist selgetest asjadest, vaid olla tänu ebaselgusele nagu üldse mitte asi. Hädine ja Arturile vastumeelne oli see kahe punkti tarkus hajuvas paljuses, vara oli ta sündinud.

Ainult see: Artur embas Stella lopsakat puusa ning andis end tema meelevalda, ehk teadis see, kes võimeline sünnitama, kuni ta sisemus lõpuni õõnsaks pole põlenud, ehk teadis ta midagi tarka, kõhklusteta kindlat. Uputatagu teda üsas või asjade meres.

Artur sai sussid jalga, jõudis ometi eesmärgile, tõusis tugitoolist ja armastav naine, mis ta nimi oligi, talutas teda laua juurde, kus auras kartulipuder. Artur astus puhveti ette, klaasi taga seisid kaunid hiina portselanist tassid. Öhtune leht tõi esimesel leheküljel ära linnapea pühadetervitused. Elus oli midagi ilusat ja optimistlikku.

JUUBEL

Hämardus. Rahvas istus suures saalis, niheles ja sosistas. Laest piidlesid kipspräänikud, pilutasid silmi maskid. Kuldsed tutid tilpnesisid sameti sees.

Lavale astus korraldaja ja kummardas rahvale. Tõmbas mustad varrukad ülespoole ja alustas tööd. Käed publiku poole, peopesad alaspidi,

liigutus alla. Kõik istusid maha. Pööre paremale, viibe. Sisse lükati rataslaud lillekorvidega. Viipav liigutus alt. Maha rulliti lilla pörandariie. Pööre vasakule, viibe. Sisse lükati ratastel katafalk, sellel kirst. Saal aplodeeris. Korraldaja tõstis vasaku käe, viipas paremaga. Lavale kanti pult, sellele veekarhvin. Etendus võis alata. Pööre saali poole, käsi ette üles, üks sõrm püsti. Puldi taha astus tüse mees, võttis taskust prillid, pani ette, kallas karahvinist vett, jõi, köhis hääle puhtaks, tõi taskust nähtavale suure paberilehe, asetas enese ette puldile. Korraldaja astus paremale kõrvale ja tardus poosi.

«Austatud juubilar! Austatud peokülalised! Täna peame ühe väsimatu töömehe juubelit. Juba seitsekümmend viis korda on meil olnud põhjust rõomustada, et ta vanemaks on saanud. Täna on jällegi kohane meelde tuletada, mida juubilar oma elu jooksul korda on saatnud. Seitsekümmend viis aastat tagasi sündis ta maailma kõikide takistuste kiuste, mis sündimise teel seisavad. Ta tõi siia kaasa geenid, tabula rasa ja teotahte. Kõik, mida ta juba varases lapsepõlves saavutas, oli inimajalugu talle ette valmistanud, ent ometi tegi ta seda iseseisvalt. Aastasena kukkus ta hällist välja ja purustas oma südame. Kuid ta suutis ka südametuna edasi tegutseda. Mõne aja pärast leiutas ta mõtlemisvõime ning tundis ära, et ta on tema. See avastus oli loov ja teised nägid temas nüüd iseennast. Tänane juubilar sai meile võrdluseks ja mõõdupuuks.»

Korraldaja tõstis käe. Kõneleja jõi karahvinist vett ning jätkas:

«Seejärel murdis juubilar oma vanemate võimu ja puhastas põllu edu seemnele. Kord püstitas ta ühe kivi ja tõstis selle pjedestaalile. Siiaajani imetleme me tema kunsti ja arvutud põlvkonnad on teda jäljendanud. Ta kandis avalikkuse rasket koormat, aga ei nurisenud kordagi, kui skalpell tungis tema vaimu ja tema liha lahati rebastele söödaks. Ta oli vaevalt kolmekümnene, kui lõi teose, mis täielikult vastas tingimustele ega paistnud millegagi silma. Me ei saa parimalgi tahtmisel juubilarile ette heita edevust, kui ta lõi rusikaga lauale. Talle on tehtud ülekohut, aga ta on sellest üle olnud oma kohtuga. Kui aeg sai küpseks, nägid kõik teda ajas ja talle anti kätte juhutamise ohjad, mida ta pireda loomu pärast pingul pidi hoidma. Sellal tundisime me temast õnnistust, sest kõik, mis meile osaks sai, tuli läbi tema keelu. Kui juubilar oli neljakümne kahe aastane, kõikus platvorm, millel ta seisis, aga tema suutis hõivata uue platvormi, mis alles hulk aega hiljem kõikuma lõi. Viiekümneaastaselt sooritas juubilar ümbermaailmareisi, teel avastas ta khmõ suguharu ning tegi sellest näidisprogressi. Tema kõnesid kuulati kinnisilmi. Siis korraldas ta oma isikliku tähelennu ning alustas veel ametis olles maailma tunnetamist. Võtnud kokku kogu oma rikkaliku kogemuse, kirjutas ta teadusliku

ARVO VALTON

töö teadusest. Ka see sai tema monumendiks. Kuuekümnendaastaselt jätkus tal suuremeelsust edu teelt pensionärina surnuaiale minna, aga sealtki segab ta jõudumööda vahele ning õpetab meid kaugelt. Täna on ta meie keskele tulnud, et me teda õnnitleda saaksime.»

Korraldaja astus kaks sammu kõrvale. Kõneleja tuli puusärgi juurde, selles lebav juubilar tõusis istuli. Kõneleja surus tal kätt ja mõlemad naeratasid. Kõneleja ulatas talle pika paberilehe:

«Sellega luba sind, kallid juubilar, kogu südamest õnnitleda ning sulle kinkida see kõne tekst.»

Saal aplodeeris. Juubilar pani paberilehe rataslauale, lillekorvide vahele.

Korraldaja tõmbas mustad varrukad ülespoole, tõstis käed kõrgele ja laskis siis neil järsult langeda. Juubilar heitis uuesti pikali ega olnud enam saali näha. Paks mees taganes lavalt välja.

Korraldaja viipas kordamööda parema ja vasaku käega. Iga viipe peale ilmus lavale inimene, lillekorv või kink käes. Nad moodustasid pika järjekorra. Kui sagin vaibus, tõstis korraldaja käe ette üles, sõrm püsti. Puusärgi kõrvale astus tõsine mees.

«Lugupeetud juubilar, me oleme otsustanud Teile anda kõrge autasu, meie aukirja seoses eduka vananemise ja teeneka pensionileminekuga, millega säästsime meie jõudu ja aega redelil.»

Korraldaja astus kõrvale. Juubilar tõusis istuli ja aplodeeris. Tõsine mees surus tal kätt ja andis aukirja üle.

Korraldaja tõstis käe. Sarga juurde astus järgmine mees. Ta ütles:

«Seoses raske lapsepõlvega tean Teie ammused unistused omandada kõrgema hariduse diplom, mis auväärseks seisaks Teie viienda klassi lõpetamise tunnistuse kõrval. Siin on meie ülikool selle välja andnud Teie postuumsel juubelpäeval. Loen ette: diplom number seitse tuhat kolmsada kolmteist. Hinded: usuõpetus — väga hea, ajalugu — väga hea, emakeel — väga hea, isamaa-armastus — väga hea, isemajandus — väga hea, taktika — väga hea, raudne loogika — väga hea, psühholoogia ja kaadrite tundmine — väga hea, autoriteet — väga hea, perspektiiv ja tulevik — väga hea, tugevusõpetus — väga hea, kultuur — arvestatud, vaist — arvestatud, veresoonte lupjumine — arvestatud.»

Rektor andis diplomi kätte, saal aplodeeris. Juubilar pühkis pisara ning kinnitas diplomi nõõpnõelaga rinnale, südame kohale. Korraldaja märguande peale astus ette musta talaari ja õpetlasemütsiga akadeemik. Ta ütles:

«Kuna Teil on nüüd Teie teadmiste eest teenitult käes kõrgema hariduse diplom, ei takista miski — arvestades Teie aktiivsust maailma tunnetamisel ning akadeemilist laadi — andmast Teile audoktori kraadi

ARVO VALTON

ning valimast Teid akadeemikuks. Nii. Asuge oma kohustuste täitmisele! Soovin veel kord õnne!»

Akadeemik kinnitas veel ühe paberi juubilari rinnale.

Korraldaja manipuleeris kätega ja õnnitlejad tulid järjest. Järjekorra lõppu ei olnud külgakardinate vahelt paista.

Kõrvuni naerataav mees ütles:

«Arvestades Teie võimeid ja kõrgelennulist stiili, otsustasime kõigi meie kirjanike nimel tuua Teile tagasihoidlikuks kingituseks minu viimase raamatu.»

«Kõigi linakitkujate nimel kingime Teile juubeli puhul uue surilina, millesse on kootud kiud meie südametest,» rääkis järgmine õnnitleja ning laotas üle juubilari valge lina. Puusärgis istuja naeratas õnnelikult.

Saal niheles ja korraldaja vaatas kurjalt.

«Et Teie seal ilmas jala ei peaks käima, kingib rahvaluule muuseum Teile selle kepphobuse.»

Juubilar heitis surilina ült, võttis kepphobuse ja pani lauale.

«Seoses emakeele edasiarendamisega ja uutmoodi kantseleikeele kasutuselevõtmisega premeerib emakeele selts Teid sõnaga «jah»,» sõnas järgmine õnnitleja, kummardas juubilari ja saali poole ning ütles valjusti:

«Jah.»

Järgmine mees luges paberilt:

«Seoses rasketööstuse arendamisega kingib meie tehas Teile, kallid juubilar, tootmiselt mahavõetud, ent töökorras tanki.»

Tema ja korraldaja osutasid kuhugi. Väljast kostis valju lahingutanki müra, mis varsti kiiresti kauges. Saal kuulas tardunult, viimase heli vaibudes vallandus aplaus.

Järgmine mees astus juubilari juurde, surus tal sõnatult kätt ja suudles põsele. Võttis siis taskust märkmiku, pistis juubilarile sulle pihku ja näitas, kuhu alla kirjutada. Seejärel lahkus kiirel sammul.

Korraldaja vaatas kella ning lõi peopesadega kõva laksu.

Teiste selja tagant jooksis lavale roheline nahaga khmölane, punased suled peas, trumm käes. Ta pöristas trummi ning laulis:

«Khmö rahvas pime	Khmö rahva nimel
tõstis valju kisa,	tervitan sind, isa.
mille puhta sõbrakaja	Oled meie õpetaja
valasime raami.	igavesti. Aamen.»

Juubilar hakkas valjusti nutma. Khmölane võttis niudevöö vahelt valge taskurätiku ja pühkis tal pisaraid. Kõik oli oiavaliselt läbi mõeldud ja repeteeritud, saal hoidis hinge kinni.

«Mina esindan vaid iseennast,» teatas järgmine mees. «Võtke minult meeldetuletuseks need tuletikud. Olete leidlik ja küllap leiate neile otstarbe.»

Juubilar tõmbas tikku ja hoidis põlevat tungalt kõrgel, kuni see kustus.

Korraldaja vaatas kella ja hakkas kiiremini vehkima.

Lavale tulid noored pasunapuhujad ning puhusid nii kõvasti ühte nooti, et kõik peale naeratava juubilarid katsid kõrvad kätega. Seejärel ladusid nad pillid juubilarile kirstu.

Korraldaja vehkis, ja järgmised õnnitlejad hakkasid rääkima sellises kiirkõnes, et sellest midagi polnud aru saada, ainult kadunuke noogutas mõistvalt. Lõpuks hakati rääkima läbisegi ning kogu lava kees pudrupajana. Saalisolijad pungitasid silmi, miski oli õhus.

Läbisegi kõnelemise lõpetas korraldaja vägeva viiepega ning äkki oli lava õnnitlejatest tühi. Juubilar nuttis.

Lavale jooksis komistades üks väsinud mees, vaatas kogu aeg kella ning rääkis:

«Juubelipeo korraldava komisjoni nimel... kingin sulle selle juubelipeo, mis... sellega hakkab lõppema, sest... saali tuleb uus üritus ja meil on aeg sind üle anda...»

Juubilar tõstis käe, pühkis teisega pisaraid ja tahtis kõnelda, kuid kohalejooksnud töömehed surusid ta kirstu pikali ja hakkasid katafalki välja sõidutama. Juubilar tegi veel katset istuli tõusta ja midagi ütelda, aga sõit läks juba külgekardinate vahele.

Komisjoniliige hõikas talle järele sõnu, mida luges paberilt oma käes:

«Head reisi, meeldivat puhkust meie ajastu kõige mugavamal surnuaial!».

Saal seisis püsti ja aplodeeris. Korraldaja kummardas korduvalt saalile ning läks lavalt minema. Eesriie tõmmati ette.

Bálint Balassa

OI TAEVA SINIKUMM...

Oi taeva sinikumm,
aupaste, hiilgus, lumm,
palee täis täheferi;
maa rohev kaunis rind
ja lõhnav mullapind,
lill, võrsuv lille peri;
ning imet hällitav,
veekasve hellitav
suur kalakatel meril!

Mis kasu sees on ses,
et kaljulõhades
kurtmisi pead pean toitma,
kesk lumivalevaid
mäetippe kaledaid
kui panter ringi roitma,
et vihmas, rahesaos,
nõeltihnikute paos
mu hingevaev peab loitma?

Mistarvis karu teid
ja hundiasemeid
ma riivan rännujalu;
mis palka saan, et käin
aasta-aega üksipäi
kolkinimtühje alu,
kui armastuse piin
mind aina jälgib siin
kui lõõskav tulevalu?

Eks mitmest kütiööst
ja linnupüüdjatööst

ma lootnud seda tasu,
et ammu lõõmav taud,
et armu tuliraud
hingele annaks asu,
kuid veelgi rohkem mind
piinas mu haige rind —
see oli kõik mu kasu.

Sest seisab meeles mul,
asutul, asetul,
ükskõik, mis ka ei tee ma,
Jülia näopilt hell;
ta kõne kõlav kell
mu rinna paneb keema.
Ta kuju on mu sees,
ta palg mu silme ees,
kas on ta siin või eemal.

Kui vermis põue mul,
südameõue mul
Cupido tema pale
kord jumalikul käel,
helkjoonelisel väel,
kas siis ei ole vale,
et eemale mind just
sest pildist hunnitust
veab nüüd ta tahe kale?

Arm hõlpsast ühelt muult
mul oleks käes, kes truult
mind seirab, muud ei teegi,
kuid Issand targal nõul
on teinud imejõul —
ehk näotu pole seegi —,
et hurm siin päikse all
on kõik mu Jülia,
ja kaunim pole keegi.

Miks needsid ära mind,
et vaevlema mu rind
peab vääralt armununa?

BÁLINT BALASSA

Mispärast sa ei tee,
et hurmaks minu see,
kel näol näen armupuna?
Ja milleks kannad hoolt,
et süttin selle poolt,
kes seisab võitmatuna?

Kuid sinu seadustest
mul pole pääsu, sest
ei neile vastu panda.
Ta jalapingiks rind
mul sai, kui võtsid mind
Jùlia kätte anda.
Nüüd kõeb mus piinav lõõm,
kuid, imet küll, mul rõõm,
suur rõõm on seda kanda.

Ka liblikal on rõõm,
kui küünlaleegi lõõm
teeb tulehelbeks teda.
Ning et tast leek teeb prae,
ta seda teps ei vae,
ei mõflegi ta seda!
Nii minu süda sees
Jùlia südames
ka ihkab leegitseda.

Ta võimas silmapaar,
ta kõne tulikaar
mind kohutab küll vahel,
kuid võimu lembusel,
ta ilu embusel
on rohkem kui sel pahel.
Ta sees mul sulab hing.
Mu maapaorännuring
vaid on kui müür me vahel.

Ja olgu sa kui karm,
sind kannan kaasas, arm,
las olla ma ükskõik kus.
Vaid seda andku see,
kes selle lembuse

mu südamesse lõikus,
et nüüd kui nõiaväel
Jùlia pilt ja hää
mu värsist vastu hõikus.

Pealt külm, põu tules kees
sest armust, mis mu sees
Jùlia vastu valmis,
viies häid hobuseid
Brdély öisi teid,
kus meel neid mõtteid palmis.
Ja töötasin ma seal,
et enam ilma peal
ei meenuta end salmis.

HÜVASTIJÄTT KODUMAAGA

Oh ilus Ungari, mu kallis kodupind,
Kristuse kilpi sul kandmas on tore rind,
pagana verega on värvitud su piik,
jää jumalaga nüüd, sa sangarite riik!

Mu sõbrad Egerist, te vapruse näopeel,
kel sangarluse paist käib kõigis paigus eel,
vaid muistset vägilust ma teie kõrva sean —
las aitab Jumal teid! Teid maha jätma pean.

Teist kotkatiivuseist välktraavleist ülihäist,
kel seljas aina on mõni neist tulipäist,
kus iial käiks te traav, kus kostaks turnav hõik,
teist pean ma lahkuma, te jääge terveks kõik!

Ja sõjariistad, mis kardhaljalt säravad
ning sõjameeste peos erkröömsalt täravad,
kõik võitlusehtes leer ja mõök ja mürtsuv trumm,
las olla rahulik te üle taevakumm.

BÁLINT BALASSA

Ja poisid toredad, kel kangelase hing,
keda ma toetanud ja kasvatanud ning
kellega tehtud koos siin ilmas palju head,
mu uljas poisteparv, küllap mind meeles pead!

Ja sina, ilus aas, vaprate proovipaik,
puismaa, mäekaljud, org, nõiduslik metsalaik,
kus kees kord võitlusmõll, kus hiilis küti samm,
uljuse mängikund, hoidku sind taeva ramm!

Mu ustav sõprusring, meest tean ju igat sust.
Su järel tunda saan küll ränka igatsust.
Mul silmad täis on vett, kui mõttes kätlen teid
ja jätan hüvasti häid vapraid omakseid!

Teid, puhtaid neitsiteid, teid sula inglisuid
ja tapva pilguga särtsakaid noorikuid,
kes võitu, kaotust kes kord lõõtsutanud mus,
teid jätan nüüd, las jääb teiega armastus.

Te, segipahmatud arutud värsiread,
mis rängalt vaevanud mu hinge, südant, pead,
las tules põleda te tühi salmisead,
te albid, kasutud, mis saaks teist tulla head.

Ungari keelest tõlkinud ELLEN NIIT

Bálint Balassa (1554—1594) on esimene ungari suur lüürik. Oma varasemad lembeluuletused kirjutas ta 21-aastase noormehena, kui oli langenud vangiks Stefan Batory vägede kätte. Kui Stefan Batory pääses Poola troonile, kuulus Balassa vastse monarhi õukonda, kuid peatselt pöördus tagasi kodumaale ja langes võitluses türki anastajate vastu.

Tema siirad, spontaansed ja kodumaa-armastust ülistavad värsid avaldasid tugevat mõju ungari luulele.

Villem Gross

OTSUSTAVUS

Juhtud vahel pärast väsitavat nädalat uurima oma väsimuse olemust ja leiad imestusega, et selleks ei saa olla korralikku põhjust. Kesised töötulemused nagu ei annaks selleks mingit alust. Siis aga arvad äkki mõistvat: väsitab just see pinge, mis tekib poollelijätmistest, otsustamata asjadest ja lahendamatuna näivaist küsimusist. Lõpetatud töö võib muidugi väsitada, kuid annab ka asemele rahulduse rõõmu ja jagab heldekäeliselt otsusekindlust edaspidiseks.

Nii on üksikisiku elus.

Sedasama võib märgata ajaloolane mitmesuguste organisatsioonide elus, kus üks tegematajätmine hakkab esile kutsuma teist, kus olude raskusega vabandatakse passiivsust, kus mõni saatuslik otsustamatus lõpuks pühib ära kogu varasema ehituse.

Lenin lõi niisuguse partei, mis ei tunnista otsustamatust.

VSDTP II kongressist on möödunud 70 aastat. Delegaatide koondumine Brüsselisse äratas sealses politseiaparaadis kahtlust: kes? miks?

Londonis oli võimalik paremini varjuda ja niiviisi segamatult istungeid jätkata. Tolleaegse maailma vägevaimas riigis, tema kaubakihavas pealinnas ei võinud ükski kodanik aimata potentsi, mida see kokkutulek sisaldas. Ja kui olekski leidunud aimaja kuulutamaks, et juba poolteisekümne aasta pärast tekib neil istungeil sõnastatud programmi alusel hiiglaslikul territooriumil esimene sotsialistlik riik, siis poleks keegi niisugust tõekuulutust tõsiselt võtta saanud. Liiga väike oli see inimeste grupp, kes sellele nõupidamisele tuli ja sealgi veel järsult lõhenes. Suuri tulemusi andnud tegevuse niisugust algust Euroopa maades poleks peetud veenvaks kas või pretsedendituse tõttu.

Niisiis, neliteist aastat pärast seda kongressi, täpsemalt 3. juunil 1917. Revolutsioonilise Venemaa pealinnas Petrogradis on kokku tulnud I ülevenemaaline nõukogude kongress, kus rohkem kui tuhande delegaadi hulka on segunenud kõigest 105 bolševike partei esindajat. Revolutsiooni euroopalikest pretsedentidest piiratud Tsereteli kutsub toetama kõigiti kombekohast, ent rahvavaenulikku Ajutist Valitsust, sest tema ja ta rohkete mõttekaaslaste arvates polnud Venemaal momendil ühtki poliitilist parteid, kes oleks üksinda julgenud kogu võimu enda kätte võtta.

Just sellel kohal kõlaski Lenini kuulus, otse legendaarseks saanud vahelehüüe:

«On niisugune partei!»

Sellesse vahelehüüdesse pandud kirglikus otsustavuses oli määravaks ajaloolise materialismi ja tegelikkuse igakülgne tundmine.

Niisugused momendid väärivad kunsti.

Partei ajalugu on saanud ammutamatuks allikaks kirjandusele ja kunstile. Selles leidub lõpmatul hulgal nii üldinimlikkust kui ka konkreetse kordumatut võlu.

VILLEM GROSS

Elu meie maal on astunud edasi etappide kaupa, igal etapil mingid omad jooned ja värvid. Neid on kujutatud käigult. Nende juurde on jälle tagasi tulnud ja distantsi eeliseid kasutades neid taas läbi valgustatud.

Üksinda kogu võimu enda kätte võtnud parteil puudub võimalus vastutuse jaotamiseks, vastutuse veeretamiseks teiste kaela. Tal pole võimalik kokku mängida nn. ametliku opositsiooniga ja sel viisil rahvahulkadele puru silma puistata. Vigu tehes ja neid avastades tuleb tal endal neid ka tunnistada ja parandada. Seda on mõnikord väga raske teha, mõnikord on see valulinegi ja raputab hoolimatult formuleeringute vatti uinunud dogmaatikuks.

Parteisse kuulumise aastate jooksul — aga neid pole minulgi enam vähe — on tulnud kokku puutuda ka niisuguse arusaamisega, mille järgi parteisse astutakse isikliku kasusaamise ja positsiooni pärast. Seda juttu võis kuulda eriti noil aastail, millal arenesid klassivõitluse ägenenud protsessid. Mulle tuleb neil puhkudel ikka silme ette pilt rannale lähenevast sõudjast, kes ütleb, et maa läheneb temale. Kommunistlik Partei pole loodud karjääri tegemiseks ega positsiooni saavutamiseks. Parteiliikme õiguste ja kohustuste vahekord pole seda algusest peale võimaldanud. Kohustused on töö ja tööga pälvitud positsioonil on hoopis teine tähendus. Silmapete pole tegelikkus, kuigi mõnikord ja mõnes meeleolus meeldib inimestel seda just niisugusena võtta. Minu põlvkond tajus seda tõde kõige selgemini siis, kui tuli teha eriti rasket tööd — sõdida.

NLKP kujunemise käik, NLKP ajalugu on leninismi võitlus ja võit paljude voolude ja «ismide» üle töölisliikumises. Nüüd, kus on olemas Hiina kogemused, mõistame eriti selgesti, mida oleks meie maale ja parteile võinud tähendada see, kui võitnuks mõni neist «ismidest». Omal ajal partei ajalugu õppides vahel tundus, et leninlased on liiga tihti kasutanud sõna «ohtlik». Nüüd see nii enam ei tundu.

Turistina 1968. aasta maikuus Stokholmis olles sattusime pilku heitma üliõpilasrahutustele. Prantsuse üliõpilaste eeskujul toimusid need rahutused mauistlike loosungite all. Mauismi väline vööp — ultrapahempoolne sõnavara — võis Lääne noorsooliikumisele pakkuda uudsuse huvi. Aga enam kui oletuli see leek ei tohiks siiski endast kujutada. Tarvitses Hiina juhtidel avalikult kummardada USA valitsuse ees, ja juba näitavad märgid selle tule tuhmumist, asendumist pettumusega.

See kõik on iseloomulik praegusele teaduslik-tehnilise revolutsiooni epohhile, millal moed (ka poliitilistes liikumistes) vahelduvad erilise kärsitusega.

NLKP Keskkomitee peasekretäri ja USA presidendi kohtumistel on maailma silmis hoopis teine tähendus. Asi ei seisne üksnes praktilistes diplomaatilistes tulemustes. Ajaloo seisukohast on need kohtumised Nõukogude välispoliitika võiduks. Järjekindluse ja tasakaalukuse võit praeguses skepsisetõmbises maailmas mõjub kosutavalt.

Otsustavus? Selle sõnaga üksinda ei saaks midagi iseloomustada. Leninliku partei tegevust on alati iseloomustanud niisugune otsustavus, mis on läbi põimitud olude põhjaliku tundmisega.

ESIMEHED

Lalli, Kolga, Tinni, Harali... See kokku oli Lõunanukk ja jäi tookord poisipõlves ikkagi võõraks, rohkem juttude järgi kuulduks.

Mis seal imestada, kui küla oli oma seitse kilomeetrit pikk, kitsas ja süglev nagu mao jälg kasteses heinas.

Ühel pool Võrtsjärv, teisel pool Lullisoo, vahel metsatukad, heinamaad, kidur võsa...

Et need Lõunanuka talud pidid olema kuulsad ja vägevad, et seal olid viljakandvad põllud, mõnel mehel kogunisti kahekordne klaasveerandaga elumaja, kogunisti plekk-katusega, sedagi teadsin ainult kuulu järgi.

Ent poisipõlves piirdus kogu mu elu Põhjanukaga, mis seisis risti Tondisaare vastas (Lõunanukk kiskus rohkem Pähksaare kanti), ja olid siingi oma kuulsad nimed, mis teps mitte ei jäänud ainult nimedeks.

Linsi, Petseri, Kubja-Antsu, Põdra...

Linsi peremees kuivatas sonni ja külvas sinna vikki. Vikk kasvas esimesel aastal vohav, tüüaka kõrrega, tumesinine, ja sügisel oli rõuk rõugus kinni. Aga järgmistel aastatel polnud tast suuremat asja. Kraavid ei tõmmanud vett ära ja turbane maa tahtis lupja. Selleks ei jätkunud raha.

Petseri peremees jälle pidas liivaga võitlust ja tasapisi haris põldu nõmme alt juurde. Kuivus tegi liiga ja saak oli hoopis kasin. Karjamaad polnud ja lehmad käisid kroonumetsas härgheina noolimas.

Kubja peremees müüs metsa ja käis lellepojaga kohut, et saada maad juurde. Maad polnud talle vaja, sest ta ei suutnud korralikult harida sedagi, mis juba käes oli. Aga uhkus ja jonn lükkasid tagant. Ent põllud jäid hooletusse.

Ja muidugi elati nii Põhja- kui Lõunanukas maale, karjale, põllule, lammastele, sigadele, õunapuudele; kevadel külvati, suvel tehti heina, sügisel koristati põldu; käidi saunas, küpsetati leiba, aeti piima kooreks ja löödi koort võiks, viidi sedasama piima meiereisse, et saada raha; paigati pastlaid, osteti jalgrattaid, parandati teed...

Ja muidugi mõtlesid maale ka need, kel teda vähe oli või üldse polnud. Saunikud, pooleterakesed, kolmehektarimehed, päevilised, sulased...

Ja kõik see kokku oli hoopis midagi muud, kui tänapäeval on.

Enne tänast, vahepeal, tulid esimehed. Tulid kolhoosidega ühel ajal, läksid aga igauks ise ajal ja ise viisil.

Esimene oli kaks aastat ja läks siis, kui Ranna ühines Valgutaga.

Teine, too Valguta esimees, lahkus veel paar aastat hiljem — just tollal, kui traktorijaamad likvideeriti ja partei suunas kolhoosidesse oma kaadrit...

Kolmas pidas kaua vastu. Ei läinud. Suri.

Kes inimese hinge näeb, aga võib arvata, et esimene ohkas kergendatult, kui minema pääses. Esiteks on suur vahe, kas pidada kolmehektarist talukohta või hoolitseda terve küla põldude, pudulojuste ja majade eest. Tema jäi lõpuni kolmehektarimeheks. Teiseks, ja see on vahest veelgi kaaluvam, polnud tal usku kolhoosidesse, isegi nii palju mitte, et karja ühisesse lauta kokku tuua teisiti kui paberi peal.

Ka teine võis kergendatult ohata, kui tulema sai. Kolhoosile jäi tast maha kaheksasada tuhat võlga (tolleaegses rahas), temalt aga seda tagasi ei nõutud. Küllap oli tal kuradima ükskõik, kuidas kolhoos kord riigile võla tagasi maksab. Või oli tal kogunisti nii vähe usku kolhoosidesse, et ta sellest ei hoolinudki.

Kolmas, eelviimane, partei poolt suunatu — mida tema võis mõelda?

Sel hetkel, kui süda seisma jäi, ei mõelnud ta vahest midagi. Aga see ei olnud mitte esimene atakk, kindlasti oli ta aimanud paratamatut lähenemist ja küllap ka võtnud kokku arvepidamise: mida oli elus teinud ja mida tegemata jätnud. Nii et ainult kriipsu allatõmbamine jäi teistele.

Lumi oli tookord maas juba detsembrikuus, valge, puutumatu lumi; mets hingas rõskust ja värskust; mehed hargnesid laiali, hagijad ajasid jänese jälgi, põlluservas olid hüred teinud käike lume all; kaskede raagus okstel püsis liikumatult härmatis; kostsid harvad paugud, ka sealtpoolt, kuhu oli läinud esimees; vist sai kätte, mõtles revkomi esimees, seekordse jahilkäigu algataja; koerte hauked ja kilkamine kadus eemale, kstes aga selgesti natuke niiskes õhus; pilvevaip kattis taeva nagu kupliga. Hiljem kogunesid nad kokkulepitud kohal metsateele auto juurde; esimeest ei tulnud; nad tegid suitsu ja rääkisid sellest, et siin kusagil peavad olema kährikkoerte urud; võtame külmarohtu, ütles brigadir, esimees ei tohi nagunii võtta, alles haiglast tulnud. Ega jah, nõustus revisjonikomisjon, ja ammutas hüva suutäie. Seal haiglas ta ongi loiuks jäänud, hea, et sai kaasa meelitatud, aga nüüd võiks ta küll juba tagasi tulla, arvas onu Paul, kes ka kaasas oli, ja vaatas kella, mille kolhoos oli talle kinkinud juubeliks ja veel sellepärast, et ta oli olnud hoolas tibutalitaja, ja võib-olla ka sellepärast, et ta oli esimehe nõuandja, portfelli minister. Kellal oli see omadus, et käis üles keeramata, õigupoolest aitas käelkandmisest, käsivarre liikumine keeras ta ise üles; kuid seda polnud, et ta oleks ette käinud; aeg pidi olema hiline ja siis tuli neisse ärevus ja nad hakkasid esimeest otsima. Nad leidsid ta põlluserval kuuse najal istumas, ta oli tahtnud tõusta, võtnud kinni kasevibalikust ja siis vajunud ettepoole kummargile... Käsi hoidis ikka veel kasetüve ümbert...

«Küll olid suured ja ilusad matused,» ütles mu ema. «Neid pärgasid oli tükki viiskümmend või koguni sada, kõik puha elavatest lilledest... Tallinnast olid autodega mehed, koguni minister ise... Tema pidas ka kõne, rääkis ilusti, otse südamest...»

Mu ema oli siis juba seitsekümmend viis aastat vana, teda hakkas järjest rohkem huvitama «Edasi» neljas lehekülj, leinaraamis surma kuulutused vaatas ta kõigepealt läbi.

Mina aga kuulasin ema juttu skeptiliselt ja arvatavasti oli see mingil määral mu alles üleelamata nihilismiperioodi avaldus; ühiskondlik

hierarhia võib oma osa mängida matuste hiilguses ja suurejoonelisuses, kuid see ei määra inimese kui isiksuse väärtust. Ja muidugi oli see minus «väikese inimese teema» retsidiiv — ainult igapäevane nähtamatu ja tihtipeale unustatud töömees on see tõeline kangelane.

Ja ikkagi oli see just ema jutt, mis pani mind tõsisemalt mõtlema sellele, kes oli Kaljo Erm, Valguta kolhoosi esimees viisteist aastat.

Ma nimetasin ta nime sellepärast, et ta elab inimeste teadvuses täna selgi päeval, et ta jättis kolhoosiellu sügavad jäljed ja et temast tuleb veel ja veel juttu. Teistest ei tule, sest nemad pole jätnud mingeid jälgi peale kobakate saabastega tehtute, ja need kustuvad kiiresti. Neglassonist räägin ka hiljem.

Kaljo Ermi majanduslikust tegevusest on lihtne üldiselt rääkida: maksis võlad, viis kolhoosi üles, inimesed hakkasid saama korralikku tasu; rajas tänapäeva eeskujuliku suurmajandi, organiseeris Valguta poldri ehitamise, mis oli esimene selline Võrtsjärve ääres, ja andis kolhoosile 500 hektarit viljakat maad; tõi elektri alla Rannakülla ja mujalegi, kus seda veel polnud; ehitas uusi karjalautu; muutis kolhoosipõldude struktuuri ökonoomsemaks ja ratsionaalsemaks...

Ehitaja, organisator...

Kuidas ta seda kõike tegi, on üksikasjades väga raske, kui mitte võimatu taastada, ilmselt nõuaks see töötamist arhiivides. Olid tuhanded inimesed, kes temaga tööalasel kokku puutusid. Nemad võiksid aidata kildhaaval kokku panna Kaljo Ermi mosaiikportreed. Mulle käib see üle jõu, ja pealegi ma tahan mõista muud.

Ma kipun paljude inimeste puhul endalt küsima: kas tal järsku pole mõningaid Neglassoni jooni? Ja nii pärin ma endalt ka nüüd: ega ometi Ermis polnud midagi tollest rahvamehest, suurorganisaatorist, suurbinaatorist, avantüristist, kelles oli vist küll rohkem traagilist kui koomilist.

Teda nimetati rahvameheks. Aga just temaga seoses omandas sõna «rahvamees» mu kujunevas teadvuses põlgliku varjundi.

Neglasson tegi esimese miljonäri Kallaste kandis. Milliste vahenditega, kui kauaks, see selgus tagantjärele. Osalt siis, kui ta oli juba suunatud teist kolhoosi üles tõstma. Veel rohkem aga selle järel, kui ta oli pannud väikesekaliibrilise toru lõua alla ja vajutanud päästikule. (Ta suri teel haiglasse.) Miljonäriks saamine oli olnud bluff — müüa kogu kolhoosi hobustefarm ja suur jagu head lüpsikarja (seda põhjendamatult välja praakides) ainult selleks, et näidata: kolhoosi tulud ulatuvad miljonisse.

Ei, niisugune avantürist Erm ei olnud, seda tean kindlasti. Aga ma rääkisin Neglassoni joontest, sest see nimi hakkas mulle tähendama tervet nähtuste kompleksi — moraalseid, psüühilisi, jah, ka filosoofilisi.

Alles hiljuti sirvisin oma vanu, viiekümnenda aasta kevade ajakirjanikumärkmikke. Ja avastasin, et olin Kaljo Ermi tundnud ning temaga kokku puutunud varem, kui ise mäletasin, ja veel enne seda, kui ta sai Valguta kolhoosi esimeheks. Seal oli kirjas: «16. aprill. Kammeris. Kartulikuhtjad 75% mädad. Kas kahjurlus? Vassilenko vehkis revolvriga. Naised sõimasid. Ülem nõudis lugu kahjurlusest. Konsulterisin Ermiga. Ei tee!»

Olukord oli keeruline, endistele kohaliku võimu organitele (partei rajoonikomitee ja rajooni täitevkomitee) lisandus uus — traktorijaama poliitosakond. Poliitosakond ei tegelnud kaugeltki mitte ainult traktorijaama ja traktoristidega, vaid samal määral ka kolhoosidega, kusjuures tal oli õigus iseseisvalt otsustada, kritiseerida ja kaadrit suunata, tal oli oma ajaleht ja asetäitjad komsomoli- ning naistöö alal. Ja muidugi oli too Kammeri kartulikuuhjade lugu masendav — noor, äsja loodud kolhoos sai hädavaevu kätte seemne, mul aga on tänaseni meeles mädanenud kartuli imalvänge lehk, kõrvus kõlab sõim ning silmees on Vassilenko punetav nägu; oli tal vaja võtta taskust revolver ja naistele karjuda, et iga kahjur saab oma palga. Tagasiteel ta rahunes ja võib-olla häbenes oma vihapurset. Aga soovitud artiklist ta ei taganenud. Olgu olla! ütles. Ja kahjurlusest tingimata seal sees. See nõudmine puudutas otsejoones mind, ajalehe sekretäri. (Neil poliitosakondade algupäevadel tegin lehte mina, sest toimetajakoht oli alles komplekteerimata.) Mul ei olnud midagi kahjurluse paljastamise vastu, ent tookord seisid mul silme ees kartuleid sorteerivate naiste näod; mis kahjurid võisid nad olla, kui olid juhtunud niisama nõrdinud kui meie; lõppude lõpuks oli iga mugul nende kätega korjatud, see oli nende töö ja vaev, mis lendas korstnasse... Mul jätkus süiski niipalju oidu, et minna «vaenulikku leeri» ja rääkida sellest loost täitevkomitee põllumajandusosakonna juhataja Kaljo Ermiga. Ta oli noor mees, prillidega, rahulik ja kuidagi asjalik.

Ta muigas mu jutu peale. Seda mäletan sellepärast, et muidu oli ta asjalikult tõsine. «Milles need naised ikka süüdi on,» arutas ta. «Nemad on kartuleid eluaeg ületalve hoidnud keldrites ja koobastes, nüüd hakkasime juurutama kuhjas säilitamist, sest ei jõua ju kõike koobastesse laiali tassida. Aga kuhjade tegemisel jäi oskusest puudu. Kas oli mullakiht liiga õhuke, kartulid pandi kuhja märjalt või oli ventilatsioon nõrk.» Ta ilme oli, nagu öeldud, tõsine, ja läks veelgi tõsisemaks, kui lisas: «Meie oskamatus juhtida ja õpetada ei maksa küll vaenlaste ja kahjurite kaela veeretada.»

Mäletan, et loobusin artiklist, sest Ermi sõnad tundusid mulle õiged ja kinnitasid mu enese kõhklusi-kahklusi.

Siis tulid õpiaastad ülikoolis (paljud, enamik meist pidas tookord õppimist ja üsna kasinal stipendiumil elamist tähtsamaks kui kõvade rublade väljalöömist, ja pagan võtaks, kui see mitte õige polnud tookord ega ole igavesest ajast igavesti!). Noil aastail kuulsin esimees Ermist harvadel koduskäimistel — ta oli tulnud ja valitud Valguta uueks esimeheks. Kuulsin, et ta oli mingil moel saanud rahad liikuma, nii et kolhoosnik sai oma normipäeva eest tõesti midagi, millega poodi minna; et leivavilja hakkas jätkuma mitte ainult riiginormide tasumiseks, vaid ka kolhoosnikule jagamiseks; et tal oli Tartu turuhoones müügipunkt; et kaluribrigaad täitis plaani; et Erm oskas äri teha ka vihtade, luudade ja näärikuuskedega; et ta liikus oma kaarikul alatihti kolhoosis ringi, aga ei pidanud paljuks hobust tpruutada ja sealsamas teel hädalisega jutud maha rääkida.

Oma silmaga nägin seda, et maisikampaania ajal kasvas meie põldudel mehiselt ristikkehin ja õitses ja oli magusat lõhna täis terve Sauli teevahe kuni Kubja metsatukani. Tõsi, Põdra põldudel ja Jaksil ja Haa-

nis ning küllap mujal kasvas ka maisi, aga mitte väga palju. Ja see, mis kasvas, oli hooldatud, korralikult väetatud ning sügisel võis maisipõldu üle pea ära kaduda. Teda juhtis siingi kaine majanduslik arvestus ja teadmised ja tasakaalukas meel.

Ehitaja, organisaator, unistaja . . .

Jah, kahtlemata pidi ta olema ka unistaja.

Sest Rõngu jõe luhaga võis ta esimest korda kohtuda kaardil, võis aga ka sinna alla rägapadrikusse sattuda jahilkäigul.

Mets madaldus pajuvõsaks, maapind muutus astumise all pehmeks, poriseks, hiljem tuli turbasammal, sookailupuhmad, hanipajud, karumustikad, joovikapõõsad . . . Mitte kellelegi vajalik viljatu maa. Viisada hektarit puutumatu, kasutatud maad.

Et sellest sai viisada hektarit kultuurheinamaad, selleks pidi tööpooldest olema mitte ainult organisaator, ehitaja, vaid just unistaja.

Mäletan kahte käiku Rõngu jõe luhale. Esimene oli igiammu, siis, kui olin veel koolijõmpsikas. Hakkasime matkamisega peale kusagilt Miku-Lõue veskite kandist, kus ojalaiune jõgi voolas kindla pinnaga kallaste vahel, ja jõudsime alla, Võrtsjärvele aina lähemale. Oli läm-matavkuum suvepäev; me tungisime läbi võsa, pugesime pajupõõsaste vahelt läbi, sumasime tümas poris, jõudsime lagedale ja asjata ohkasime kergendatult; jalg vajus sügavale samblamättasse, takerdus sookailudes, vesi lirtsus tenniskingadest üle ja pikkamööda hakkas hinge tungima midagi masendavat, tühja ja lootusetut; metsiku, puutumatu looduse imetlemine asendus selle aimlemisega, et inimeste pärisosaks pole tööpooldest mitte looduses olemine, vaid selle muutmine inimeste keskkonnaks.

Või oli see loetu mõju, vähemalt osaliselt? Sest tollal olime juba lugenud mitmeid raamatuid looduse ümberkujundamise plaanidest. Ei tea, igatahes olime rõõmsad, kui jõudsime mööda jõekallast Võrtsjärve äärde ja eemal paistsid küla esimeste (või viimaste) majade katused ning rohelist haljendavad põllud.

Läksid mööda aastad. «Edasist» lugesin, et Rõngu jõe luhale ehitatakse poldrit, seal olid arvud töömahust, tähtajad, teoreetilised kalku-latsioonid, selgitati, mida annab luha kuivendamine, jne. jne.

Ja siis ühel sügisel pühapäeval sõitsime taas mööda Lallist, Tinnist, Kolgast, keerasime luhale — ja me silmade ees avanes kaugel-kaugel metsaviiruni ühtlane erksalt rohetav ädalaväli. Sõitsime piki tammü, mööda heinajahuveskist, pumbajaamast, vaske valatud poldriplaani pumbajaama seinal, mälestuskivist, millesse olid rainatud sõnad, et selle rajasid Rõngu maaparandajad; sõitsime mööda endisest Rõngu jõe suudmest, seal solistas pardipere põõsaste vahel, ja lõpuks jõudsime luha teise serva, kust täisnurgi läks peakraav kaugel metsa sinendusse. See ääretuna tunduv lage erkroheline rohuväli, salguti kasvamas üksikud männid, teisel vana toomingas või valgetüvelised kased, — see ja paremal õhtusse kaldu päikeses kilgendav järv löid mingi imepärase suurejoonelise rahu ja kodu tunde. Meenutasin, kus ja millistel asjaoludel mul on tekkinud midagi sellele lähedast meeoleolu, ja iseäraldus, kui avastas, et erinevates situatsioonides võib sügeneda üks ja see-sama hingeseisund. See on talvine reesõit metsa vahel, kui kuu kastab oma valgusega üle lumised männid ja reejalased krigisevad pakase

käes; see on istumine ahjusuu ees, pilk sukeldunud sinistesse-kuldkollastesse-punastesse tantsivatesse leekidesse; see on lume alt vabanenud mulla erutav lõhn sõõrmetes; see on imeline pingest vabanemise ja tehtud tööst rahulolemise üllatavalt ehe tundmus, kui viimane hangutäis heina saab tõstetud kuhja ja ümberringi on sile, puhas, roheline, püगतud heinamaa.

Ja siis küsisin ma endalt jälle: kui suur töö oli lõppenud ja asjaosalised pidutsesid siinsamas luhahakul, mida siis tundis oma südames Kaljo Erm, unistaja ja praktik, kes nägi oma elutöö teokssaamist? Kas ta tundis midagi selletaolist, mida mina olen tundnud oma parimatel hetkedel, või oli see midagi veel mõõtmatult suuremat, täiuslikumat ja õnnestavamata?

Tahaksin uskuda, et see oli rohkemat. Kas või sellepärast, et tema kokkuvõtete tegemise päev polnud enam kaugel...

Ehitaja, organisaator, unistaja, rahvamees...

Jah, rahvamees... Just see sõna pani mind kõige enam mõtlema, kahtlema ja tekitas isevärki ebakindla võbina. Neglassonit kutsuti ka rahvameheks. Ta kahtlemata oskas läheneda inimestele ja oskas olla kambajõmm ja oskas olla kolhoosipeo hing ja oskas vastu tulla inimestele ka nende väikeste murede puhul. Aga see polnud ometi see... Pigem odava populaarsuse tagaajamine, pigem rahvamehe mängimine. Sest suurtes asjades, mis puudutasid terve kolhoosi huve, oli ta võimeline inimesi reetma ja esikohale seadma iseenda au, kuulsust ja populaarsust.

Nii rääkis kord tädi Agnes:

«Too autojuht Heino, kellega käisime Tartus kala ja muudki müümas, temaga oli ikka mõnikord hull küll sõita. Ta jõudis enda nii korralikult täis võtta, et ime, kuidas ta roolis istus ja juhtida sai. Ometigi ta juhtis ja meiega ei juhtunud kunagi õnnetust. Aga ükskord oli ta öösel sõitnud autoga Valguta kruusaaugu serva, auto jäi rippuma kannu taha või kuhu, nii et alla ta ei kukkunud, aga rippus nagu kuivama pandud latikas maja rüüsta all. Ei saa edasi ega tagasi. Siis võttis Heino kätte ja läks esimehe juurde ja ajas ta öösi magamast üles ja rääkis asjaloo ära. Me pärast küsisime, et miks sa siis kohe esimehe juurde jooksid ja veel öösel. «Noh, teada oleks ta nagunii saanud,» vastas Heino, «oleks teiste käest teada saanud ja siis oleksin ma topelt sõimata saanud. Aga nüüd sõimas mis sõimas, hommikul organiseeris kraana platsi ja tõmbasime auto üles tagasi.»»

Ka mina oleksin sellises olukorras kõigepealt esimehe juurde läinud, mõtlesin. Aga ainult siis, kui ma oleksin teda väga usaldanud, usaldanud ja temast lugu pidanud ja teadnud, et ta tuleb appi omast heast tahtest.

Nähtavasti oli Kaljo Ermil selline usaldus ja just nimelt selline populaarsus.

Ent ma ei olnud tookord ikka veel vabanenud Neglassoni-lummusest ja ei olnud kindel, kas siingi polnud tegu lihtsalt isiklike vahekorradade või sümpaatiatega, aga mitte sügaval inimese loomuses peituva vajadusega olla üldse abivalmis.

Pealegi piirneb inimlik headus pahatihti (kah inimliku) selgrootusega ja sealt on ainult samm edasi printsipiituseni.

«Aga kas sa tead,» ütles onu Paul, «et tal oli vaenlasi küll ja küll. Kas sa tead, et üks lurjus, kelle ta kolhoosist minema kihutas, viskas öösel ta aknasse telliskivi? Toas olid laste sängid ja vähe puudus, et pisikene oleks eluksajaks vigaseks jäänud.»

«Ei, seda ma ei teadnud,» vastasin ja tundsin mingit isevärki kergendust. Inimene, kellel on vaenlasi, alatuid, nurga tagant kättemaksivaid vaenlasi, ei saa olla selgrootu ning tema populaarsus ei saa olla külmkaine arvestuse vili.

«Aga kas sa tead,» jätkas onu Paul, «et ta võis olla jonnakas nagu sokk ja et kui ta oli midagi otsustanud, oli teda peaaegu võimatu ümber mõtlema panna.»

Ma mõtlesin, et mulle meeldivad inimesed, kes on jonnakad nagu sokud, kuidugi juhul, kui neis on lisaks öökulli tarkust.

«Ta teadis, et võib minna nii keema, et ajab üle ääre,» rääkis onu Paul. «Ta teadis ka seda, et võib inimesi südame põhjani solvata. Neid kordi oli palju, kus mina pidin mängima amortisaatorit...»

See on hea, mõtlesin ma, kui inimene tunneb oma nõrkusi ja oskab lugu pidada amortisaatoritest, ju siis on temas tõepoolest öökulli tarkust.

«Hea küll,» ütlesin onu Paulile. «Kui inimesel on eesli jonnakus ja küllalt selgroogu, et tülli minna, ja kui ta juhtub veel nii tülli minema, et teised mõistavad, et tal pole õigus, ja kui ta ei oska hiljem pead kummargile lasta ja vabandada, mida ta, nagu ma aru olen saanud, ei teinud — kuidas siis seletada, et ta ikkagi oli rahvamees ja jäi populaarseks, lugupeetud ja armastatud esimeheks?»

Onu Paul kehitas õlgu.

«Seda peaksid sina paremini teadma kui mina,» ütles ta. «Sina tudeerisid viis aastat inimeseteadust, mitte mina.»

«Viis aastat küll,» vastasin. «Aga praegu olen üldiselt ikkagi jännis.»

«See omadus oli ka temal,» ütles onu Paul. «Nimelt see, et kui ta oli millegagi jännis, siis ta ütles seda ka välja. Ja kui vaja, ütles üldkoosoleku ees, kõige rahva ees.»

«Võib-olla siis sellepärast...» arutlesin.

«Aga võib-olla hoopis sellepärast, et me oleme selline rahvatõug ja ka selline põlvkond, kes peab lugu ausast tööst ja on selle nimel valmis paljugi andeks andma.»

«Sellel arutlusel on sees öökulli tark mõte,» ütlesin onu Paulile, püüdes näole manada midagi öökullilikku.

«Noh, eks sa ju tea küll, et töö tegi ahvist inimese,» vastas onu Paul.

Ma läksin koju Kubja põldude vahelt ning mõtlesin, et põrguma hea oleks nüüd karjas käia — okastraadid puha karjamaadel ümber. Ja seal tuli mulle meelde, et Kubja peremehe ajal põlnudki siin karjamaad, olid hoopis kaerapõld, nisupõld, odrapõld ja ristikunurm ja et igavene hirmus tegu oli taganurme karjamaale saamisega, nii et loomad ei tal-laks vilja. Kiirmarsil ja Pauka abiga ikka sai.

Aga kui nüüd tuleks siiakanti käima Ameerika kodanik mister Sergei Tatar ja vaataks, et ta põldudest on saanud karjamaad, mida ta küll mõtleks? Kas seda, et nii need sovetid on nahka pannud mu head põllumaad?... Või jätkuks tal arukust mõistmaks, et progress nõuab spetsialiseerumist, mitmesajapealine kari aga toitu. Ja et raudse para-

tamatusega jätkub protsess, mida me nimetame progressiks ja mille üheks heaks teenriks oli Valguta kolhoosi kadunud esimees Kaljo Erm.

Esimees läks ja tuli uus.

Esiolgu oli kõik vaikne ja tundus, nagu poleks midagi muutunud. Vana olija, Ermi-aegne kolhoosnik, küll jätkab vanas vaimus, arvasin.

Siis hakkasid jutud tulema. Uus mees on bürokraat! Vanaga sai igal ajal asja ajada, kas või südaöösel. Uus aga tegi niisuguse korra, et hommikul kella kaheksast üheksani võtab jutulesoovijaid vastu, ja olgu olla kord majas.

Siis tulin ma õhtul pool seitse kolhoosi kontorist koosolekult, see oli maikuu viimasel nädalal ja enne külvitööde algust; koosolek oli kestnud kolm tundi ja pärast rääkisime esimehega veel poolteist otsa. Vabandasin, et olin teda nii kaua kinni pidanud. Ta lõi käega. «Mul pole oma aega, sest mõtted on ju kogu aja siin...» vastas ta. See oli mulle hästi tuttav hingeseisund ja õigupoolest alles pärast seda tundsin ma mingit lähedustunnet inimesega, kellest olin kuulnud mõndagi, lugenud mõndagi ja keda olin kolme tunni jooksul jälginud n.-ö. juhtimispuldi taga.

Kuid kõigepealt sellest, miks ma üldse läksin esimees Heino Laineste jutule. Selle otseseks ajendiks olid kolm informatsioonilist artiklit «Edasis». Esitan nad nii, nagu nad olid.

Esimene 1972. a. oktoobri lehest:

«Rajooni parteikomitee ja täitevkomitee heitsid pilgu majandite sotsialistlikule võistlusele loomakasvatussaaduste tootmisel ja riigile müümisel III kvartalis.

Kolhoosidest tunnistati võitjaks Valguta (esimees H. Laineste, parteisekretär H. Prans, komsomolisekretär A. Karu, ametiühinguesimees E. Veerma ja peazootehnik H. Laas). Kolhoosile antakse rändlipp ja preemia.

Valguta kolhoos täitis piima riigile müümise üheksa kuu ülesande 112⁰/₀, III kvartali ülesande samuti 112⁰/₀. Võrreldes 1971. aasta üheksa kuuga müüdi riigile 22⁰/₀ rohkem piima. Lehmade arv suurenes 12⁰/₀ ja keskmine piimatoodang lehmalt kasvas 7⁰/₀ võrra. Liha riigile müügi üheksa kuu ülesanne täideti 112⁰/₀.»

Teiseks väljavõte k. a. 30. jaanuari lehest:

«Rajooni parteikomitee ja täitevkomitee tunnistasid loomakasvatusalase sotsialistliku võistluse võitjaks IV kvartalis kolhoosidest Valguta.

Kolhoos täitis 1972. aasta piimamüügikohustuse 100,2⁰/₀. Võrreldes 1971. aastaga müüdi 1972. aastal riigile piima 23⁰/₀ ehk 305 tonni rohkem. Lihamüügikohustus täideti 109⁰/₀. Kolhoosis suurenes lehmade arv 9⁰/₀ ja keskmine piimatoodang lehmalt kasvas 287 kg.»

Kolmandaks väljavõte k. a. 18. aprilli «Edasist», rajooni varumise peainspektori artiklist: «Mida näitas I kvartal»:

«Järjekordselt tuleb esile tõsta Valguta kolhoosi loomakasvatajate tulemusrikast tööd. Piimatoodangut suurendati viiendiku võrra ning täideti piima ja liha riigile müügi ülesanded...»

See napp teade igatahes osutab sellele, et kolhoosi karjamajandus läheb stabiilselt üles ja mitte tagasi.

«Me peame iga hinna eest hoidma taset,» ütles esimees. Ta mõistis, et mulle jäi abstraktseks see «iga hinna eest», ja lisas: «See on just nimelt nii nagu inimestega — alla minna ja põhja kõrbed on kerge, aga katsu ennast sealt põhjast jälle üles vedada.»

Õigus, mõtlesin. Mulle tuli taas meelde Neglasson ja ma arutasin iseendas: võib-olla oli tema suurim viga just nimelt selles, et ta tundis ennast olevat põhjas, ent ei püüdnudki välja rabelda.

«Ärge meid taeva pärast kiitke,» ütles peazootehnik Laas, kui istusime esimehe kabinetis ja neid asju arutasime. Ta oli keskmistes aastates naine, kes ilmselt polnud suu peale kukkunud (selline mulje jäi koosolekul). «Me püüame ja teeme, aga kes ütleb, et kõik läheb nii, nagu tahame. Probleemid on tõsisemad, kui te arvata oskate.»

«Ühelt poolt me sõltume veel liiga palju loodusest, teiselt poolt võib õnnetusi kaela tuua inimeste vastutustundetuse,» ütles esimees.

«Nagu selle laudaga,» täiendas peazootehnik.

«Laudaga?» küsisin.

«Nojah, oli meil siin üks vetarst, kes avastas tuberkuloosi alles siis, kui terve kari oli sellesse nakatunud. Kõik läks lihaks.»

«Kas varem poleks siis jaole saanud?»

«Muidugi oleks! Kui oleks olnud vähem ükskõiksust ja rohkem hoolt. Isegi ilma kuuenda meeleta ja erilise intuitsioonita.»

Esimehe hääles kostis kibestumist.

Ja minulgi polnud vaja kuuendat meelt, et mõista, mida kolhoosile tähendab saja lüpsilehma hukkumine.

«Söödabaas peaks teil ju küll olema tugev. See polder ja viissada hektarit kultuurheinamaad...» ütlesin.

Esimees otsis sahtlist välja mingi paberi. See oli teadusliku asutuse tehtud mullaanalüüs koos järeldustega. Ilmnes, et luht kannatab lubi-vaetiste puuduse all.

«Sinna on vaja lupja seitse korda rohkem, kui kolhoosile eraldati. Siis saaksime maksimumi välja pigistada. Selle paberiga läksime ministerriumi ja saime lubja kätte... Aga oleksime hakanud ootama ja vaatama...»

«Nigula laudas annavad lehmad järsku vähem ja vähem piima,» kurtis peazootehnik. «Midagi on jälle ratsioonis valesti või puudu.»

«Ma juba rääkisin Tartu meestega. Nad on nõus analüüse tegema,» ütles esimees.

«Aga kui prooviks suhkruga, võib-olla aitaks,» muretses peazootehnik.

Siis peazootehnik lahkus, me jäime esimehega kahekesi.

Veel rääkisime sellest, et uued laudad tulevad mugavamad, puhketubadega; et ehitajate töö on aeglane, nad ei pea tempodest kinni; et noori jääb kolhoosis aina vähemaks ja meie propaganda ei oska põllumeheametit küllalt huvitavaks teha; et inimesi on igasuguseid ja nende

kõigiga tuleb toime tulla ning tööd teha; et ilma kakluset ja teravate sõnadeta läbi ei saa; ei saanud läbi Erm, ei saa ka tema; et ta on kohustatud täitma riiklikke plaaniülesandeid ja võib-olla tuleb sellepärast loobuda mõnestki võimalusest kergendamaks nende elu, kes olid kolhoosi rajamise juures ja kandsid oma õlgadel kõige raskemat koormat. (Hiljem alles mõistsin, et ta mõtles selle all vanadele ja pensionäridele antavat tasuta piima, millest tööpoolest loobuti (kas ajutiselt?). Ja see oli tegelikult ainus moment, mille juures mõtlesin: kas Kaljo Erm oleks läinud seda teed!? Sest tema ju alustas nendega, kes nüüd on pensionil.)

Ja taas läksin Valgutast alla Rannakülla, päikeseloojaku kumas silmi kissitades, ja ei saanud jätta märkamata Mäeotsa kohal paremat kätt suuri betoondetaile, millest peatselt hakatakse monteerima uut karjalautu; sellist, kuhu tuleb lüpsjatele puhketuba ja duširuumid ka.

Ja ma mõtlesin, et uuele esimehele vahest tööpoolest ei sobi too karakteristika, mis minu parema äratundmise järgi kehtib Kaljo Ermi puhul.

Organisaator, unistaja, rahvamees . . .

Aga kahtlemata on siin mees, kes juba tehtud tööd püüab jätkata oma parema äratundmise, oma oskuste ja võimete järgi.

Ja see vahest ongi peamine ja kõige tähtsam.

Vladimir Majakovski

MINA ISE

Teema

Ma olen luuletaja. Ja selle poolest huvitav. Sellest kirjutangi. Kõigest muust — ainult siis, kui see on sõnades selgeks settinud.

Mälu

Burljuk¹ ütles: Majakovski mälu on nagu Poltaava tänav — kes läbi läheb, kalossist ilma jääb. Kuid näod ja daatumid mul meeles ei seisa. Mäletan ainult, et aastal 1100 asusid ümber mingid «doorialased». Selle asja üksikasju ei mäleta, kuid küllap oli tõsine asi. Ülestähendus «Käesolev on kirja pandud 2. mail. Pavlovsk². Fontäänid» on täpes. Sellepärast purjetan oma kronoloogiaga kuhu juhtub.

Kõige tähtsam

Olen sündinud 7. juulil 1894. aastal (või 93-ndal — ema arvamus ja isa teenistuskiri pole ühel meelel. Igal juhul mitte varem.) Kodupaik: Bagdadi küla, Kutaissi kubermang, Gruusia.³

Perekonna koosseis

Isa: Vladimir Konstantinovitš (Bagdadi metsaülem), suri 1906. aastal.

Ema: Aleksandra Aleksejevna.

Õed:

a) Ljuda.

b) Olja.

Teisi Majakovskeid nähtavasti ei ole olemas.

1. mälestus

Maalilised arusaamad. Koht teadmata. Talv. Isa on tellinud ajakirja «Rodina». «Rodinal» on «humoristlik» lisa. Naljadedest räägiti ja neid oodati. Isa käis ja laulis oma alatist «alon zanfan de la neljakaupa»⁴. Tuli «Rodina». Lõõn selle lahti (sattus pilt) ja karjun kohe: «Küll on naljakas! Onu ja tädi suudlevad!» Naerdakse. Hiljem, kui lisa tuli ja tõesti oli, mida naerda, selgus, et varem oli naerdud ainult mind. Nõnda erinevad olid meie arusaamad piltidest ja huumorist.

VLADIMIR MAJAKOVSKI

2. mälestus

Poetilised arusaamad. On suvi. Kokku tuleb rahvama. Ilus pikk üliõpilane on B. Gluškovski. Ta joonistab. Nahast kaustikukobakas. Lää-kiv paber. Paberil pikk püksteta (võib-olla liibuvais) mees peegli ees. Mehe nimi on «Jevgenionegin». Borja oli pikk ja joonistatu oli pikk. Selge. Borjat pidasingi selleksmaks «Jevgenioneginiks». Arvamus püsis aastat kolm.

3. mälestus

Praktilised arusaamad. Öösel. Seina taga ei lõpe ega lõpe ema ja isa sosin. Klaverist. Ei maganud kogu öö. Kogu aeg tuikas üks ja seesama fraas. Hommikul jooksin ummisjalu: «Isa, mis tähendab maksutähtaja ületamine?» Seletus meeldis väga.

Halvad harjumused

Suvi. Vapustav hulk külalisi. Kogunevad nimepäevale. Isa kiitleb mu mäluga. Igal nimepäeval sunnitakse mind värsse üles ütleva. Mäletan, see oli nimme isa nimepäevaks:

Как-то раз перед толпою
Соплеменных гор...

«Соплеменные» ja «скалы»⁵ ärritasid mind. Ma ei teadnud, kes nad niisugused on, kuid elus ei tahtnud nad mulle ette juhtuda. Hiljem sain teada, et see on poetilisus, ja hakkasin seda vaikselt vihkama.

Romantismi juured

Esimene maja, mida selgesti mäletan. Kaks korrust. Ülemine on meie. Alumisel veinitehaseke. Kord aastas tulid arbaad viinamarjadega. Pressiti. Mina sõin. Teised jõid. Kõik igivana gruusia kindluse territooriumil Bagdadi lähedal. Kindlus nelinurkleb kaitsevalliga. Valli nurkades mademed suurtükkide jaoks. Vallides laskeavad. Vallide taga kraavid. Kraavide taga metsad ja šaakalid. Kasvasin suuremaks. Käisin kõige kõrgemal. Mäed madalduvad põhja poole. Põhjas katkevad. Unelesin, et seal on Venemaa. Sinna kiskus uskumatult.

Imeline

Olen umbes seitsmene. Isa hakkas mind kaasa võtma ratsa-ringsõituledele mööda metskonda. Mäekuru. Öö. Kõik oli udus. Isegi isa polnud näha. Kitsuke rada. Nähtavasti tõmbas isa varrukaga kibuvitsaoksaks. Oks lõi hooga mulle okkad põske. Veidi vigisedes sikutasin ogasid välja. Äkki kadusid nii udu kui ka valu. Hajuvus udus all jalge ees oli kõik

VLADIMIR MAJAKOVSKI

taevast heledam. See oli elekter. Vürst Nakašidze needivabrik. Pärast elektrit kadus huvi looduse vastu täielikult. Ebatäiuslik asi.

Õppimine

Õpetasid ema ja kõiksugused onu- ja täditütred. Aritmeetika näis ebatõepärane. Tuli välja arvutada õunu ja pirne, mida jagati poistele. Kuid mulle anti ja mina andsin alati arvutamata. Kaukaasias on puuvilja palju tahad. Lugema õppisin naudinguga.

Esimene raamat

Mingi «Linnutalitaja Agafja». Kui mulle tollal veel mõni selletaoline kätte oleks sattunud, oleksin lugemise hoopis jätnud. Õnneks oli järgmine «Don Quijote». Oli see alles raamat! Tegin puust mõõga ja turvise, äigasin kõigele, mis ette juhtus.

Eksam

Kolisime. Bagdadist Kuttaissi. Gümnaasiumieksam. Ära tegin. Küsiti ankrut (see oli mul varrukal) — hästi teadsin. Kuid preester küsis, mis on «oko». Vastasin: «kolm naela» (nii on gruusia keeles). Armastusväärsed eksaminaatorid tegid mulle selgeks, et «oko» on «silm» vanas kirikuslaavi keeles. Oleksin peaaegu läbi kukkunud. Ja sellepärast hakkasin kohe vihkama kõike vana, kõike kiriklikku ja kõike slaavilikku. Võib-olla on siit pärit mu futurism, mu ateism ja mu internatsionalism.

Gümnaasium

Ettevalmistusklass, 1., 2. Olen esimene. Ainult viied. Loen Jules Verne'i. Üldse kõike fantastilist. Mingi habemik oskas minus avastada kunstnikuvõimed. Õpetab tasuta.

Jaapani sõda

Kodus on suurenenud ajalehtede ja ajakirjade hulk. «Russkije Vedomosti», «Russkoje Slovo», «Russkoje Bogatstvo» ja muud sarnased. Loen kõiki. Olen arutult üles krutitud. Vaimustun postkaartidest ristlejatega. Suurendan neid ja joonistan ümber. On ilmunud sõna «proklamatsioon». Proklamatsioone riputasid üles grusiinlased. Grusiinlasi riputasid üles kasakad. Grusiinlased on mu seltsimehed. Hakkasin kasakaid vihkama.

Illegaalne

Õde saabus Moskvast. Ta on vaimustatud. Andis mulle salaja pikki paberiribasid⁶. See meeldis: oli väga riskantne. Mäletan praegugi. Esimene:

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Aru pea, seltsimees, aru pea, vend,
püss viska kärmesti maha!

Ja veel mingi, mis lõppes:

... või tee sa ette võtad teise —
Saksamaale, kaasa viies ema, poja, naise...

(tsaarist).

See oli revolutsioon. See oli värssides. Värsid ja revolutsioon ühinesid mu peas.

905. aasta

Mis nüüd õppimisest. Kahed lendavad. Sain neljandasse ainult-see-tõttu, et mul virutati pea kiviga lõhki (kaklesin Rioni ääres) ja järel-eksamil anti armu. Minu jaoks algas revolutsioon nii: mu sõber Isidor, preestri kokk, hüppas rõõmu pärast paljajalu pliidile — tapeti kindral Alihhanov. See Gruusia rahustaja.⁷ Algasid demonstratsioonid ja miitingud. Läksin ka. Tore. Tajun neid maaliliselt: anarhistid on mustas, esseerid punases, esdekid sinises, föderalistidel ülejäänud värvid.

Sotsialism

Kõned, ajalehed. Kõigis tundmatuid sõnu ja mõisteid. Nõuan endalt selgust. Akendel paksud valged raamatud. «Burevestnik». Sellestsa-mast. Otsin kõiki. Tõusin hommikul kuue ajal. Lugesin ühe sõõmuga. Esimene: «Maha sotsiaaldemokraadid!». Teine: «Majanduslikke vest-lusi». Kogu eluks hämmastas sotsialistide võime lahti arutada fakte. süstematiseerida maailma. «Mida lugeda?» — vist Rubakini oma.⁸ Lugesin soovitatut. Paljust ei saanud aru. Küsisin. Mind viidi mark-sistlikku ringi. Sattusin «Erfurdile»⁹. Keskest. «Lumpenproletariaa-dist». Hakkasin end pidama sotsiaaldemokraadiks: virutasin isa tagant berdankad esdekkide komitee jaoks.

Lassalle meeldis näo poolest. Küllap sellepärast, et habemeta. Noo-ruslik. Lassalle läks mul segi Demosthenesega. Käin Rioni ääres. Pean kõnesid, suu kive täis.

Reaktsioon

Minu arvates algas see niimoodi: demonstratsioonil Baumani mäles-tuseks, paanika ajal (võib-olla laialiajamisel) sain mina, kukkunu, müraka trummipõrakaga vastu pead. Ehmusin, arvasin, et lõhki läksin.

906. aasta

Isa suri. Torkas nõelaga sõrme (õmbles pabereid kausta). Veremür-gitus. Sellest peale ei kannata ma nõöpnõelu. Hüveolu lõpp. Pärast isa

VLADIMIR MAJAKOVSKI

matusaid 3 rubla raha. Instinktiivselt, palavikuliselt müüsimis maha lauad ja toolid. Kiirustame Moskvasse. Miks? Isegi tuttavaid polnud seal.

Teekond

Kõige toredam oli Bakuu. Tornid, tsisternid, kõige parem lõhnaõli: nafta, ja edasi stepp. Kõrbki.

Moskva

Peatusime Razumovskojes. Õe tuttavad Plotnikovid. Üürisime korteri Bronnajal.

Moskva-elu

Söögiga on kehv. Pension 10 rubla kuus. Mina ja kaks õde õpime. Emal tuli toad välja üürida ja kostilisi võtta. Toad olid kehvakesed. Elased vaesed üliõpilased. Sotsialistid. Meenutan, ja esimesena kerkib silme ette «bolševik» Vasja Kandelaki.

Meeldivast

Mind saadeti petrooleumi järele. 5 rubla. Koloniaalkaupluses anti tagasi 14 rubla 50 kopikat, 10 rubla puhast teenistust. Süümlasin. Kahel korral läksin kauplusesse tagasi («Erfurt» oli mu nahka pannud). «Kes arve tegi, peremees või teenija?» küsisin tasakesi poesellilt. «Peremees!» Ostsin neli sukaadisaia ja sõin ära. Ülejäänud söitsin paadiga maha Patriarhi tiikidel. Sellest ajast ei või sukaadisaia nähagi.

Töö

Peres polnud raha. Tuli teha põletusmustreid ja joonistada. Eriti on meelde jäänud lihavõttemunad. Ümmargused, pöörlevad ja kägisevad nagu ukсед. Mune müüsin käsitöökaupluses Neglinnajal. 10—15 kopikat tükk. Sellest peale vihkan lõputult Behme¹⁰, vene stiili ja käsitööliskust.

Gümnaasium

Astusin viienda gümnaasiumi 4. klassi. Ühed, mida nõrgalt mitmekeelised kahed. Pingi all — «Anti-Dühring».

Lugemine

Belletristikat ei tunnistanud üldse. Filosoofia. Hegel. Loodusteadused. Kuid peamiselt marksism. Pole kunstiteost, millest oleksin olnud rohkem haaratud kui Marxi «Eessõnast»¹¹. Üliõpilaste tubadest tuli illegaalne kirjandus. «Tänavalahingute taktika» jne. Mäletan selgesti sinakat Lenini «Kahte taktikat»¹². Meeldis, et raamatu ääred olid ser-

vatud tähtedeni. Illegaalseks pihkupistmiseks. Maksimaalse ökonoomsuse esteetika.

Esimene poolluuletus

Kolmas gümnaasium andis välja illegaalset ajakirjakest «Porōv». Hing sai täis. Teised kirjutavad, kas siis mina ei suuda?! Hakkasin pihta. Välja tuli ülimalt revolutsiooniline ja samavõrd räbal. Midagi praeguse Kirillovi¹³ taolist. Ei mäleta ridagi. Kirjutasin teise. Tuli lüüriline. Ei pidanud sellist südameseisundit oma «sotsialistliku väärikusega» kooskõlaliseks ja jätsin asja hoopis katki.

Partei

1908. aasta. Astusin VSDTP (bolševike) parteisse. Eksami tegin kaubandus-tööstusrajoonis. Ära tegin. Sain propagandistiks. Läksin pagarite, siis kingseppade ja lõpuks trükitoõliste juurde. Ülelinnalisel konverentsil valiti mind Moskva komiteesse. Olid Lomov, Povolžets, Smidovitš ja teised. Mind hüüti seltsimees Konstantiniks. Kuid tööd seal teha ei saanud — kinni võeti.

Arest

29. märtsil 1908. a. sattusin varitsuse kätte Gruzinos. Seal oli meie illegaalne trükikoda. Sõin ära taskuraamatu. Aadresside ja kogu köitega. Presnja arestimaja. Ohranka. Suštšovo arestimaja. Uuriija Voltanovski (nähtavasti pidas end kavalaks) laskis etteütlemise järgi kirjutada — mind süüdistati proklamatsioonide kirjutamises. Keerasin etteütelse lootusetult kihva. Kirjutasin «sotsjaldimokriitiline». Vist tõmbasin alt. Lasti käendusele. Arestimajas lugesin hämmastunult «Saninit»¹⁴. Miskipärast oli see igas arestimajas. On nähtavasti hinge päästev.

Tulin välja. Umbes aasta parteitööd. Ja jälle lühike istumine. Leiti revolver. Isa sõber Mahmudbekov, tollal Krestō¹⁵ ülema asetäitja, kes juhuslikult varitsuse ajal minu juures areteeriti, teatas, et revolver on tema oma, ja mind lasti lahti.

Kolmas arest

Koridze (põranda all Mordtšadze), Gerulaitis jt., kes elasid minu juures, kaevasid käiku Taganka vangla alla. Et vabastada sunnitöölisi-naisi. Õnnestus korraldada põgenemine Novini vanglast. Mind võeti kinni. Istuda ei tahtnud. Skandaalitsesin. Viidi ühest arestimajast teise — Basmannaja, Meštšanskaja, Mjasnitskaja jne., lõpuks Butõrka. Üksik nr. 103.

11 kuud Butõrkas

See oli mulle kõige tähtsam aeg. Pärast kolme aastat teooriat ja praktikat viskusin ilukirjanduse kallale.

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Lugesin läbi kõik uuema. Sümbolistid — Belõi, Balmont. Formaalne uudsus rabas. Kuid oli võõras. Teemad ja kujundid polnud minu elust. Püüdsin ise sama hästi kirjutada, kuid hoopis muust. Osutus, et *sama hästi hoopis muust* ei saa. Välja tuli kompadel ja rev-nutuselt. Midagi sellist:

Kuldvärvidega, purpuriga metsad kattusid,
päike kirikukuplitel kumama löi.
Ma ootasin: kuid aja kulgu päevad mattusid,
sajad päevad hinge sõid.

Niisuguseid kirjutasin terve vihikutäie. Aitäh valvuritele, et ära võtsid, kui välja tulin. Muidu oleksin veel trükki andnud!

Lugenud läbi kaasaegsed, tormasin klassikute kallale. Byron, Shakespeare, Tolstoi. Viimane raamat oli «Anna Karenina». Jäi lõpetamata. Öösel kutsuti «asjadega linna». Nii ma ei teagi, millega see Kareninite lugu seal lõppes.

Mind lasti välja. Pidin minema (ohranka määras) kolmeks aastaks Turuhhanskisse. Mahmudbekov kostis minu eest Kurlovi¹⁶ juures.

Istumise ajal mõisteti kohut esimese asja pärast: süüdi, kuid alaealine. Anda politsei järelevalve alla ja vanemate vastutusele.

Niinimetatud dilemma

Tulin välja käärivana. Need, keda olen lugenud, on nõndanimetatud suured. Kuid küll on kerge kirjutada nendest paremini. Ja mul on juba praegu õige suhtumine maailma. On vaja ainult kunstikogemusi. Kust neid võtta? Pole haridust. Pean läbi tegema tõsise kooli. Aga mind kihutati minema mitte ainult gümnaasiumist, vaid ka Stroganovide¹⁷ juurest. Kui jääda parteisse, tuleb minna põranda alla. Mulle näis, et põrandaalusena ei tule õppimisest midagi välja. Perspektiiv: kirjutada lendlehti, laduda ritta mõtteid küll õigetest, kuid mitte minu kirjutatud raamatutest. Mis must järele jääb, kui loetu välja raputada? Marksistlik meetod. Kuid kas see relv pole sattunud lapsekätesse? Teda on kerge kasutada, kui tegemist on omadega. Aga vaenlastega kohtudes? Ega ma Belõist paremini ikka suuda kirjutada. Tema laseb lõbusalt oma «ananassi pilvisse paiskasin», mina aga oigan «sajad päevad hinge sõid». Teistel parteilistel on hea. Neil ülikool ka. (Kuid kõrgemat kooli ma tollal austasin — ei teadnud, mida ta endast kujutab!)

Mida ma võin mulle kaela vajunud vanakraami-esteetikale vastu seada? Kas revolutsioon siis minult ei nõua tõsist õppimist? Käisin sel ajal ka parteiseltsimees Medvedjevi juures. Tahan teha revolutsioonilist kunsti. Serjoža naeris hulk aega: kont on nõrk.

Siiski arvan, et ta alahindas mu konti.

Katkestasin parteitöö. Istusin maha ja hakkasin õppima.

Meisterlikkuse algus

Mõtlesin: värsse kirjutada ma ei suuda. Kogemused olid kurvad. Jäi maalimine. Õppisin Žukovski¹⁸ juures. Koos mingite daamikestega kir-

jasin hõbeserviisikesi. Aasta pärast sain aru: õpin käsitööd. Läksin Kelini¹⁹ juurde. Realist. Hea joonistaja. Parim õpetaja. Kindel. Muutuv.

Nõudmised: meisterlikkus, Holbein²⁰. See, kes ilusakest ei talu. Hinnatuim poet: Saša Tšornõi²¹. Rõomustas tema antiestetism.

Viimane kool

Aasta otsa istusin «pea» kallal. Astusin maalikunsti, skulptuuri ja arhitektuuri kooli: see oli ainus koht, kuhu võeti ilma tõendita riigitruiduse kohta. Tegin kõvasti tööd.

Hämmastas, et jäljendajaid poputatakse, iseseisvaid lüüakse välja. Larionov, Maškov²². Revinstinkt hoidis mind väljaheidetavate poole.

David Burljuk

Kooli ilmus Burljuk. Ülbe välimus. Lornjett. Saterkuub. Kõnnib laulu ümisedes. Hakkasin õrritama. Läksime peaaegu kaklema.

Kaunis kohake

Heategev koosviibimine. Kontsert. Rahmaninov. Surnute saar. Põgenesin talumatu melodiseeritud igavuse eest. Hetk hiljem ka Burljuk. Naersime teineteist. Läksime koos hulkuma.

Meeldejäanuim öö

Kõnelus. Rahmaninovlikult igavuselt läksime üle koolile, kooli-igavuselt klassikalisele. Davidil oli kaasaegsetest ettejäõudnud meistri raev, minul — vana hukkumise paratamatusest teadliku sotsialisti paatos. Sündis vene futurism.

Edasine

Päeval tuli mul luuletus välja. Õigemini küll — jupid. Kehvad. Eikuskil trükitud. Öö. Sretenski bulvar. Loen neid ridu Burljukile. Lisan, et üks mu tuttav. David peatus. Vaatas mind. Röögatas: «Need on ju teie enda kirjutatud! Te olete ju geniaalne luuletaja!» Sellise pälvimatu, grandioosse epiteedi kasutamine minu kohta tegi mulle rõõmu. Sukeldusin üle pea luulesse. Tol õhtul sai minust täiesti ootamatult luuletaja.

Burljuk veiderdab

Juba hommikul, tutvustades mind kellelegi, müristas Burljuk: «Kas tunnete? See on mu geniaalne sõber. Kuulus luuletaja Majakovski.» Selgitasin. Kuid Burljuk ei taganenud. Lahkudes koguni urises mu peale: «Nüüd kirjutage. Muidu panete mu rumalasse olukorda.»

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Nii iga päev

Tuli kirjutada. Kirjutasingi esimese (esimese professionaalse, trüki-kõlvulise): «Tumepunane ja valge»²³ ja järgmised.

Tore Burljuk

Mõtlen Davidist alati armastusega. Tore sõber. Minu tegelik õpetaja. Burljuk tegi minust luuletaja. Luges mulle prantslasi ja sakslasi. Toppis raamatuid pihku. Käis ja rääkis lõpmatult. Ei lasknud sammugi enda juurest. Andis iga päev 50 kopikat. Et kirjutaksin nälginata.

Jõuluks viis enda juurde Novaja Majatškasse²⁴. Võtsin kaasa «Sadama»²⁵ ja teisi.

«Kõrvakiil»

Tulime Majatškast tagasi. Kui ka mitte selginud vaadete, siis teravaks ihutud temperamendiga küll. Moskvas oli Hlebnikov. Pulbitsev David varjutas tema vaikke geniaalsuse tollal minu eest täielikult. Siia ilmus ka kolmas futuristlik sõnajesuiit — Krutšonõh²⁶.

Mõne ööga sünnitasid lüürikud ühise manifesti. David pani kokku, kirjutas ümber, kahekesi andsime nime ja lasksime välja «Kõrvakiilu ühiskonna maitsele».

Hakkavad liigutama

«Bubnovõi valeti»²⁷ näitused. Dispuudid. Minu ja Davidi raevukad kõned. Ajalehed hakkasid täituma futurismist. Toon polnud just eriti viisakas. Mind näiteks nimetati lihtsalt litapojaks.

Kollane pluus

Ülikonda polnud mul kunagi. Oli kaks äärmiselt vastiku väljanägemisega pluusi. Ehtida end lipsuga — see oli proovitud vahend. Raha ei olnud. Võtsin õelt tüki kollast linti. Kõitsin kaela. Furoor. Tähendab, kõige tähelepandavam ja ilusam on inimeses lips. Küllap on nii, et mida suurem lips, seda suurem furoor. Aga et lipsude mõõtmed on piiratud, võtsin appi kavaluse: tegin lipsulise särgi ja särgilise lipsu.

Mulje oli võimas.

Mõistagi

Kunsti kindralstaap näitas kihvu. Vürst Lvov. Kooli direktor. Pani ette lõpetada kriitika ja agitatsioon. Keeldusime.

«Kunstnike» nõukogu kihutas meid koolist minema.

Lõbus aasta

Sõitsime mööda Venemaad. Õhtud. Loengud. Kubermanguvalitsused muutusid valvsaks. Nikolajevis tehti meile ettepanek mitte puudutada

VLADIMIR MAJAKOVSKI

ülemusi ja Puškinit. Sageli katkestas politsei ettekande poolelt sõnalt. Meie pundiga liitus Vasja Kamenski²⁸. Ta oli ammune futurist.

Need olid mulle kujundusliku töö, sõna allutamise aastad.

Kirjastajad meid ei tahtnud. Kapitalistinina haistis meis dünamiitlasi. Minult ei ostetud ridagi.

Tagasi Moskvasse pöördunud, ööbisin sageli bulvaritel.

Selle perioodi lõpetas tragöödia «Vladimir Majakovski». Lavastati Peterburis. Luna-Pargis. Vilistati auklikuks.

14-nda aasta algus

Tunnetan meisterlikkust. Võin allutada teema. Täielikult. Sean küsimuse teemast. Revolutsioonilisest. Mõtlen «Pilvest pükstes».

Sõda

Võtsin vastu erutatult. Esialgu vaid dekoratiivsest, müralisest küljest. Tellitud ja muidugi täiesti sõjakad plakatid. Siis luulet. «Sõda on kuulutatud».²⁹

August

Esimene lahing. Näost näkku sõja õudusega. Sõda on jätk. Tagala veel jälgin. Et midagi öelda sõjast, peab teda nägema. Andsin end üles vabatahtlikuks. Ei lubatud. Pole riigitruu.

See oli üks polkovnik Modeli³⁰ hea idee.

Talv

Vastikus ja viha sõja vastu. «Ah, sulgege, sulgege ajalehtede silmad!»³¹ ja teised.

Kunstihuvi täiesti kadunud.

Mai

Võitsin 65 rubla. Sõitsin Soome.

Kuokkala³²

Seitsmetuttava(seitsmepõllu-)süsteem. Sõlmisin seitse lõunasöögisõp-rust. Pühapäeval «sõin» Tšukovskit, esmaspäeval Jevreinovit jne. Neljapäev oli kehvem — sõin Repini rohtu³³. Süllapikkusele futuristile polnud see miski asi.

Õhtuti lonkisin plaažil. Kirjutasin «Pilve».

Tugevnes teadmine lähenevast revolutsioonist.

Sõitsin Mustamäkile. M. Gorki. Lugesin talle «Pilve» osi. Üliliigutatud Gorki nuttis mul terve vesti märjaks. Suutsin teda värssidega erutada. Läksin veidi uhkeks. Varsti selgus, et Gorki nuuksub iga luulelise vesti najal.

Ja siiski hoian seda vesti. Võin ta kellelegi loovutada provintsimuuseumi tarvis.

«Novõi Satirikon»

65 rubla kadusid kergelt ja valutult. «Mõtiskledes, mida süüa», hakkasin kirjutama «Novõi Satirikonis».

Kõige rõõmsam daatum

915. aasta juuli. Tutvun L. ja O. Brikiga³⁴.

Kutse sõjaväkke

Mind põeti. Nüüd enam ei tahtnud rindele minna. Teesklesin, et olen joonestaja. Öösiti õppisin ühe inseneri juures autot joonestama. Trükkimisega olid lood halvemad kui varem. Sõduritel oli see keelatud. Üksi Brik rõõmustas mind. Ostis kõik mu luuletused, 50 kopikat rida. Trükkis «Selgroog-flöödi» ja «Pilve». Pily osutus sulgkergeks. Tsensuur puhus, ja oma kuuest leheküljest jäid paljalt punktid.

Siit mu viha punktide vastu. Ja komade vastu ka.

Soldatielu

Näruseim aeg. Joonistasin (tuli läbi ajada) ülemuste portreesid. Peas hargnes «Sõda ja maailm», südames — «Inimene».

16. aasta

«Sõda ja maailm» on valmis. Veidi hiljem «Inimene». Juppe trükkisin «Letopissis». Sõjarditele ei andnud jultunult end näolegi.

17. aasta 26. veebruar

Läksin autodega Duuma juurde. Ronisin Rodzjanko kabinetti. Vaatasin Miljukovi üle.³⁵ Vaikis. Ent mulle miskipärast näis, et ta hakkab luksuma. Tunni aja pärast sai mul isu täis. Lahkusin. Võtsin mõneks päevaks enda peale autokooli komandamise. Gutškovistub³⁶. Vana ohvitserlus jalutab endiselt Duumas ringi. Mulle oli selge: vältimatult tulevad kohe selle järel sotsialistid. Bolševikud. Juba revolutsiooni esimestel päevadel kirjutasin luulekroonikat «Revolutsioon». Pidasin loenguid: «Bolševikud kunstis».

August

Venemaa dekerenskeerub pisitasa. Lugupidamine on kadunud. Lahkun «Novaja Žizni» juurest. Kavandan «Müsteerium-Buffi».

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Oktoober

Kas minna kaasa või mitte? Sellist küsimust minu (ja ka teiste futuristide-moskvalaste) jaoks polnud. See on minu revolutsioon. Läksin Smolnõisse. Töötasin. Tegin kõike, mis tarvis oli. Algasid istungid.

Jaanuar

Sõitsin Moskvasse. Esinesin. Ösel Luuletajate kohvikus Nastasja tänaval. See oli praeguste kohvikulik-luulelike salongikeste revolutsiooniline vanaema. Kirjutasin filmistsenaariume. Mängisin ise. Joonistasin kino jaoks plakateid. Juuni. Jälle Peterburi.

18. aasta

VNFSV-l pole kunsti jaoks mahti. Kuid minul nimelt on. Käin «Proletkultis» Kšessinskaja majas³⁷.

Miks ma pole parteis? Kommunistid töötasid rindel. Kunstis ja hariduses olid siis ainult kokkuleplased. Mind oleks saadetud Astrahani kala püüdma.

18. aasta 25. oktoober

Lõpetasin «Müsteeriumi». Lugesin. Räägiti palju. Lavastas Meierhold K. Malevitšiga³⁸. Selle ümber mõirati hirmsasti. Eriti kommunistlikustuv intelligents. Mida kõik Andrejeva³⁹ ei teinud. Et segada. Kolm korda etendasime, siis peksti laiali. Ja hakkasid tulema «Macbethid».

19. aasta

Sõidan «Müsteeriumi» ja teiste oma ning sõprade asjadega mööda tehaseid. Rõõmus vastuvõtt. Viiburi rajoonis organiseerisime futuurkommuuni, anname välja «Iskusstvo Kommunõt». Akadeemiad kärisevad. Kevadel kolisin Moskvasse.

Pea oli täis «150 000 000-t». Läksin ROSTA-sse, agitatsiooni.

20. aasta

Lõpetasin «Sada viiskümmend miljonit». Trükkisin ilma oma nimeta. Tahtsin, et igäüks oleks kirjutatud lisaks ja parandanud. Seda ei tehtud, kuid minu nime teadsid kõik. Olgu. Trükin siin oma nime all.

ROSTA päevad ja ööd. Ründavad igasugused Denikinid. Kirjutan ja joonistan. Tegin tuhandet kolm plakateid ja kuus tuhat pealdist.

21. aasta

Pressinud end läbi igasugusest venitamisest, vihkamisest, kantseilikkusest ja tuimusest, toon lavale «Müsteeriumi» teise variandi. Läheb «VNFSV I-s»⁴⁰, lavastas Meierhold kunstnike Lavinski, Hrakovski ja

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Kisseljoviga; tsirkuses saksa keeles Kominterni III kongressile. Seal lavastas Granovski Altmani ja Ravdeliga⁴¹. Läks umbes sada korda. Hakkasin kirjutama «Izvestijale».

22. aasta

Organiseerisin kirjastuse MAF. Kogusin futuriste — kommuunid. Kaug-Idast on saabunud Assejev, Tretjakov⁴² ja teised kaaskaklejad. Hakkasin kirja panema kolmandat aastat töös olnud «Viiendat Internatsionaali». Utopia. Saab näidatud kunsti, mis tuleb 500 aasta pärast.

23. aasta

Organiseerisime «Lefi». «Lef» oli suure sotsiaalse teema hõlmamine futurismi kõigi vahenditega. See määrang muidugi ei ammenda küsimust, huvitatud pöördugu nr-te poole. Olime tugevasti liitunud: Brik, Assejev, Kušner, Arvatov, Tretjakov, Rodtšenko, Lavinski.⁴³

Kirjutasin «Sellest». Isiklikel motiividel üldistest elutavadest. Hakkasin kavandama poemi «Lenin». Üks loosungeist, üks «Lefi» suurtest võitudest on «tootmiskunstide» deestetiseerimine, konstruktivism. Luulelisa: agitvärss ja majanduslik agitvärss — reklaam. Hoolimata kogu poeetilisest klaperjahist pean «Teile kõik valmis on Mosselpromis»⁴⁴ kõrgeima tasemega luuleks.

24. aasta

«Mälestusmärk Kurski töölistele». Hulk loenguid «Lefist» mööda NSVL-i. «Juubeliks» — Puškinile. Ja sama tüüpi luuletused, tsükkel. Reisid: Tiflis, Jalta — Sevastopol. «Tamara ja Deemon» jne. Lõpetasin poemi «Lenin». Lugesin mitmetel tööliiskoosolekutel. Ma kartsin väga selle poemi pärast, sest väga kerge oleks olnud laskuda lihtsalt poliitilise ümberjutustuseni. Kuid töölisauditooriumi suhtumine rõõmustas ja kinnitas veendumust poemi vajalikkusest. Sõitsin palju ringi välismaal. Euroopalik tehnika, industrialism ja rasked ponnistused ühendada neid porri uppuva endise Venemaaga — see on futuristi-lefilase kinnisidee.

Vaatamata ajakirja lohututele tiraažandmetele, «Lef» laieneb töös. Teame neid «andmeid» — lihtsalt «Gizi»⁴⁵ suure ja külmaverelise mehhanismi sagedane kantsleilik ükskõiksus mõningate ajakirjade suhtes.

25. aasta

Kirjutasin agitpoemi «Lendav proletaarlane» ja kogumiku agitvärsside «Lenda taeva laotuses»⁴⁶.

Sõidan ümber maailma. Selle reisi alguseks on viimane poem (üksikutest luuletustest) teemal «Pariis». Tahan minna ja lähen värssidelt üle proosale. Sel aastal pean lõpetama esimese romaani.

«Ümber» ei kukkunud välja. Esiteks, Pariisis varastati mind paljaks,

VLADIMIR MAJAKOVSKI

teiseks, pärast pooleaastast ringisõitmist söötsin kuulina tagasi NSVL-i. Isegi San Franciscosse (kutsuti loengutele) ei läinud. Ristipõiki läbi Mehhiko, P.-A. Ü-s, tükikesi Prantsusmaalt ja Hispaaniast. Tulemuseks raamatud: proosapublitsistika «Minu Ameerika-avastamine» ja luuletused «Hispaania», «Atlandi ookean», «Havanna», «Mehhiko», «Ameerika».

Romaani lõpetasin peas, kuid paberile ei pannud, sest enne kui see valmis sai, tõusis viha väljamõeldise vastu ja hakkasin endalt nõudma, et kõik seisaks nimedel, faktidel. Muide, sama ka 26. ja 27. aastal.

1926. aasta

Töös muudan end teadlikult lehemeheks. Följeton, loosung. Luuletajad on mu kallal nagu hagiad, kuid ise ajalehetseda ei suuda, enamasti trükivad ennast vastutusvabades lisades. Aga mul on naljakas vaadata nende lüürilist lora, seda on ju niivõrd kerge teha ja see ei paku huvi kellelegi peale nende eneste abikaasade.

Kirjutan «Izvestijale», «Trudile», «Rabotši Moskvõle», «Zarja Vostokale», «Bakinski Rabotšile» ja teistele.

Mu teine töö — jätkan trubaduuride ja menestrelide katkenud traditsioone. Sõidan mööda linnu ja loen. Novotšerkassk, Vinnitsa, Harkov, Pariis, Rostov, Tiflis, Berliin, Kaasan, Sverdlovsk, Tuula, Praha, Leningrad, Moskva, Voronež, Jalta, Jevpatoria, Vjatka, Ufaa jne. jne.

1927. aasta

Taastan «Lefi» (üritati «koondada»), mis nüüd on «Novõi». Põhiseisukoht: väljamõeldise, kunsti estetiseerimise ja psühhovooditsemise vastu, agitluse, kvalifitseeritud publitsistika ja kroonika eest. Põhitöö «Komsomolskaja Pravdas», ületunde teen «Hästi» kallal.

«Hästi» arvan olevat programmilise asja nagu «Pilv pükstes» omal ajal. Poetiliste võtete (hüperbooli, vinjetilise isenesliku kujundi) piiramine, kroonikalise ja agitatsioonilise materjali töötlemiseks võtete leiutamine.

Irooniline paatos pisiasjade kirjeldamises, kuid see võib osutuda õigeaks sammuks tulevikku («Juustudel kaitsed, kärbsed ei saa kallale. Lampide paistel: «Hinnad on alanend.»); tasandite eristamiseks igasuguse ajaloolise kaliibriga faktide sisseviimine, ka selliste, mida õigus-tavad ainult isiklikud assotsiatsioonid («Vestlus Blokiga», «Mulle jutustas vaikne juut Pavel Iljitš Lavut»).

Hakkan kavatsetut töötlemata.

Jätkasin menestrelitsemist. Olen kogunud umbes 20 000 kirjalikku küsimust, mõtisklen raamatust «Universaalne vastus» (küsijatele)⁴⁷. Ma tean, mida arvavad lugejate hulgas.

1928. aasta

Kirjutan poemi «Halvasti». Näidendit⁴⁸ ja oma kirjanduslikku bioograafiat. Paljud on ütelnud: «Teie autobiograafia ei ole just tõsine.»

VLADIMIR MAJAKOVSKI

Õige. Ma pole veel akadeemistunud ega harjunud poputama oma per-
sooni, ja õieti huvitab mind mu töö ainult siis, kui see on lõbus. Mit-
mete kirjandusvoolude, sümbolistide, realistide jne. tõus ja langus,
meie võitlus nendega, kõik, mis on kulgenud mu silme all — see on
osa meie vägagi tõsisest ajaloost. See nõuab, et sellest kirjutataks. Ja
ma kirjutan.

1922. 1928.

MÄRKUSI

Majakovski kirjutas autobiograafia 1922. a. Ta jätkas seda 1928. a., tegi tekstis mõningaid parandusi, muutis lõppu.

Luuletaja väldib meelega fakte ja sündmuste üksikasjalist reastamist; tuleb ette mäluvigu, mitmesuguseid ebatäpsusi. Majakovskile on iseloomulik välja-
peetud, otseki naljatlev toon; mõnelgi puhul terav poleemilisus (näit. tutvumine
M. Gorkiga). Temale on omane ka äärmine lakoonilisus, filmilik piltide montaaž,
milles grammatiliselt ebaloogilisena tunduv aegade vaheldumine sageli annab
edasi autori suhet meenutatavaga.

«Mina ise» on tõlgitud väljaande järgi: Владимир Маяковский. Полное собра-
ние сочинений. В тринадцати томах. Том первый. Государственное изда-
тельство художественной литературы, Москва, 1955.

¹ D. Burljuk (1882—1967) — vene luuletaja ja maalikunstnik. Kubofuturistide
grupi organiseerija.

² Pavlovsk — loss ja park Peterburi lähedal.

³ Majakovski sündis 7. (19.) juulil 1893 Bagdadi külas (praegu Majakovski,
rajoonikeskus Gruusia NSV-s).

⁴ Kalambuuri «Marseljeesi» esimesest värsireast «Allons, enfants de la Patrie!».

⁵ M. Lermontovi luuletus «Vaidlus». Arvatavasti häiris Majakovskit mõlema
sõna rõhuline sobimatus värsimõõduga, mille tõttu nad omandavad kontekstile
võõra tähenduse.

⁶ Revolutsioonilisi laule kirjutati paberiribadele, mis peitmise hõlbustamiseks
lõõtsataoliselt kokku volditi.

⁷ Alihhanov tapeti 1907. a. keskel, kui Majakovskid elasid juba Moskvas. Võib
arvata, et tegemist on kindral Grjaznoi tapmisega 1906. a. jaanuaris.

⁸ «Burevestnik» — kirjastus, mis andis välja sotsiaaldemokraatlikke raama-
tuid; W. Bracke, saksa sotsiaaldemokraadi brošüür «Maha sotsiaaldemokraadid!»;
N. Karõševi brošüür «Majanduslikke vestlusi»; N. Rubakin (1862—1946) — vene
bibliograaf ja kirjanik-popularisaator. Emigreeris 1907. a. Lausanne'i Rahvusvahe-
lise Bibliopsühholoogia Instituudi loojaid. Oma 100 000-kõitelise raamatukogu
pärandas Lenini nim. raamatukogule Moskvas.

⁹ Saksamaa sotsiaaldemokraatliku partei Erfurdi kongressil 1891. a. vastuvõet-
ud programm, mida õpiti Venemaa põrandaalustes marksistlikes ringides.

¹⁰ E. Behm — kunstnik, kelle pseudovene stillis akvarellid tollal moes olid.

¹¹ Eessõna teosele «Poliitilise ökonomia kriitikast».

¹² V. I. Lenin — «Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis».

¹³ V. Kirillov (1890—1943) — vene nõukogude luuletaja.

¹⁴ M. Artsõbaševi romaan.

¹⁵ Vangla Peterburis. Kirjeldatud juhtumi ajal oli Mahmudbekov juba Moskv-
vas postiametnikuks.

¹⁶ P. Kurlov — tollane siseministri abi.

¹⁷ 30. aug. 1908 võeti Majakovski vastu Stroganovide kunstiteaduskooli. Õppi-
mist segasid vangistamised.

¹⁸ 1910. a. õppis Majakovski kunstnik S. Žukovski (1873—1944. Vene kunstnik;
1923. aastast emigrant Poolas) stuudios.

¹⁹ P. Kelini (1877—1946, vene nõukogude kunstnik) stuudiosse astus Maja-
kovski 1910. a. keskel.

²⁰ Hans Holbein noorem — saksa kunstnik XVI s.

VLADIMIR MAJAKOVSKI

- ²¹ Saša Tšornõi (A. Glikburg, 1880—1932) — vene satiiriline luuletaja, emigrant.
- ²² M. Larionov (1881—1964) — vene maalikunstnik, emigrant; I. Maškov (1881—1944) — vene nõukogude maalikunstnik.
- ²³ Luuletus «Öö».
- ²⁴ Mõis Hersoni kubermangus, kus D. Burljuki isa oli valitsejaks.
- ²⁵ Majakovski luuletus.
- ²⁶ A. Krutšonõhh (1886) — vene nõukogude luuletaja.
- ²⁷ «Bubnovõi valet» — Moskva kunstnike grupp 1910—1912.
- ²⁸ V. Kamenski (1884—1961) — vene nõukogude luuletaja, ka romaanikirjanik.
- Üks esimesi vene lendureid.
- ²⁹ Majakovski luuletus.
- ³⁰ Moskva ohranka ülem.
- ³¹ Majakovski luuletus «Ema ja sakslaste tapetud õhtu».
- ³² Praegune Repino.
- ³³ N. Jevreinov (1879—1953) — vene dramaturg, teatriteoreetik ja -ajaloolane; maalikunstnik I. Repin oli taimetoitlane.
- ³⁴ O. Brik (1888—1945) — vene nõukogude kirjanik, Majakovski sõber; L. Brik (1891) — O. Briki naine, Majakovski lähedane sõber.
- Majakovski oma surmaeelses kirjas: «Seltsimees valitsus, minu perekond — need on Lilja Brik, ema, õed ja Veronika Vitoldovna Polonskaja.»
- V. Polonskaja (1908) — näitleja.
- ³⁵ M. Rodzjanko (1859—1923) — III ja IV Riigiduumas esimees; P. Miljukov (1859—1943) — kadettide partei liider, ajaloolane. Valgeemigrandid.
- ³⁶ A. Gutškov (1862—1936) — suurtööstur, Ajutise Valitsuse sõja- ja meremini-ster. Valgeemigrant.
- ³⁷ Endise õuebaleriini Kšessinskaja majas asus «Proletaarsete kunstide ühing» (hilisem «Proletkult»). Tegelikult 1917. a.
- ³⁸ K. Malevitš (1878—1935) — vene nõukogude teatrikunstnik.
- ³⁹ M. Andrejeva (1868—1953) — näitleja, ühiskonnategelane, Petrogradi Nõukogu teatriosakonna juhataja, M. Gorki teine naine.
- ⁴⁰ «VNFSV I Teater». Esimene nõukogude teater, mis kuulutas võitluse kodanliku teatri ja apoliitilisuse vastu oma programmiks. Teatrit juhtis V. Meierhold. A. Lavinski (1893—1968), B. Hrakovski (1893) — vene nõukogude kunstnikud; V. Kisseljov (1896) — vene nõukogude teatrikunstnik.
- ⁴¹ I. Altman (1900—1955) — vene nõukogude kirjandusteadlane, teatrikriitik.
- ⁴² N. Assejev (1889—1963) — vene nõukogude kirjanik; S. Tretjakov (1892—1939) — vene nõukogude kirjanik.
- ⁴³ B. Kušner (1888) — vene nõukogude kirjanik; B. Arvatov (1896—1940) — vene nõukogude kirjanduskriitik ja kunstiteadlane; A. Rodtšenko (1891—1956) — vene nõukogude fotokunstnik, Majakovski teoste kujundajaid.
- ⁴⁴ Majakovski reklaamvärsid. Eraldi raamatuna ei ilmunud.
- ⁴⁵ Riiklik kirjastus.
- ⁴⁶ Kogumik ei ilmunud.
- ⁴⁷ Raamat jäi kirjutamata.
- ⁴⁸ Poem jäi kirjutamata. Näidend — «Lutikas».

Tõlkinud ja märkustega varustanud
ÜLO OJATALU

FILOSOOFILISE LÜÜRIKA KÜNNISEL

FJODOR TJUTTŠEVIST JA TEMA RETSEPTSIOONIST EESTIS

Vene klassikalise kirjanduse arengus on Fjodor Tjuttševi (1803—1873) väike-searvuline luulelooming üheks säravamaks tipuks. Lev Tolstoi on isegi väitnud, et ilma Tjuttševi luuletuskoguta «ei saa elada».

Mees, kelle tegevus on maailma palet kõige enam muutnud — V. I. Lenin —, hoidis Tjuttševi luuletuskogu oma kabinetis, kus seda nähti käeulatuses seisval riivil ja sageli ka laual, nagu kirjutab oma mälestustes V. Bontš-Brujevitš¹. Peale Tjuttševi luuletuste oli Leninil Kremli ka «Тютчевiana» köide, mis teatavasti sisaldab aforisme ja epigramme. Kui Rahvakomissaride Nõukogu andis suurte revolutsionääride ja kultuuritegelaste mälestuse jäädvustamise kohta määruse (avaldati «Izvestijas» 2. VIII 1918), siis võttis Lenin sellesse nimestikku Puškini, Lermontovi, Nekrassovi ja Ševtšenko kõrvale ka Tjuttševi. Luule suhtes alati nii skeptiline ning range L. Tolstoi kirjutas Tjuttševi luuletuse «Silentium!» äärele oma kuulsa hinnangu «Sügavus».

Sügavus ongi Tjuttševi lüürika peomadus ja ühtlasi põhjus, miks selle ainulaadse klassiku adekvaatsest retseptsioonist Eestis õigupoolest ei saagi rääkida. Meil on umbes neljasajast Tjuttševi tekstist ilmunud ainult kaheksa juhuslikku eestindust viielt tõlkijalt.

Sügav on ainult niisugune luule, mille juured ulatuvad eluprotsessi algeteni ja mis kehtib kõigil aegadel ning kõikjal kasutatavates vormides. Mitte iga suur kirjanik pole sügav. Goethe vist on rohkem vaimuvälgatusi sõnadesse seadnud kui ükski meieaegne mõtleja, aga ta luulelooming liikus siiski elu välispinda pidi. Tjuttšev väljendab oma luuletõed napolisõnaliselt, ent nii mõttetihedalt, et süvenemisvõimeta esmalugejale tunduvad nad lamedad ja ilutsevad, vahel otse proosalised. Tjuttševi maailmapilt on universaalset hõlmav, ta tundeelu on dramaatiline ja vaistlikult dialektiline, kusjuures filosoofilise koolitusega autor on teadlik, et viimset tõde on võimatu sõnades väljendada. Siit tuleneb poeedi vaikimiskultus. Tjuttševi sõnastus saab sügavuse sellisel vaikimise kuulutamise taustal, millele ta annab otsekui kosmilise kategoria tähenduse. Üksainus kord katkestas diplomaadist poeet oma «kosmilise konspiratsioonini», visates paberile programmilise, didaktilise luuletuse «Silentium!». Paaril korral postitõllas läbi Eestimaa sõites märkas Tjuttšev, et aeg pole säilitanud mälestusmärke võitlustest ordurüütlike vastu, et võitlusi on üle elanud ainult jõed ja tammikud, mis aga ajaloolistest sündmustest vaikivad. Õpetatud autor tunneb Baltimaade sünget ja

¹ Vt. artikkel «Lenin raamatutest ja kirjanikest». В. Д. Бонч-Бруевич, Воспоминания. Москва, 1968.

verist minevikku, aga ta näeb ka, et loodus vaikib möödunust ja tunnistab ainult olevikku. Kuid sellel, mida Tjuttšev nimetab vaikimiseks, pole midagi ühist asotsiaalsuse või jutukehvusega. Kirjas Varnhagen v. Ensele kiidab Heinrich Heine vestlusi «oma armsa sõbra» Tjuttševiga oaaasideks elu halluses. Tjuttševi vaikimisõpetuse mõte on teine: inimese küündimatus avaldub selles, et mõtted on sõnades väljendamatud. Tõeliselt mõelda võib ainult iseenda tarbeks. Inimhinge on talletatud mõttemaailm, mis «kasvab hinge sügavustes» ja mida väline «müra» (kui aktuaalne mõiste!) võib ainult ära summutada. Ja kui need mõtted kord küpsevad, ei saa neid kellegagi jagada, sest teine ei mõista neid adekvaatselt. Siit ka dialektiline järeldus:

Молчи, скрывайся и тай
И чувства и мечты свои —
[---]

Milline ironia on selles, et niisuguse õpetuse kuulutaja oli mitte ainult suur poeet, vaid ka seltskonnas hinnatud vestleja, kelle poeediosa mitmes järelhüüus ei mainitudki.

Lev Tolstoi suhtumist kõnealusesse luuletusse meenutades lisavad Tolstoi poeg S. Tolstoi ja pianistist tolstoilane A. Goldenweiser memuaarteoses «Tolstoi läheduses», et Tolstoi olevat öelnud: «Ma mõtlen paremini kui kõnelen, kõnelen paremini kui kirjutan, kirjutan paremini kui trükin.» A. Goldenweiseri mälestustes on säilitatud veel üks Tolstoi hinnang luuletuse «Silentium!» kohta: «See on imeväärne teos! Ma ei tea paremat luuletust.»

Ivan Bunin oma Tolstoi-monograafia XXI peatükis meenutab, et need värsid olid L. Tolstoi «elulõpu peateemaks». Peale selle peamise, mille ta «ei saa elada», oli tal kõik «mitte see» ja «mitte nõnda» — siis saabus üksindus, «hirmsam kui maa all ja mere põhjas». Oma elu viimasel aastal kordas ta alatasa:

Молчи, скрывайся и тай
И чувства и мечты свои —
[---]

Omaette haruteemaks võiks olla Tjuttševi poliitilise lüürika historistlik mõtestamine. Mälestusartiklis jätame selle siiski kõrvale, teades, et Tjuttšev oli tollase korra konservatiivne ja distsiplineeritud pooldaja. Mitte nende teoste pärast ei pannud Lenin Tjuttševi luulekogu käeulatusse. Praegust lugejat ei huvita ka Tjuttševi vaieldamatu seos Schellingi natuurfilosoofiaga, kuigi see võiks olla hea teema kandidaadidissertatsiooniks. Meile osutub huvitavaks ja õpetlikuks jälgida Tjuttševi retseptiooni.

Juba XIX saj. 50-ndate aastate kriitik A. Družinin (1824—1864) imestas, et «Tjuttševi hingestatud teosed jäid nii kauaks meie [vene — V. A.] kirjanduses tähelepanematuks ja tunnustamata». Väärtustamise aspektist võttes on see tõesti imelik, aga fakt jääb faktiks. Tjuttšev sai juba 18-aastaselt Moskva ülikoolis kandidaadikraadi, siis astus ta diplomaatilisse teenistusse ja elas kuni neljakümenda eluaastani välismaal, peamiselt tema poolt nii armastatud Münchenis, mis tollal oli üheks Euroopa kultuurikeskuseks.

Tjuttševi esimese luulesarja avaldas Puškin 1836. aastal ajakirjas «Sovremennik» pealkirja all «Saksamaalt saadetud luuletused». Neljateistkümneme aasta jooksul (1840—1854) ei ilmunud Tjuttševilt ainsatki luuletust. Alles 1854. aastal «avastati» Tjuttšev uuesti. Artiklis «Mõni sõna F. I. Tjuttševist» («Sovremennik»

1854, nr. 4) kirjutab I. Turgenev ta koondkogu kohta: «Meid rõõmustas luuletuste kogu Tjuttševilt, ühelt meie kõige suurepärasemalt poeedilt, kelle meile otsekui pärandas Puškin. Tjuttšev seisab kindlasti kõrgemal kõigist oma vendadest Apollon. [- - -] Tjuttševi keel üllatab lugejaid õnnestunud julgusega ja sõnastuse peaaegu puškinliku kaunidusega.» Samas artiklis avaldas Turgenev kuulsa mõtte Tjuttševi luule vastavusest autori isiksusele — mis minu meelest on poeedi eeduse kõrgeimaks kriteeriumiks.

Kuidas on aga lood Tjuttševi retseptiooniga Eestis?

Poeet, keda propageeris juba Puškin ja kelle loominguline teekond kestis ajani, mil L. Tolstoi ja Dostojevski teda ülistasid, ei saanud muidugi tundmatuks jääda ka tudeerinud eestlasele. K. A. Hermann, toimekas mees, kes edukalt tegutses koolmeistrina, «Postimehe» toimetajana, seltskonnategelasena, muusikamehena, salmikute sepitsejana, ooperi üritajana, ülikooli lektorina ja kirjandusloolasena, publitseeris ka õpikuid, isegi venekeelseid, kuhu sattus üks Tjuttševi tollal esindavaks peetav kevadpildike («Kevadised veed»). Sajandivahetusel avaldas Karksi ja Sindi koolmeister Joh. Suurmets J. Salu pseudonüümi all ««Sakala» lisas» (28. IV 1900) tollal juba krestomaatiliseks saanud luuletuse «Весенняя гроза» («Kevadine äike») pealkirjaga «Kevadine müristamine», kuid riimisundus (silm: ilm) taob Tjuttševi dünaamilise värssi lamedaks («Ja paistab päike — selge ilm»). Kuulus neljas stroof on lihtsalt ära jäetud, mis vist osutab asjaolule, et allikaks on olnud mõni vene koolilugemik, kus kreeka mütoloogiast pärit keerukat pilti samuti tavatseti ära jätta. Tjuttšev illustreerib äikeseilma kujundiga, mis on mõistetav ainult kreeka mütoloogiat hästi tundvale haritlasele: tujukas Hebe, söötes Zeusi kotkast, kallab üleannetult naerdes tormikeeva peekri sisu taevast maale. Maamehele tähendab see ainult kurja ilma pikse ja suure sajuga (mida ta hindab kas kasu või kahju järgi, ilma et tal jumalate veinikallaja Hebe meenukski).

Kuid just see lõpustroof seob Tjuttševi loomingut mõnevõrra ka Eestiga, sest hiljem pikka aega Eestis elanud poet Igor Severjanin on äratust saanud Tjuttševi loodusluulest, millega ta tutvus Tšerepovitši reaalkoolis A. Galahhovi krestomaatia järgi. Eespool mainitud luuletusest pärineb mitte ainult Severjanini kõmutekitanud esikkogu pealkiri («Громокипящий кубок», 1913), vaid kogu ta loodusluule mažoorne, elu ülistav liin, mis aga pole ainsaks Tjuttševi loodusluules.

Ent jätkakem Tjuttševi eestinduste jälgimist. Teise «krestomaatilise» looduspildikese «Kevadised veed» avaldas ««Sakala» lisas» (5. IV 1902) K. Käär. «Kevadised veed» ongi meil praeguseni kasutusel romansina, kusjuures aja muutudes on laulusõnu kohandatud muusikale ja eesti keele arengule. Ja selle pisikuga lõppeski maarahva vaimutoitlustamine Tjuttševi delikatessidega.

Nõukogude ajal tekkisid esimesed eestindused vajadusest anda emakeelseid laulusõnu populaarseks saanud muusikale. Siia kuulub A. Velmeti «Kevadiste vete» eestinduse kõrval (vt. A. Stepanovi kogumikus «Vene klassikute romansse») laulutekst «Alpide» muusikale. Aga need juhuslikud tekstid ei ava veel teed Tjuttševi-retseptioonile Eestis. See seisab meil ees ja loodetavasti algab tänavuse tähtpäevaga. Tjuttšev ei ole ainult malbete looduskirjelduste ja rakendustekstide autor, vaid ka sügavalt filosoofiline lüürik², kes väärrib uurimist tema luule enda

² K. Pigarjov kirjutab: «Vene lüürikas on ainult üks poet, kes väärrib poeedi-filosoofi nime, see on Tjuttšev.» K. Pigarjov, Tjuttševi-nim. kirjandusmuuseumi direktor Muranovos, on Tjuttševi lapselapselaps. Tema tekstoloogilise ja uuri-musliku töö tulemusena on avaldatud Tjuttševi lüürika kanooniline väljaanne, suur Tjuttševi-monograafia ja arvukalt üksikuurimusi.

pärast, mis on viljastavalt mõjunud vene uuemale kirjandusele ja ammu tõlgitud paljudesse keeltesse (saksa, inglise, itaalia, poola, tšehhi, prantsuse, jaapani, ungari, bulgaaria, sloveeni jt., mitmetesse korduvalt).

1968. aastal avaldas «Edasi» (I. XII 1968) Tjuttševi lembeluuletuse «Не верь, не верь поэту, дева!» üliõpilase A. Paikre sulest, millele 1971. aastal järgnesid veel kaks pala üliõpilaslehes («Tartu Riiklik Ülikool» 16. IV 1971): «Viimne arm» ja «Ei haara mõistus Venemaad». A. Paikre tõlked on senistest paremad, kuigi tõlkija ise on rahul ainult esimesega nendest ja selle hinnanguga ühineb ka siinsete ridade kirjutaja, arvestades, et tulemus ei sõltu siiski tõlkija võime- test, vaid asjaolust, et «Viimne armastus» on Tjuttševi luuletustest nii sisult kui ka vormilt vist küll kõige keerulisem.

1971. aastal ilmus raamatus «Postitõllaga läbi Eestimaa» A. Tuliku ladus ees- tindus värsistatud reisikirjast «Ma sõitsin üle Liivi väljade» (peaks olema «Liiv- imaa»), milles on väljendust leidnud poeedi reisimuljed aastast 1830, kui ta välismaalt koju sõitis mööda Liivimaa kubermangu teid³. A. Tuliku tõlkes leidub aga üks ebatjuttševlik nüanss. Ta tõlgib viimase stroofi värsid

Но твой, природа, мир о днях бывлых молчит
С улыбкою двусмысленной и тайной —

nõnda:

Kuid sina, loodus, vaikid möödunust,
kas salapäratsed või teeskled tummust.

«Salapäratsemine» ja «teesklemine» eeldab asjadest aktiivset osavõtmist, aga Tjuttševi mõte on, et loodus on inimeste tegevuse suhtes absoluutselt ükskõikne. See absoluutne ja võõras vaikus on üks Tjuttševi lemmikmotive.

Природа знать не знает о былом,
Ей чужды наши призрачные годы,

kordab Tjuttšev kääpaid, muistsete tapluste mälestusmärke, vaadates luuletuses «Sest elust, mis siin muiste kees» (1871).

Niisiis on meil ainult kaheksa eestindust poeedist, kellest L. Tolstoi arvas, et temata ei saa elada. Sellepärast olen minagi sunnitud tsiteerima Tjuttševi värsse algupärandis (välja arvatud neil juhtudel, kui mõni lühem väljend laseb autori mõtet sõnastada toortõlkes või proosas). Tjuttševi luulet saab vana kooliskeemi järgi hõlpsasti jaotada loodus-, armastus- ja ühiskondlikuks luuleks, seda enam, et Tjuttšev on üks suuremaid loodusluule meistreid vene kirjanduses⁴. Tjuttševi loodusluule sügavat seost ta filosoofilise lüürikaga avavad mitmed pealtnäha lihtsakoelised luuletused. Puškini poolt avaldatud esiksarjas noor Tjuttšev kord isegi deklareeris: «Loodus ei ole see, mis teie arvate.» Sama mõte peitub ka 1839. aasta luuletuses «Päev ja öö», mis pealiskaudsel lugemisel võib tunduda naiivse seletusena selle kohta, miks paljud kardavad ööd. Käibekujund «öö katte all» peegeldab aga ainult näivust. Tõeliseks «katteks» pole mitte öö, vaid vastu-

³ Tjuttšev on korduvalt läbi Eestimaa reisinud, kuid need sõidud pole kajastunud ta loomingus.

⁴ Vt. В. Ф. Саводник, Чувство природы в поэзии Пушкина, Лермонтова и Тютчева, Москва, 1911 ja К. Pigarjovi monograafia: Русская литература и изобразительное искусство. Москва, 1972.

pidi: «katteks» on päev, mille taga varitseb kosmiline öö oma tundmatuse, saladuste, hirmudega, mida inimene on teinud talutavaks oma päevade «särava katteta». Aga ei olegi kindlat vahet öö ja päeva vahel. Kosmos kui igavene öö, juhus kui seaduspärasuse koostisosa — nii nägi filosoof meie elupäevi («Päev ja öö», 1839). Kõige oleva taustaks on öö, millest inimene peab jagu saama — ehita maks oma inimlikku päeva. Ja ka taevatähed säravad heledamini päeval («Душа хотела б быть звездой», 1836), kuigi päikesekiired neid varjavad otsekui suitsukatteta. Selline n.-ö. kosmiline aspekt meenutab mõtlevale lugejale niisuguseid «apokalüptilisi» pilte nagu Düreri joonis «Unenägu» (XV sajand!), mis praegu vägisi assotsieerub aatomiplahvatusega, Picasso «Guernicat», Paul Klee «Mõistuse piire» jms. maalikunstis, saksa romantikute ja uusromantikute looduslühirikat (Novalis, Tieck, Rilke), romantikute mõtisklusi looduse «öisest poolest», aga ka tänapäeva astronoomia hüpoteese «mustadest aukudest» kosmoses. Maailm on sügavam, kui päeval näeme — see on Tjuttševi loodusetunde tuum. Ka selles luuletuses pole päev ja öö reaalsed, vaid kosmiline nägemus nende dialektilisest koostoimest inimese aegruumis. Alati väga läbinägelik A. Blok lausus kord Tjuttševi kohta: «Ta on vene luules kõige öisem hing!» Ja see on öeldud «Kevadiste vete» ning teiste rõõmust rõkkavate, päikesepaisteliste looduspiltide autori kohta! Viimaste lihtsus ja väline «neutraalsus» näitab, et lugeja saab luulest välja lugeda ainult niipalju, kuipalju ta vaim suudab vastu võtta.

Ainult poeedi mõttetundlemiste maailmast ja ajaloolisest taustast põhjalikult informeeritud lugeja mõistab, kui sügavad on Tjuttševi (šellingiaanlusel baseeruvad) ruumi ja aja mõiste⁵ ja ainult süvenejale avaneb Tjuttševi lihtsa värssi mahukus. Muidugi oli kogu tolleaegne filosoofia idealistlik, aga Tjuttševi maailmapilt võimaldab selle ümberkodeerimist tänapäeva esteetika terminoloogiasse.

Tjuttševi loomingu rõhtne retseptisioon arenes kahes suunas: ühed käsitasid teda kui ainult looduspildikeste loojat, kellelt saab laenata sobiva pala koolilaste lektüüriks, teised — aimates ta luule sügavust — nägid temas üksnes väljavali tute poeeti. Afanassi Fet-Senšin, ise poeet, kuid ka tagurlik mõisnik, kirjutas 1883. aastal «Ohtutuledes» («Вечерние огни» II):

У чукчей нет Анакреона,
К зырянам Тютчев не придет.

Ebaõigeks on osutunud Feti enesekindel arvamus, et Tjuttšev iial ei muutu kättesaadavaks meie kodumaa nn. väikerahvastele. Aga õige on, et Tjuttševi mõistmiseks on vaja kõrgemat kultuuritaset, kui oli tolleaegse Venemaa keskmisel lugejal.

MÕNINGAID MARGINAALE TJUTTŠEVI LUULE JUURDE

Ma ei poolda luuletuste formalistlikku (alati küsitavat) lahkamist ega isiku-pärase rütmilennu pearaamatupidajalike järeplaanistusi. Aga suure poeedi psüühika ja maailmapildi lahtimõtestamine on alati põnev ning produktiivne. Tjuttševi luuletusi lugedes satud ta vaikse lihtsuse ja ülla suuruse võlu alla. Temal mahub maailmavaatelisse süsteemi kõik: loodus ja armastus, elurõõm ja surmarahu, kõik on ehtne ja lihtne ning asjalik. Praegu luules aina enam laiu tama hakanud mänglev ja vigurdav ponnistus puudub Tjuttševil täiesti. Tema

⁵ Sellele on pühendatud mitmed tähtpäevaks valminud uued uurimused, mis täiendavad Muratova bibliograafias toodud paarisajandbrilist tjuttševiaanant uute aspektidega.

värsse valitsevad kompositsioon, grammatikapärane interpunktsioon⁶ ja kujundite tasakaal, kuigi koguni ta looduskirjeldustele on omane dünaamilisus ja lembelüürika tungib inimhinge traagilistesse sügavustesse.

Nagu igas realistlikus kunstis, on Tjuttševi lembelüürika seotud ta biograafiaga. Tjuttšev oli kaks korda abielus. Pärast oma esimese naise Eleonore Petersoni surma abiellus ta 1839. aastal Ernestine Dörnbergiga, kes teda üle elas. Sellesse abiellu murdis sisse kirk Jelena Denisjeva vastu, mis aga ei katkestanud abikaasade sügavat sõprust. See «saatuslik kirk» peegeldub nn. Denisjeva-tšükli lüürikas, mis paljastab armastuse traagilist palet (vrd. Turgenevi romaani «Kevadiste vete» peateemaga). Luule austajale ei sobi voodikohtuniku osa, sellepärast vaatleme Tjuttševi armastusluulet tervikuna poeedi maailmapildi aspektis ning asetame rõhu hilislüürikale.

Kui pikendada Tjuttševi «loomingugalaktikat» samal sirgel asuva Dostojevski «loomingugalaktikani», siis peagi ilmneb, et seltskonnalõvina elanud Tjuttšev ja sageli hullumeelsuse piiril balansseerinud Dostojevski on siiski sugulashinged. Seda reedavad isogeensed «hüüatused» Tjuttševi vaevalt vihjatud «armastuse mõrvarlikkuse» ja Dostojevski kirglike juttude vahel, kus armuella tungib vägi- vald ja mõrvgi. Ainult Tjuttševi harmooniline mõistus hoidub selle erimeelse tungi realiseerimisest. Ei, tema ei tormaks kallimat pussitama ega läheks armastuse pärast Siberi-teele. Ta kiretormid mööduvad süsteemisiselt nagu päeva ja öö, elu ja surma vaheldus. Aga mõtteline osavõtt viib Tjuttševi siiski mõnikord enesepinnimiseni, nagu pikemas pihtimuslikus luuletuses «Oo, kui mõrvarlikult me armastame!» («О, как убийственно мы любим!», 1851). Tjuttšev on teadlik tundmuste polarsusest, armujoobe muutumisest valuks ja konfliktsituatsiooniks. Ta lembelüürika väljendab nii armurõõmu kui ka armupiinade raskusi, tundeelamuste saatuslikku rütmi, «öise» ja «päevase» olluse dialektilist kulgu. Tal on varuks omalaadne «autogeenne lõdvendustreening», mis on sõnasutatud 1850. a. luuletuses «Ära muretse ja tormle!» («Не рассуждай, не хлопочи!»), mille mõttekäik on umbes selline: ära muretse, ära askelda! Katsu üle olla nukrusest, rõõmust ja ärevusest. «Kui päev on möödas — siis on hästi!» Ja sellesse autosugestiooni on põimitud päris praktiline nõuanne: «Päevaseid haavu ravi unega!» Kui palju kaugemale on Tjuttšev jõudnud vene kirjanduse «igaveste küsimuste» asetajaist, pannes väsinud pea looduse ja une rüppe. 1870. a. kirjas oma tütrele Anna Aksakovale kirjutas Tjuttšev: «Mulle tundub, et kusagil ei elata nii ehtsat ja täiuslikku elu kui unes.» (Ф. И. Тютчев, Стихотворения. Письма. Москва, 1957.)

Jah, aga mida teha siis, kui täisvereliseks eluks nii vajalik armastus muutub võimatuks ja kui elu ise hakkab otsa saama? Sellele annab tõsise ja fraasideta vastuse Tjuttševi luuletus «Viimne arm», mille lausungid on üleajaliselt geniaalsed.

Tjuttšev konstateerib, et vanaduses on armastustundmus õrnem ja «usupärasem» (nii tõlgiksin «субверней»), et siis on armastus ühtaegu õnn ja lootusetus. Teistest armastuslauludest erineb kõnealune selle poolest, et siin puudub «sina-pilt». On ainult autistlik «mina», keda ikka veel erutab sensuaalne tung (autor on viiekümnene), kuid seda valitseb mõttetarga tagasihoidlikkus. Armastus on siin abstrakne, objektita, kuigi mitte platooniline; see on võimas bioloogiline ja psühholoogiline jõud, mis kustub ainult inimese surmaga.

⁶ Tjuttševi luules on oluline ka interpunktsioon kui informatsiooni rikastav tegur. Koolon seob loogilisi järeldusi, mõttepunktid tähistavad pausi ja väljajätte. Kuulus «Silentium!» on hüüdmärgi abil õpetuse tasandile tõstetud.

Psühholoogilise parallelismi abil on see paigutatud looduslikku konteksti õhtu-eha kujundi taustal. Oksüümoron «õhtune päev» tihendab endas kogu elujäägi sisu: füüsilise, filosoofilise, tundmusliku ja elutahtelise, hoolimata «igavese öö» lähedusest. Elutarkus ei aita: poeet püüab pikendada armastuse sekundeid, kuigi «veri soontes jääb viletsaks». Milline konkreetne sisu seisis pöördumise taga: «Oo, sina, viimne arm!» — see on sõnul seletamatu ja ka mõtteliselt talumatu. Aga kogu luuletuse rütm ja rüht ütleb meile, et see polnud tundmuslikult ole-
matu. Siin on hetkeks midagi nagu tagasi võetud veel Vikatimehe enese käest, sest saatusele alistumist poeedi hinges pole. Ka elu õhtupoolel tahaks ta püsida «elav».

Poeet kaebab mitte välisilma paratamatute stresside, vaid vaimse tuimene-
mise üle, mis vanaduses nõrgendab isiksuse elavat reageerimisvõimet.

Ajakirja piiratud ruum ei luba pikemalt peatuda Tjuttševi loodusluulel. See pole ka nii aktuaalne aspekt, sest peamiselt sellest ongi räägitud kõigis kir-
jandusõpikuis ja Tjuttševi-monograafiates. Kuigi Tjuttševi luuleta ei saa kujut-
leda vene kirjanduse ega isegi vene kujutava kunsti ajalugu (Levitani maasti-
kud), hindan neis peamiselt vastavust autori filosoofilisele maailmapildile. Tjutt-
šev seostab looduspilte oma vaimse maailmapildiga klassikalise parallelismi abil. Ja looduspilt hakkab elama:

On temas hinge kui ka priiust,
on temas armastust ja keelt.

«Viimases armastuses» (nagu ka luuletuses «Silentium!») on vist meelega riku-
tud värsimõõtu, et kujundid saaksid vabalt hingata. Rütmipuhangud ja sõna-
kordused tõstavad lausungeid poeetilise loitsu (sugestiooni) tasandile.

Palju keerukam on Tjuttševi ühiskondliku positsiooni tõlgendamine. Kuna-
gine konjunktuuriline seisukoht, et ta oli «puhta kunsti» jünger, on ammu iga-
nenud. Tutvumine Tjuttševi kirjavahetusega avab ta ühiskondlike huvide laiuse. Juba Prantsuse 1830. aasta juunirevolutsiooni mõjul kirjutatud luuletuses «Cicero» hüüab ta:

On õnnis, kelle elu möödus
maailma saatuserikkal ajal...

Ta tundis kaasa «mõtleva kõrkja» kannatustele — nähes küll «Inimpisaraid»
(1849) kui ka Venemaa «Vaeseid asulaid» (1855). Erksalt reageeris ta oma ajastu
ajaloolistele sündmustele, avaldades mõnikord üsnagi julgeid arvamusi (näit.
Sevastopoli sõja ja Nikolai I kohta), kuid kehtiva korra pooldajana ja diplo-
maadina suhtus ta revolutsioonisse eitavalt.

Tsensoriametis oli ta suurejooneline ning mõtteväärtusi austav. Ta ise kirju-
tab sellest nõnda:

Велению высшему покорны,
У мысли стоя на часах,
Не очень были мы задорны,
Хотя и с штуцером* в руках.
Мы им владели неохотно,
Грозили редко и скорей
Не арестантский, а почетный
Держали караул при ней...

* Siin aia-(kärpimis)käärid.

Aga kõige hämmastavam oli ta maailmapildi ja luule universaalsus, mis praegu, juba mõnevõrra aimatava kosmoseajastu künnisel otsekui tõstab selle tsaariaegse vanamehe meie kaasaegseks.

Eestis algavat huvi Tjuttševi luule vastu tahaksin võrrelda tulevikukaugustesse vaatava Lenini huviga kosmoseajandi vastu, mille jälgi leiame H. G. Wellsi märkmeis ta kuulsast vestlusest Leniniga 1920. aastal.

Kirjanduse retseptsioon oneneb paljudest teguritest, eeskätt rahva kultuuritasetest, kõige vähem teose enese väärtustest. Nii nagu Puškini «Jevgeni Onegini» tõlkimine maarahva keelde ei oleks võimalik olnud XIX sajandil, nii ei saanud ka Tjuttševi looming tulla eestlase lugemislauale tsarismi ega ka kodanliku Eesti tingimustes, samuti nagu ei olnud meil siis mõeldav televiisoriantennide mets talumajade katustel. Nüüd on meie rahva ja õppiva noorsoo silmapiir avardunud, kultuuritase väga palju tõusnud ning küllaldane ka filosoofilise lüürika mõistmiseks. Julgeksin soovitada plaani võtta Tjuttševi valikkogu väljaandmine. Selle luule väike vihik, mõnestki moesarjast kaalukam, täidaks suure lünga meie kultuurielus.

«SIURU»

MURRANGUAEGADE KIRJANDUSLIKUST LIIKUMISEST

1

Esimene maailmasõda tõi üldise hävingu kõrval kaasa seisaku ja tagasimineku kõigil kultuurialadel.¹ Eesti kirjanduse üldpildis avaldus sõda uute raamatute ilmumise hõrenemises, kuni 1916. aasta teisel poolel ei tulnud enam ühtki ilukirjanduslikku teost. Kirjastuste tegevus varises kokku krediidiraskuste ja raha väärtuse langemise pärast, endastmõistetavalt avaldas mõju mobilisatsioon. Veebruarirevolutsioon näis siiski aktiivsust äratavat ka kultuurialadel, kõigepealt kirjanduses. Kui tervituseks öeldi: «Võivad kodumaale tagasi pöördma Eesti romaani- ja novellikirjanduse kaks kõige vaimukamat väljarändajat, Eduard Vilde ja Friedebert Tuglas»², siis mõnel määral saigi nende kirjanike maapaost saabumine uue kirjandusliku tõusu algastmeks. 6. mail 1917 korraldati «Estonia» teatris Friedebert Tuglase õhtu, kus Tuglas esitas täissaalile kõne «Revolutsioon ja kirjandus» ning novelli «Taevased ratsanikud». Kuulajate hulgas istus juba Eduard Vilde, kes oli äsja Tallinna jõudnud. «Lilletagem üle omad teretulnumad mehed!» — oli hüüdnud üks kirjandusse astujaist, ja muidugi võeti mõlemad saanud vaimustusega vastu.³

Mai lõpus peeti kõigi Tallinnas olevate kirjanike koosolek, kus tehti otsus välja anda kirjanikkonna koguteos, mida toimetama volitati Fr. Tuglas. Tuglas pakkus koguteose nimeks «Siuru» — «Kalevipoja» XIX laulust võetud imelinnu nime.⁴ Siuru oli tal meeles mõlkunud juba sellest ajast, kui ta noorena kirjutas uurimuslikku vaatlust «Põrgu väravas»; sama nime oli ta soovitanud ka 1912. aastal «Noor-Eesti» IV albumi tiitliks, kuid saanud Gustav Suitsult jaheda vastuse: «Sinu ettepanek albumi nime muuta leiab siin pool vähem vastukõla. Võib olla, muudakski, aga ettepanud nimi «Siurulind» ei vea hästi, ja paremat ei ole keegi välja mõtelnud.»⁵ Küllap oli Tuglase fantaasiat imelinnu suunas ergutanud ka vene uuemas kirjanduses ja kunstis korduvalt esinev «жар-птица», kellel lõoke-sega küll midagi tegemist ei olnud.⁶ Kõigi kirjanike koguteosest ei saanud asja, seevastu oli juba juunis «Siuru» nimemärgi alla kogunenud viis noorema põlve kirjandusnimest, kellele juulis tuli lisaks kuues.⁷

Kolmekümne ühe aastane *Friedebert Tuglas* oli uues rühmas ainus üldtuntud ja tunnustatud kirjanik. Ta oli avaldanud mitte ainult noorpõlveteosed «Hingemaa» ja «Meri» (viimane muutus revolutsiooni ajal määratult populaarseks), vaid oli ka «Jumala saare», «Suveöö armastuse», «Toome helvete» ja «Felix Ormussoni» autor; sõja-aastail lisandusid neile «Popi ja Huhuu», «Vabadus ja surm», «Kuldne rõngas» ning «Inimesesööjad». Teati ka ta teoste tõlke ilmumisest Soomes ja kirjandusnimistel oli ta meeles sõjaaegsete kirjanduslike mõtisklustega⁸. Eeskätt oli Tuglas õppiva noorsoo kirjanik, uue, kaunite väljendusvahenditega proosa enim tuntud esindaja.

Marie Under, 34-aastane, oli trükkis avaldunud juba ammu, igatahes «Noor-Eesti» I, II ja III albumis ning «Noor-Eesti» ajakirjas ja «Vabas Sõnas», albumites «Oma Maa» ja «Voog». Luuletaja-elulugu algas tal 1912. aastal, suurel lugejaskonnal aga ei olnud temast ega tema luulest veel õiget aimu.

Maamõõtja Karl Arthur Adson, 28-aastane, ei olnud veel midagi avaldanud ja alles kuu aega pärast Tuglasega tutvumist saatis ta temale tagasihoidlikult oma luuletusi näha: «Keegi noormees tõi mulle kimbu luuletusi, palus toimeta Teie kätte, et avaldaksite oma arvamise...»⁹ Tuglas andis võrukeelseile luuletustele kiitva hinnangu ja siitpeale sai Arthur Adson «Siuru» täieõiguslikuks liikmeks.

Henrik Visnapuu, 27-aastane, oli mitu aastat koolmeister olnud, aastast 1909 siin-seal luuletusi avaldanud, kord aidanud organiseerida ka «Momendi» rühma. Äsja oli ta õiendanud küpsuseksamid ja nüüd töötas «Tallinna Teataja» toimetuses.

August Gailit, 26-aastane, oli noorena avaldanud romaani («Kui päike läheb looja», 1910), mida ta hiljem ei pidanud arvestamisväärseks. Läti keele valdajana oli Gailit töötanud Riias ühe ajalehe juures, nüüd lühiajaliselt «Tallinna Teataja» toimetuses, kust lahkus koos H. Visnapuu ja kahe teise kolleegiga juuli alguses.¹⁰ Pärast esikteose ilmaletulekut polnud ta kirjanduses esinenud.

Johannes Semper, noorim siurulane, 25-aastane, oli lõpetanud õpingud Peterburi ülikoolis saksa ja prantsuse filoloogia alal, 1911. aastast avaldunud «Noor-Eesti» ajakirjas, «Noor-Eesti» IV ja V albumis ning ajakirjas «Vaba Sõna» luuletustega ja kirjanduslike artiklitega, mõlemal alal üsna suure tunnustuse leidnud. Oli mõne kuu lipnikuna sõjaväes, sai revolutsioonisuvel eesti sõjaväelaste kongressil sõja lõpetamise nõude esitamiseks tähelepanu osaliseks.

Need olid suurte kirjanduslike ideedega heatujulised siurulased. 10. juulil 1917 kogunesid nad kuuekesi koosolekule ja asutasid ühingu «Siuru», mille põhikiri võeti vastu ja registreeriti.¹¹ Juhatust valiti koosseisus: Marie Under — president, Fr. Tuglas — sekretär ja Arthur Adson — laekur. Viimase hooleks jäi varsti ka kirjastamistöö. Ühingu tegevus kestis dokumentide järgi 10. juulist 1917 kuni 21. jaanuarini 1920.

Rühma esimeseks suuremaks ettevõtteks oli kavatsatud album Fr. Tuglase toimetusel. Siurulased ei mõtelnud sellest teha ainult rühma eluavaldust. Kaastöölisteks kutsus toimetaja teiste rühmakaaslaste nõusolekul mitmed nimekad kirjanikud, kõigepealt Gustav Suitsu, kes nõustus: «Kaastööd luban muidugi hää meelega — paar luuletust. Isegi õigel ajal arvan ära saata võivat, sest on midagi valmis».¹² Mingil põhjusel luuletused siiski hilinesid, nii et need ilmusid alles järgmisel aastal teises albumis. V. Ridala andis oma arhailise ja olevikuvõõra poemi «Merineitsit» 8. laulu, mis tundus rühmakaaslaste albumi eesotsas ebasoovitav, isegi albumi minekut takistav.¹³ Ka A. H. Tammsaare oli nõus, kuid tema «praegu pole veel midagi valmis» peaks tähendama lühivormis tööd, mis albumisse mahuks.¹⁴ Aino Kalda käest saadi Fr. Tuglasest kirjutatud essee, mis oli kirjutatud «Nuori-Viro» jaoks ja järgmisel aastal selles ka avaldati. Albumis ilmus essee Fr. Tuglase tõlkes. J. Aavik leidis «Siurus» keeleuendusliku kaastöötaja ning kirjutas essee «Keele ilo».

Tuglas kuulus põliste nooreestlaste hulka, J. Semper «Noor-Eesti» nooremasse põlvkonda, «Noor-Eesti» väljaannetes oli esinenud ka Marie Under, «Noor-Eesti» ja «Siuru» vaheliseks sidemeks oli Jaan Oks, kes tol ajal haigena Tallinnas viibis. «Noor-Eesti» väljaanded olid seni J. Oksa peamisteks avaldamiskohtadeks, siurulased suhtusid temasse tunnustavalt kui omalaadsesse klassikusse. Ta käsikirju loeti ja imetleti koos.¹⁵ Muidugi esitati albumis Arthur Valdese öeldavaid

postuumseid teoseid: tema nime all ilmus «Viis tankat Mimosale», mille autoriks oli noor kunstiteadlane Johannes [Hanno] Kompus¹⁶, lüüriliste unistuste «Teile ja isenesele» autoriks oli Fr. Tuglas, kes autorsuse hiljem ka avas.¹⁷

Nii tundus «Siuru» esimene iseloomustav joon olevat nooreestiline järjekestvus, olgugi et uus rühm ütles kirjanduses ka oma uue sõna. Peale ühingu liikmete ja «Noor-Eesti» ühisesinemistest tunnustuse saanud kirjanike astus esimeses albumis üles veel Aleksander Tassa, aastailt vanimaid nooreestlasi (35-aastane), kunstnikuna raamatuillustatsioone loonud ja 1910. aastast alates mõningaid proosateoseid trükkis avaldanud. Nüüdsama oli sõjaväes teeniv Tassa Türgi rindelt Petrogradi lähedale tulnud. Teiseks oli omaaegselt «Momendi» rühmast tuttavaks saanud Richard Roht, 26-aastasena siurulaste enamiku eakaaslane. Nad mõlemad jäid edaspidigi «Siuru» alalisteks kaastöölisteks. Oma epigramme saatis Saraatovist 27-aastane August Alle, kellelt oli ilmunud luuletusi «Noor-Eesti» väljaannetes. Ühekordseist kaastöölistest tõi Tuglasele luuletusi Rudolf Reimann, 23-aastane õpetaja, kes 1914. aastal oli jõudnud avaldada esikkogu «Lambi valgel». Tuglas valis temalt albumisse viis luuletust.¹⁸ See oli «Siuru» reserv, kelle hulgast rühmitusele ükski oma loominguga olulist täiendust ei andnud.

Kuus siurulast võitsid avalikkuse tähelepanu juba ammu enne esimese trükingu ilmumist. Nende kohta anti ajalehtedes rohkesti informatsiooni, kavatsetud «Siuru»-õhtust levitati juba juulikuust alates mõnesuguseid huvitavaid ja koguni kõmulisi eelteateid.¹⁹ Igatabes toimus õhtu 25. septembril «Estonia» teatris ja oli väga rahvarikas, selleks oli kirjanike esinemine ühendatud balli ja loteriiga. Õhtu andis 3000 rubla puhastulu²⁰, millega pandi alus kirjastuskapitalile. Skeptiline kõrvaltvaataja ei saanud «Siuru»-õhtu kohta esimest hinnangut andmata jätta: ««Siuru» esimene demonstratsioon jättis vaimliselt tühjuse tunde järgi. Aga selle eest oli kassa eduga töötanud — ja see oli ometi rekلامي esimene ülesanne.»²¹

«Siuru»-õhtuks oli käes kirjanike rühma kirjastuse esimene raamat — Marie Underi «Sonetid» (1000 eks.). Sellele järgnes oktoobris A. Adsoni luulekogu «Henge palango» (700) ja novembris «Siuru» I (2000). Aasta lõpuks ilmus veel H. Visnapuu «Amores» (780) ja A. Gailiti novellikogu «Saatana karussell» (1500). J. Semperi «Pierrot» (1084) ilmumine lükkus mõned päevad järgmise aasta sisse. Äratrükina «Siuru» I-st anti välja Aino Kalda essee «Friedebert Tuglas», õige küll, ainult sajas eksemplaris, sest albumi abiga oli see lugejaskonnale varem kättesaadavaks tehtud — nii kujunes äratrükk kauniks rariteetväljaandeks. Muide, mitmest raamatust, nii ka «Siuru» I albumist, ilmus rariteetväljaandeid aлександria paberil, raamatuid tavaliselt eri liiki paberil kaks väljaannet, kallim ja odavam. M. Underi «Sonetid» lõppesid müügilt kahe kuuga, aasta lõpuks tuli ka uus trükk (835 eks.). Kirjastuse asjaajaja võis enne aasta lõppu õigustatud rahuloluga kirjutada: «Ah see Siuru — vaevalt poole aasta jooksul 8 raamatut, 8000 eks., väljaantud ja silmale armsad.»²² Lao ülevaade 19. jaanuaril 1918 näitas, et avaldatust oli põhiosa müüdud, lõpukorral olid H. Visnapuu «Amores» ja M. Underi «Sonettide» 2. trükk, kuu alguses ilmunud J. Semperi «Pierrot'st» oli alles vähem kui pool tiraaži (450).²³ Uuel aastal anti välja kaks J. Oksa teost («Tume nimeselaps» ja «Kriitilised tundmused»), M. Underi luulekogu «Sinine puri», A. Adsoni teine kogu «Vana laterna» ning R. Rohu «Siluetid ja dekoratsioonid».

Kord-korralt hakkas «Siuru» kirjastustegevus vähenema: Tartu uus kirjastus «Odamees» (Carl Sarap) võttis siurulaste raamatuid oma kirjastamisele «Siuru» toimetistena. 1918. aastal ilmusid seal M. Underi «Eelõitseng», J. Semperi «Hiina

kett», H. Visnapuu «Jumalaga, Ene!», Fr. Tuglase «Teekond Hispaania», A. Gailiti «Rändavad rüütlid», A. Alle «Üksinduse saartele» ja isegi «Siuru» II. «Siuru» kirjastuse raamatud andsid kõik puhastulu ja autorid said veidi kõrgemaid honore, kuid siiski mitte nii kiiresti, et honorarid oleksid palju oma väärtusest kaotanud. Näeme, et honorarid («Sonetid» — 400 rbl.; «Henge palango» — 250 rbl.; «Amores» — 500 rbl.; «Saatana karussell» — 800 rbl.; «Pierrot» — 500 rbl.) olid tolle aja kohta rahuldavad ja maksti välja kohe raamatu ilmumisel. «Siuru» raamatute tiraažid olid keskmised, mõnel juhul koguni suuredki. Proosateose suureks tiraažiks loeti seni 2000 eksemplari — «Saatana karussell» kui «Siuru» esimene proosaraamat ilmus 1500 eksemplaris. Luuletuste senine suurim ja haruldasim tiraaž oli olnud 1000, selle ületas M. Under kahe trükiga kiiresti, nii et 1919. aastal oli vajadus kolmanda trüki järele. Kirjanikud suutsid oma esimeste teostega saada kohe väga loetavaiks, luule leidis senisest kindlama koha haritud lugejate, kõige rohkem noorte lektüüris, nagu võivad kinnitada paljud tähelepanekud. Ka «Siuru» rühmamärgil oli oma võlu. Kui 1917. aastal ilmus Fr. Tuglase «Saatatus» viletsal paberil ja kõige lihtsamate punaste kaantega, siis asetas teose välimus autori kuidagi väljapoole «Siurut». A. H. Tammsaare «Varjundid» ja «Kärbes» avaldati samal aastal ja osteti kiiresti ära, kuid ajalehtede järgi otsustades nendest peaaegu ei räägitud ja nad jäid «Siuru» väheste raamatute varju.

2

«Siuru» esteetiline programm ei avaldunud igatahes manifestides, see jäi ainuüksi teoste esindada.²⁴ Suur album, 148 fooliolehekülge, seega kaks korda suurem tavalise raamatu kaustast, mõjus esimesel hetkel N. Triigi kaanelinnu, õigemini tiibadega inimese sümboliga. Sama kunstniku kaks graafilist lehte — «Katastroof» ja «Rannal» võisid olla ekspressionismi eelaimusteks. Artiklid võinuksid kuuluda mis tahes soliidsesse väljaandesse. A. Tassa lühiartiklid Piranesist ja Matthias Grünewaldist tähendasid viimati mainitu puhul ehk seda uut interpretatsiooni, mis kogu Euroopas hakkas osaks saama Grünewaldile ja Dürerile — viimast oli artikliski märgitud. A. Kallas andis Tuglasest väga väärtusliku tõlgituse, kuid see ei olnud midugi midagi pöördelist.²⁵ J. Aaviku keeleuenduslik essee jätkas autori senist ainet ja esituslaadi, tuues järjekordseid uuendusi, näit. o-d järgsilpides. «Kildude» pealkirja all ilmuvad J. Oksa värsid olid vahel väljakutsuvalt mõrud, kuid autori kohta mitte ootamatud. A. Alle oli oma «Ruunatud Pegasusega» kirjanduslikku ainet meeldejäädvalt tabanud, kuigi mitte albumi üldist vaimsust määravalt. Arthur Valdest esindasid taltsad tankad, ta armastuslühirika «Teile ja iseenele» jätkas vahetult «Liivakella» kauneid unistusi. A. Tassa «Jõulu müsteerium» oli kirjanduslooliselt huvitav katse müsteeriumi elustada, ta «Karjus» meenutas autori mitme aasta eest avaldatud töid. Fr. Tuglase «Taevased ratsanikud» oli väga hea novell, ilmselt tähendas see sellise suuna jätkamist, mida Tuglas oli alustanud «Popi ja Huhuuga». Tähelepanav, et albumi ilmumisel märgati hästi novelli revolutsioonilist ideed.²⁶ R. Rohu «Surm», stiliseeritud novell, jättis pärast Tuglast veidi epigoonliku mulje. J. Semperi novell «Üle kanarpikuse palu» tähendas huvitavat katset oleviku maa-ainet keele- ja tunde vahenditega väga kirjanduslikult kujutada. A. Gailiti «Sääsesööjas» ei puudunud ootamatusedki: faabula munkade pattulangemisest ja kalurinaise igakülgsest inetusest, üsna õudsed prassimisstseenid enesetapmisega — see ei olnud kuidagi uute kunstipõhimõtete kuulutamine, küllap aga kallaletung seniste kirjanduslike heade kommete ja tunnustatud maitse vastu.

Album sai kuulsaks luulega. Siin tõusid esile M. Under ja H. Visnapuu, nende kõrval ka J. Semper. Tagantjärele ei saa M. Underi luulet mingis ebamoraalsuses süüdistada. Ta kuus sonetti olid küll põimitud varem ilmunud «Sonettide» raamatu kahest tsüklist, «Helgetest sonettidest» ja «Sina ütled», millega siin esitatud sonettide erootiline pingeline kõrgel tõusis. Sonettide raamat aga oli juba lugejate käes ja viiekümne soneti varal võidi veenduda luuletaja avaras tundelisuses, esmajoones loodustundes. Erootilisust leidis seal kord loodustundega põimitult, kord omaette, eeskätt vihjetena, kõrvalmotiividena, kuid ei puudunud ka erootilise tunde kulminatsioonväljendused. Esikohale jäi ikkagi tundeline loodusluule. Underi kunstitaotlused ning ta sonettide kunstiline õnnestumine olid juba ligemale kaks kuud enne albumi ilmumist tuttavad.²⁷ Pisut kaldus «kodanlaste ärritamisele» H. Visnapuu — esmajoones «Mõnituses», mingil määral ka tartukeelses «Ja sinä, sa jumala emä».²⁸ Paraku leiti moraalilibastusi isegi Semperil, kelle luuletusi «Pierrot» 1. ja 2. (viimane kogus «Pierrot»: «Pierrot' ahastused»), «Va banque» ja «Küllalt» võiks isegi moralistlikult tõlgitseda. Nii tekkis «Siuru» esimese albumi, «Siuru» luuletajate ja kogu rühma suhtes moralistlikke eelarvamusi, mis avaldus trükipoleemikas, kuid veelgi rohkem pudenes õhku suulistes otsustes. Mõned «Siuru» apoloogeetid omakorda tõstsid poleemikas esikohale seksuaalse moraali uuendamise küsimuse, sidusid seda kirjandusega ning nihutasid sellega tähelepanu kõrvale esteetiliste väärtuste otsimiselt.²⁹

«Siuru» moralistlik hindamine on juba ajalukku läinud. Kiiresti said lugejate suurele hulgale lähedasteks ja omasteks Underi, Visnapuu ja Semperi luuletused, mõnesugust tähelepanu äratas Gailit prosaistina, olgugi et viimase kirjanduslik tõus kuulub aastaisse pärast «Siurut».

Tuglasel oli «Siurus» väliselt juhtiv koht vähemalt «Siuru» ajaloolise vajalikkuse põhjendamisel. Hilisemais rühmasisestest lahkuminekutes öeldi talle teenimatult kibedusi. Kirjanikuna ei andnud Tuglas «Siuru» tegevusajal peaaegu midagi, seega ei ole «Siuru» kui rühma-liikumine teda loomingule virgutanud. Rühma tegevuse alguses ilmus «Saatus», aga need viis novelli olid kirjutatud ja avaldatud enne «Siurut», pealegi ilmus teos «Maa» kirjastusel. Raamat tähendas midugi Tuglase suurt tõusu.³⁰ Autori andmete järgi lõpetas ta oma revolutsioonikujutuse «Kangastuse» 20. septembril 1917 ning avaldas kohe trüki, kuid mitte «Siuru» väljaandes. Alles kaks aastat hiljem, 30. septembril 1919 lõpetas ta lühiajalise töö järel novelli «Inimese vari», mille ilmumine langes juba kokku «Siuru» lõpuga.³¹ Vahepeal kirjutas ta vähe. «Siuru» II albumis oli Tuglaselt juba 1915. aastal loodud ja varem ajalehes esitatud «Nägemused», III albumis aga 1917. aastal kirjutatud kolm päevikulüürilist proosaluuletust «Suine melanhoolia». «Teekond Hispaania», mis ilmus 1918. aastal, oli alustatud juba Helsingis ja osalt enne revolutsiooni «Päevalehes» avaldatud. «Siuru» tegevuse lõpupoole parodeeris A. Gailit Tuglast tagedalt «Arthur Valdeses», teisel kinnitas ta, et «Tuglase hilisemad tööd («Popi ja Huhuu», «Taevased ratsanikud», «Maailma lõpus» jne.) jäid suurema mõjuta, kuna ta autoriteet ja populaarsus kasvab ikka veel «Lilleliste infernode» ja «Merede» kaudu. Seepärast õpibki noorus ta «Mered» aupaklikult pähe ning jätab, võib olla, ta «Saatus» koguni lugemata.» Kuid eitamis- hooski ütleb Gailit varsti: «Ka Friedebert Tuglas on juba ammu jätnud oma laulud neidudest ja lilledest ning on jõudnud müüdini, millest käib läbi siiski praeguse aja karmus ja julm psükoloogia.»³² Tuglasel oli «Siuru» tegevusaastail ilmne loomingukriis, aeganõudev toimetaja- ja kriitikutöö ei olnud vaikumise põhjuseks. Kaua kummitanud nägemuse sulandamisel oleviku-traagika sünteetilisse pilti («Inimese vari») jõudis ta sellest üle ning sealt edasi.

«Siuru» I tekitas mitmeti põnevust, kaks järgmist albumit aga mitte enam sel määral. II album (1918) oma mõnesuguste pöördekohtadega võiks aga pakkuda ajaloolist huvi. Siin esitas J. Semper Verhaereni luule tõlkeid ning artikli kirjaniku naturalismi-perioodi kohta, A. Kallas essee J. Oksast, nähtavasti vastu tulles siurulaste püsivale Oksa-huvile, olgugi et töö ise oli kirjutatud samal aastal ilmuva raamatu jaoks. J. Semper iseloomustas lühidalt ka Ado (tol ajal veel Adolf) Vabbet, kellelt olid selle albumi kunstilehed, kaas ja kaheksa joonistust. Proosa tõi vähe uut. A. Gailit oli algavate vastuolude tõttu keeldunud kaastööd andmast, Fr. Tuglasel ei olnud uut novelli ja sellepärast esindas siurulaste uudisproosat üksnes J. Semperi «Püha umbrohi». See oli oma aja kohta huvitav katse autori õpinguteaja noori inimesi psüühiliselt jälgida ning andis teatud mõttes jätku A. H. Tammsaare üliõpilasnoveellidele; psüühiline vaatlus oli siin tõeliselt ehtne. Luules oli mõndagi, mis võis huvitada ilmumise ajal ning hiljem ka ajalooliselt. Saksa okupatsiooni tõttu langeb samasse suvesse ka kirjanike ja kunstnike kontakt kaua kättesaamatuks jäänud saksa uuema kirjanduse ja mõnevõrra ka kujutava kunstiga — muu seas ka Tartus sõjaväelasena viibiva kirjaniku Alfred Brustiga³³. Juba enne neid kontakte oli Underil valminud uut laadi luulet: «Hämar linn» I—IV, kus urbanistlikud motiivid rikastasid maastikuluulet. J. Semperi ühes luuletuses võib rahuliku päeva sisus tabada eilsete võitluste jälgi. Underil ja Semperil võime seega märgata uute ainealade ja uue maitse sissetungi, ühiskondlike huvide aktiveerumist. Seda võiks umbmääraselt, alles vaistu tasemel, leida ka Visnapuu ajaluule esimestest eelaimustest: «Mm-mm-mmm», ikkes härja protestitundega sümbolises luuletuses³⁴. «Raskuse vaim» tähendab, üldist tundeist raskust, Visnapuu aga tunneb sel ajal suurimat huvi mõnede vene luuletajate, eriti Eestisse elama asunud Igor Severjanini glossolaaliani areneva naiivse kõlaluule vastu, tõlgib ja jäljendab seda. Samal ajal köidavad teda eksootilised motiivid. Erandlikuna ja «Siuru» luuletajaist kõrvalepõikavana esines Gustav Suits «Umbsetes kokkukõlades» ning «Kõik on kokku unenägu» esimeses kolmestroofilises variandis.

Aasta pärast ilmus rühma viimase koguteosena «Siuru» III. Siin olid väliskontaktid selgunud, Marie Under oli tõlkinud Georg Heymi, Franz Werfeli ja Paul Boldti luulet, avaldades seega esimesi näiteid saksa luule arengust. Selle kõrval esitles J. Semper Verhaerenit, mis oli saksa luule tõlgetele sisuliseks täienduseks, Fr. Tuglas andis Aubrey Beardsley «Mäe all», mis näitas tõlkija küllap jätkuvaidki minevikuharrastusi. See aasta oli eesti luules uute ainete ja uute intonatsioonide sissetungi aeg. Olgugi et luuletajad arenesid lahus ja omaette, võib neil täheldada kobamisi ühes suunas liikumisel maitse suuna ühist muutumist. H. Visnapuu «Aja poeesid» [poees oli pärit I. Severjanini uudissõnade varamust] on siin väga laialdase haardega. «Autobiograafia» muretu häälikuluule või üllatav eksootikamotiiv («Tantsijanna madudega») on kõrvu õudustunde üldise märkimisega, kusjuures õudust püüti sisendada esmajoones häälikute valikuga.³⁵ Kui M. Underil jätkubki «Sonettide» üldlaad, siis «Hämar linna» algatatud urbanistlik maastik ning selle sotsiaalne sisu («Õised tänavad») on juba kindlalt eluõiguse omandanud. J. Semper oli esimesena jõudnud ehtsa ajaluule juurde, mida ta juba varem oli sidunud ekspressionismiga. Uutest tendentsidest veel riivamata olid A. Alle, kes albumi avas lõpetamata jäänud «Arkailise poemi» ühe lauluga, ja isegi Fr. Tuglas, kes avaldas «Suvised melankoolia» üsna ajakauged ning minevikulisi päevikumeeleolusid. A. Gailit

jätkas oma fantastikaperioodi «Fosfortõvega» ja õieti ei suutnud ka J. Oksa «Nimetu elajas» albumi sisu koondada. Mingit kaootilisust ja ettevalmistamatust rõhutasid A. Starkopfi joonistused, mis seepoolest olid väljaande tekstiga mõnevõrra kooskõlas.

Albumid näitasid siurulaste püsivat kontakti kujutava kunstiga, kirjanduse ja kunsti maitse koosmuutumist. Esimese albumi kunsti valitses N. Triik otse «Noor-Eesti» V jälgedes. Teise albumi graafikaga tegi ennast üldiselt tuttavaks A. Vabbe. Raamatugraafika alal oli ta ennast leidnud juba «Siuru» mitmes raamatus ja viis end hiljem mõjule ka «Odamehe» raamatuis. Tema kujundatud olid H. Visnapuu «Amores» ja «Jumalaga, Ene!», A. Gailiti «Saatana karussell» ja «Rändavad rüütlid», J. Semperi «Pierrot» ja «Hiina kett», M. Underi «Sinine puri» jmt. K. Mägi tõmmati «Siuru» ringi siurulaste ja nende lähikonda kuuluvate kirjanike portreejoonistustega, mis trükiti ka postkaartidele (M. Under, A. Adson, Fr. Tuglas, H. Visnapuu, A. Gailit, J. Semper, A. Tassa, J. Oks ja Arthur Valdes [!]). Väga hea raamatukujunduse näite andis Fr. Tuglase «Teekond Hispaania» K. Mäe illustratsioonidega. Siin ilmses «Siuru» kirjanike lähedus kujutavale kunstile, mis avaldus ka «Pallase», esialgu kirjanduse ja kunstiinimeste ühiseks keskseks mõeldud kunstühingu asutamises. J. Semper andis A. Vabbe kunstile varakult sellise tõlgitsuse, nagu võinuks sel ajal kirjutada kunstnik ise.³⁶ Kõigepealt on A. Vabbe kunstnik, kes ei otsi kontakti keskpärasusega, ei maali «meie tõusva kodanluse labase maitse järgi». Vabbet peetakse rohkem graafikuks kui maalijaks, temas nähakse puhta joone ja absoluutse värvidekunsti harrastajat. «Vabbe on omal ajal Kandinsky õpilane olnud Münchenis, nüüd aga iseseisvalt arenedes meil Eestis sama teed käinud, mida ekspressionistid viimasel ajal Saksamaal.» Ka «Siuru» rühma enese kohta võib ehk sobida see iseloomustus, mille J. Semper andis A. Vabbele: «Vabbe on meie kunsti ilmas üks neist vähestest, kes ei loo mitte tellimiste järele, vaid keda sunnib kunsti teenima ainuüksi instinktiivne loomistung.»

4

«Siuru» kuueliikmelises rühmas ei puudunud sisemised lahkeliid juba ühingu asutamisest peale. Eriti tunduvas muutusid need 1918. aastal — selle esimesi märke on A. Gailiti nime puudumine II albumist. Edaspidigi ei vähenenud tülid ja 1919. aastal lahkus A. Gailit liikmeskonnast, uuteks liikmeteks võeti vastu A. Alle ja J. Barbarus. Õigupoolest avaldus rühma tegevus 1919. aastal peamiselt «Siuru» III väljaandmises. 21. jaanuaril 1920 koostati ühingu likvideerimise akt, mille põhjal pärast rahalise varanduse jaotamist anti kunstiteosed üle «Pallasele».

Erilise ägedusega puhkes avalik sõnasõda 1919. aastal A. Gailiti väga solvavate pamflettide pärast Fr. Tuglase, eelkõige aga M. Underi ja A. Adsoni vastu raamatus «Klounid ja faunid». Kuid kõigest hoolimata ei saa «Siuru» likvideerimist seletada ainult või peamiselt juhuslikku laadi isiklike vastuoludega. Oma osa oli ka maitseerinevustel või kirjanduse edaspidise arengu mitmetimõistmisel. Esimest korda võib havatseda rohkem võitlust kui võistlust proosa ja luule vahel, mida hiljem ongi sellisena käsitatud.³⁷ Nii põhjendamatult ja solvav kui pamflett oligi M. Underi suhtes, nii edevparadokslik kui ongi allpool toodud väide, paneb see siiski mõtlema: «Kuid luuletus üleüldse pole kunst. On tarvis ainult vähe sentimentalismi, vähe edevust, vähe püsivust värsitehnika omandamises — ning luuletaja ongi valmis. [- - -] Sellepärast ka meie kirjanduses nii vähe prosaiste ja nii palju luuletajaid. Sellepärast ka iga väikerahva juures, kus kirjandus ja

kultuur alles võrsumas, nii palju häid luuletusi ning peaaegu mitte ühtki hääd proosatööd. Üks nõuab suurt annet ja kultuuri, teine aga lihtsalt virtuositeeti.»³⁸ Põhjendus on metsik, kuid see kordub hiljemgi uute autorite poolt ja paremini motiveeritult. Küsimus polnud seekord ainult kirjandusliikide omavahelises väärtusvõrdluses, vaid maitses. A. Gailit, kes end prosaistina veel ei olnud päriselt leidnud, pidas silmas kunstilise proosa väärtust ja vajalikkust.

Varsti pärast «Siuru» ühingu likvideerimist andis A. Alle pamfletile veidi paremini põhjendatud jätku.³⁹ Alle kõneleb kirjandust ja kunsti ümbritsevast üldisest olukorrast. Ühelt poolt on kunstirahvas tahtlikult isoleerunud kodanlikust seltskonnast. Boheemkonnaks eraldumine aga toob omakorda kaasa tühimuse. Eriti ei meeldi Allele ekspressionistlik maitsesuund kirjanduses: ta ise on osa saanud mitte küll vene, vaid poola futurismist, selle maskuliinsest kihistusest. Sellepärast annab ta pihta M. Underile, A. Adsonile ja H. Visnapuule — olgugi et viimasel ekspressionismi vahetuid intonatsioone ei ole —, rõhutades mitmendat korda, et ekspressionism, mida ta kuulu järgi tunneb, on talle vastuvõtmatu.

Nõnda olid need loomingulised tormid veeklaasis tingitud olukordade kitsusest. Igatahes töid needsamad olud pärast kahe ja poole aastast elutsemist lõpu ka «Siurule». Esialgu oli rühm oma lähedalseisjatega olnud lausa tahtmatult eesti kirjanduse esindaja, elava kirjanduse tõeline edasiviija, uute väljendusvahendite otsija, et siis tõmbuda vähearvuliseks boheemlasringiks ja varsti loobuda koostegutsemisest trükis ja väljaspool trükisõna. «Siuru» arvuline vähesus ja tegevuse lühiajalisus ei tühista rühma kirjandusajaloolisi teeneid. Tegemist oli erilaadse hooandmisega kirjandusele ja eriti keskeale lähenevatele loomisvõimelistele kirjanikele, ühtlasi haritlaste uue põlvkonna kirjanduslik-kunstilise kultuuri kujundamisega. Ei puudu ka kirjanduse enese ettevalmistamine edasiseks hoopis laiemalt kui kuue või seitsme kirjaniku loomingus.

«Siuru» suureks teeneks oli kirjanduse tõstmine ühiskonna tähelepanu keskpunkti. Selline kirjanduse esiletõstmine ei toimu kunagi üksmeelselt ja nagu mis tahes kirjanduslik tõus, nii oli ka see ühtlasi ülestõusuks kellegi vastu. «Siuru» kirjanikud tõusid konservatiivse elukäsituse vastu. See ei olnud mingi teadlik revolutsioonilise filosoofia rakendamine, aga igatahes ka mitte mõni «instinktide pillerkaar», nagu liiga üldistavalt on katsutud seletada.⁴⁰ Veebruarirevolutsioon tähendas igakülgse vabaduse tulekut, veel mitte ühiskonna põhilist uuendamist. Selles revolutsioonis oli vaba inimese rõhutamine endastmõistetav. Kirjandus võttis selle vabaduse kuulutamise enda peale, ja see oli enam kui kirjanduselt tavaliselt nõuti. Esmajoones väljendus see küll erootika kuulutamises, kuid ka erootika on teatud aegadel olnud elu ja kirjandust ühendavaks eluavalduseks. Seejuures ei tule unustada, et esitatavad teosed olid enamasti juba ammu loodud, avaldamist oli takistanud kirjastusolude kitsus, kuid teatud osas ehk ka trükivabaduse väga ahtad piirid. M. Underi «Sonetid» on kirjutatud aastail 1912—1917, H. Visnapuu «Amorese» luuletused aastail 1910—1917, J. Semperi omad 1911—1917; kõige värskemad olid ehk A. Adsoni luuletused. Ükski neist luulekogudest ei olnud autorite subjektiivne meelevaldus, vaid koondas aastate kestel loodud üksikpalu, mille esimeseks tõukeks võisid olla meeoleolud. «Siuru» praktiline väärtus avaldus selleski, et saadi välja anda seismajäänud teoseid. «Siuru» kirjastusel ilmunud raamat äratas tähelepanu kui kaunitl kujundatud teos. «Noor-Eesti» kirjastus oli eelmise kaheteistkümne aasta kestel tõstnud raamatukunsti senisest tasemest tunduvalt kõrgemale, aga «Siuru» raamatud olid raamatukujunduse alal vaieldamatuks edasiminekuks. Nii lihtsa kujundusega raamat nagu M. Underi «Sonettide» esimene trükk — hallil kaanel tagasihoidlikud tiitli-

tähed ja selle all «Siuru» märk — jäi edaspidigi harulduseks; tekst oli heal paberil, väga puhtalt laotud ning hoolikalt trükitud. Sedasama võis täheldada ka järgmiste raamatute puhul. Nii andis A. Vabbe H. Visnapuu «Amoresele» täiesti uudselt mõjuva kaanepildi ning palgelehe, trükitähedki olid valitud raskemad kui teistel senistel raamatutel, A. Adsoni lihtsameelsed murdevärsid aga olid laotud fraktuuris.

Kõrvale kaldudes võiks «Siuru» üheks ühendavaks taotluseks pidada uuenduslikku keelt. Õige küll, kaugeltki alati ei järginud see J. Aaviku keeleuuenduslikke juhiseid. Osalt mõjutas «Siuru» kirjanike keelepruuki nende enamiku (Fr. Tuglas, A. Adson, A. Gailit, J. Semper ja H. Visnapuu) lõunaeestiline päritolu. Adson võttis kasutusele Võrumaa Rõuge murraku, Visnapuu oli varem kirjutanud luuletusi ka tartu murdes. Semper oli kõige rohkem ammutanud nii Wiedemanni sõnaraamatust kui ka Aaviku uuendusetepanekuist ja esines teadliku keeleuuenduslasena. Tuglas oli Aaviku uuenduste vastuvõtmisega veidi ettevaatlikum, radikaalsemaid uuendusi hakkas ta kasutama alles pärast «Siuru» lõppu. Tema murdeharrastustest kõnelevad mõned tartukeelsed erakirjad⁴¹, üldiselt oli ta vastu võtnud need uuendused, mis jäid kirjakeelde püsima. Visnapuu tõi luulesse lõuna-eestilise *n*-inessiivi (metsan), Visnapuu ja Semper tet-partitsiibid (võet, kirjutet). Veidi hiljem alustas Under Wiedemanni sõnaraamatuga visa tööd, mis juba kahekümnendate aastate algusest iseloomustab ta rikastunud leksikat.

«Siurus» väljendus üldine kirjandusliku kultuuri tõus. Et veel kitsalt, see on teine küsimus. Luule tõusis palju üle proosa. Ei olnud kirjanike süü, kui neid vahel tahtlikult valesti mõisteti. Kui Visnapuu «Amorese» teises trükkis kurdabki:

«Amores», kallis minu südamele,
on rahvall' «Mõnituseks» jäänud vaid,

siis tähendab see teiste sõnadega öeldult, et luulest leiti vähem luulet, kui seal oli — järelikult kirjanduslooline paratamatus, nagu ka see, et Underi luulest loeti välja märksa rohkem erootikat kui luulet, muu seas ka suurepärasest loodusluulet.⁴² Lugejate igakülgne edasimineku ise võis toimuda alles pikema arenemise tulemusena.

Endastmõistetavalt ei tähendanud «Siuru» kogu eesti kirjandust. See oli aastalt nooremate, staažilt peaaegu oma arenemistee algul olevate kirjanike rühm — peale Fr. Tuglase, kelle koht kirjanduses ei vajanud enam kommentaare. Nende edaspidisele arengule pani «Siuru»-aastate looming tugeva aluse. A. Gailit leidis end varsti teises laadis, loobus vohavast fraasist ja isemoodi fantastikast, kujunedes juba järgmisel kümnendil novellimeistriks («Vastu hommikut», «Ristisõitjad», «Toomas Nipernaadi»). J. Semperile tähendas «Pierrot» väga tõsiselt võetavat algust, millele järgnes pidev luulelooming, lühikese ajaga saavutatud vaieldamatu meisterlikkus, muu seas ka tõlkemeisterlikkus. A. Adsoni vähenõudlik algus ei pakkunud nii palju üllatusi, kuid järgmistel kümnenditel tuleb Adsonist kõnelda kui arvestatavast luuletajast ning teatrikriitikust. M. Underi luule käis esikkogust alates pidevalt tõusuteed ja ainult ettenägelikud kirjandusearvustajad oskasid «Sonettide» autoris näha lausa piiramatu andega luuletajat. H. Visnapuu edasine looming tõstis ta kõrgele kui kõlakujunduse viljeleja, olgu et ta muidu ei jõudnud Underiga võrreldavale luuleküpsusele.⁴³ A. Alle luuletajaareng algas kogust «Üksinduse saartele» ja alles aastate pärast näitas ta oma tõelist luuleandekust. Ka J. Barbarus oli «Siuru»-aastatel esimeste loominguliste sammude

astuja, kuigi juba siis väga huvitav ja motiivirikas. R. Roht «Siuru» ühe kaasliikujana ei jõudnud just seesugustele kõrgustele, mida ta neil õpinguaastail taotles.

5

«Siuru» kirjanikke on püütud nende loomingu ühiste tunnuste järgi iseloomustada kui lühiajalise voolu autoreid.⁴⁴ Õige see ei ole. Adsoni, Alle, Barbaruse, Gailliti, Semperi, Tuglase, Underi ja Visnapuu loomung on nii erinev, et isegi kahte või kolme neist on raske koos iseloomustada nii «Siuru» tegevusajal kui ka hiljem. Suhteliselt andis küll tunda nende eakaaslus (sünniaastad 1883—1892), mis loominguühendusele koos ajasündmustega kujundas mõningaid ühiseid jooni.

Lühikeseks ajaks ühendas «Siuru» rühma teoste kirjastamise vajadus ning kirjandusliku propaganda huvi. Rühma liikmed, välja arvatud Fr. Tuglas kui tunnustatud kirjanik, võitlesid tunnustamise eest. Oma loomungus leidsid nad kontakti — samuti erinevate — kunstnikega (K. Mägi, A. Starkopf, A. Vabbe ja B. Tomasberg), kelle mõistmist ja tunnustamist nad kõigiti soodustasid.

«Siuru» sündis revolutsiooni ajal, mil siurulased esitsa avaldasid enamasti eelmisel viiel aastal valminud teoseid. Teemaatilisel olid need ajasündmustest kaugel, kuid nende vaimsus kõlas kokku revolutsiooni algaegade vabadustundega. Revolutsiooniteemaikat haris (piiratult) ainult Tuglas. Revolutsiooniline tung, «kirjanduslik enamlus» avaldus «Siuru» mitme liikme arusaamise järgi täielikus loominguühenduses ja oma tunnete varjamatus väljendamis. Ajasündmustest, isegi poliitilisest tegevusest teadlikku eemalehoidumist ei peetud siiski vajalikuks; tarvitseb vaid meenutada J. Semperi koostööd nõukogude võimuga, mis rühmakaaslastes ei tekitanud mingit võõrastust.

Alles rühma lagunemise ajal hakkasid mitmed «Siuru» kirjanikud lähenema ühiskondlikule ideestikule ajavaimu tabamise ning elu teenimise nõudega. Nende senine loomung ei olnud vastuolus uue suunaga; humanismi idee ja ühiskondliku õigluse nõue näitasid Adsoni, Alle, Barbaruse, Semperi, Underi ja Visnapuu luule ideelist avardamist ning luuletajate ideelist täiskasvanuks saamist. Tuglas oli siin käinud teistest ees. Gaillit paistab silma erandina, kuid ka tema kirjandusliku pildikeele ja lauserütmide kujundamises avaldus ajasündmuste mõju, olgugi et ta seda vähem teadlikult kui alateadlikult vastu võttis.

«Siuru» tegevuse ajal leidsid üldise tunnustuse kõik rühma kuulunud kirjanikud, nad näisid juhtivat kogu eesti kirjandust — niivõrd olid «Siurusse» mittekuuluvad kirjanikud minetanud lugejate tähelepanu. Sealt alates võisid ka rühma moodustanud kirjanikud lahus areneda. Rühma ei teinud enam vajalikuks ka teoste kirjastamine — selleks ajaks oli kirjastuste tegevus aktiveerunud.

Lühikese lahusoleku järel ühines enamik siurulastest koos üksikute väljastpoolt tulnutega uuesti, kuid juba «Tarapita» ühiskondliku protesti rühmaks. Mingil kujul oli «Tarapita» ideid tärganud ka «Siuru» ajal. Esmajoones uute kibedate ühiskondlike kogemuste mõjul, kuid samuti väliskirjandusest saadud ergutustel ühinesid kümme kirjanikku võitleva humanistliku programmi ümber. Pandagu tähele seda nimistut: A. Adson, A. Alle, J. Barbarus, A. Kivikas, J. Kärner, J. Semper, G. Suits, A. Tassa, Fr. Tuglas ja M. Under — kuus neist olid kuulunud «Siurusse», kaks nooreestilise minevikuga rühmaliiget olid teinud «Siurule» kaastööd.

«Siuru» kujutab endast «Noor-Eesti» kirjanduslik-kunstilise liikumise epiloogi,

NIGOL ANDRESEN

eelkäijast ahtama tegevussfääriga. «Tarapitat» tema lühiajalises tegevuses võiks mõista kui noorestiliste ideede puhkemist uues olukorras pärast «Siuru» loomingu kogemusi ja üldiselt tunnetatud ühiskondlikke pettumusi. Kestvamaks arenguks ei olnud sellel juba tekkimise ajal heterogeensel rühmal enam ühendavat jõudu.

MÄRKMEID

¹ Juba enne esimese sõja-aasta lõppu kirjutas G. Suits: «Tusklevad kõik tundlikud määratu ühiselulise kurbmängu pärast, aga vaene soldat laskekraavis võib olla mõjusam kirjanik. Kannatavad ka kõik muretud ja enesearmastajad, needki, kes ühtegi aatesüsteemi kalliks ei pea, kes midagi muud ei tunnista pääle oma isiku üürikesse äraolemise. Ei ole ju mitte ainult vapustatud vaimlikkude väärtuste loomise ja maitsmise tasakaal, rahuaastatelgi nii võnkuv; laastatud on suure hulga kirjanikkude ja kunstnikkude ainelise äraelamise võimalused.» — «Noor-Eesti» V, Tartu, 1915, lk. 10.

² G. Suits, Kirjaniku tervitus. «Pealinna Teataja» 23. IV (6. V) ja 25. IV (8. V) 1917, nr. 38 ja 39; «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 3, lk. 167—169.

³ K. Adson, Lilletagem nad üle... «Tallinna Teataja» 3. V 1917, nr. 96.

⁴ Fr. Tuglas, «Eluloolised märkused». KM KO, Tuglase fond; teateid ja üleskutseid avaldati ajalehtedes.

⁵ G. Suits Fr. Tuglasele 1. IV 1912. KM KO, Tuglase fond.

⁶ «Kalevipoeg» XIX, 510—512:

Siuru-lindu, Taara tütar,
Siuru-lindu, sinitiiva,
Lendas palju, liugles palju,
[---]

August Annist kommenteerib («Kalevipoeg». Tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 480): «Tõenäoliselt on *siuru* tähendanud kord ainult lõokest, samuti kui soome *kiuru*. Et seda aga vähe tunti ja et ta esineb müütilises looduslaulus [---], pidas Kreutzwald teda mingiks mütoloožiliseks, eriliseks linnuks [---].» Pandagu tähele näit. K. Balmonti luuletuskogu «Жар-птица» (1907) ja selle ime-linnu sagedast kordumist ka kujutavas kunstis ning muusikas (I. Stravinski) jne.

⁷ Seda boheemlasringi tutvustas Vürst luuletusega «Uued näod» «Tallinna Teatajas» 17. VI 1917:

Ah nii! Siis Tallinn nii!
Siin lendu tõusis taas viistiivne ime Siuru,
Lõi linna üle õhus kerge tiibetiiru —
Printsess ning Page, Vürst, Felix, Ge ta maised isad —
Lind vaevalt jättis öitseliste tuleviiru,
Kui juba vaidlesid ta üle Ge ja Page. Ah, Siuru!
Ja põmmutama pihta talle olid visad.
Ah nii! Siis nii, siis Tallinn nii!

Autoriks oli Visnapuu, kelle hüüdnimi Vürst sõpruskonnas tõenäoliselt laenati K. Balmonti tähendavast «poetide vürstist» vene kirjanduslike ringkondade keeles; teised: *Printsess* — Under, *Page* [paaž] — K. A. Adson, *Felix* — Fr. Tuglas, *Ge* — A. Gailit. J. Semper liitus siurulastega juulikuu esimestel päevadel Tallinna elama asudes.

⁸ Fr. Tuglas, Kriitiline intermezzo. «Tallinna Kaja» 19. XII 1915, nr. 49/50.

⁹ K. Adson Fr. Tuglasele 15. VI 1917. KM KO, F 180, M 5.

¹⁰ R. Eliaseri, A. Gailiti, H. Visnapuu ja P. Kogermanni allkirjaga teadaanne. «Tallinna Teataja» 3. VII 1917, nr. 144.

¹¹ Ühingu «Siuru» põhjuskiri. KM KO, F 180, M 26:1.

1. Ühingu «Siuru» eesmärk on kirjandusliku ja kunstilise kultuuri harrastamine referaatide lugemise ja kirjanduse laialilaotamise abil Venemaal ja iseäranis Eestimaal.

2. Ühingul on juhatus, koosseisev presidendist, sekretärist ja kassirist, valitavist lihthääleenamusega, ja revisjoni komisjon, koosseisev kolmest liikmest, valitavist

NIGOL ANDRESEN

samal viisil. Juhatus täidab üleüldiste koosolekute otsusi ja käsked ja ajab ühingu majanduslist külge.

3. Liikmeid võetakse ühingusse $\frac{2}{3}$ häälteenamusega, samasuguse häälteenamusega tagandatakse liige ühingust. Liikmemaksu suurus ja maksmise viis määratakse kindlaks üleüldisel koosolekul.

4. Ühingu koosolekuid peetakse tarviduse järele ja otsused tehakse lihthäälteenamusega, väljaarvatud põhjuskirjas mainitud juhtumised, mis kutsub juhatus kokku, kes asub Tallinnas, ja neid ei või vähem olla, kui üks aastas.

5. Ühingul on juriidilise isiku õigused.

6. Aruandeid säeb kokku juhatus, revisjoni komisjon revideerib neid ja paneb üleüldisele koosolekule ette.

7. Ühingu ja tema varanduse likvideerimine otsustatakse $\frac{2}{3}$ häälteenamusega. Samal viisil otsustatakse põhjuskirja muutmise küsimus.

8. Ühingu koosolekud on jõulised, kui neist pool liikmete arvust osa võtab.

Ses põhjuskirjas on kaheksa punkti.

[Ühingu asutajatenä kirjutasiid alla Marie Hacker, Friedebert Mihkelson ja Karl Adson. Ühing registreeriti seoses põhikirja täpsustava täiendusega Eestimaa Kubermangu komissari kantseleis 26. VII 1917.]

¹² G. Suits Fr. Tuglasele 28./16. VII 1917. KM KO, Tuglase fond.

¹³ A. Adson Fr. Tuglasele 30. VIII 1917. KM KO, F 180, M 5. V. Ridala poeemi esimesed värsid andsid keelest proovi:

Saari silmälle sugesi
merestä kare kohosi,
laide laia lainehista.

¹⁴ Fr. Tuglas A. Adsonile 19. VI 1917. KM KO, F 180, M 5.

¹⁵ Peale trükiäallikate Fr. Tuglase «Eluloolistest märkmetest»: «6. IX [1917]. Kõik siurulased Adsoni korteris koos. Kolm tundi Oksa käsikirju loetud.»

¹⁶ Fr. Tuglase teade autorile 1961. a.

¹⁷ Esmakordselt Fr. Tuglase autorinimega ilmunud: Fr. Tuglas, Hingede rändamine. Tartu, 1925.

¹⁸ Fr. Tuglas A. Adsonile 19. VI 1917. KM KO, F 180, M 5.

¹⁹ Teateid jõudis ka ajalehtedesse. G. Suits Fr. Tuglasele 28./16. VII 1917. KM KO, Tuglase fond.

²⁰ A. Adson Fr. Tuglasele 10. X 1917. KM KO, Tuglase fond.

²¹ H. R [audsepp], Siuru. «Tallinna Teataja» 28. IX 1917, nr. 210.

²² A. Adson Fr. Tuglasele 25. XII 1917. KM KO, Tuglase fond.

²³ A. Adson Fr. Tuglasele 19. I 1918. KM KO, Tuglase fond.

²⁴ Seda rõhutas ka arvustus: ««Siuru» I iseäraldus on see, et ta ei teoretiseri. Ta ei lükka maha vanu ebajumalaid, ega sea üles uusi.» H. R [audsepp], Siuru I. «Teataja» 28. XI 1917, nr. 267. Oma väga tunnustavas arvustuses kõneleb A. H. T[ammsaare] sama — A. H. T., «Siuru» I. «Uus Postimees» 11. XII 1917, nr. 5.

²⁵ «Aino Kallas'e esse on «Siuru» albumile üheks suuremaks plussiks,» rõhutas H. R. oma arvustuses.

²⁶ H. Raudsepp mainitud arvustuses.

²⁷ Varem ilmunud «Sonette» hinnati ajalehearvustustes. Tunnustades «Sonette» heaks luuleks, ei jätnud pooldav arvustaja märkimata, et mõned luuletused, «meie praeguse ühiskonna hingeelu seisukohast vaadetuna, [jätavad] kõlvatuse mulje, nii et luuletaja on oma ühe osa luuletuste estetika, ilo, seadnud vastollu enamjao seltskonna praeguse etikaga, kõlbusega.» Seejuures on üldistus, et «Underi luulest hiljuvad loodusevärskus, hingepehmus ja tunnete südamlus. Underi luule on Sappho luule Põhjamaalt». J. Sapa, Marie Underi «Sonetid», «Uus Päevaleht» 9. XI 1917, nr. 251. Mitmeti eri seisukohal olev arvustaja leidis raamatust kõigest hoolimata puhast, klassikalist luulet — H. R [audsepp], Marie Under: «Sonetid». «Teataja» 9. XI 1917, nr. 251. «Sonetid» ilmusid 25. IX, «Siuru» I 20. XI 1917.

²⁸ Visnapuul juhtus ülikoomilisi komistusi. Ta «Mõnitus» algas värsiga: «Lokomobiil a'ab suitsu, vilistab ja ähib» — tahetud oli kujutada lahkumist senisest elukohast raudteerongis. Poeet ise ega ta kaaslased ei märganud, et lokomobiil tähendab auru jõul töötavat rehepeksumasinat ning selle sõnastuse järgi luuletaja justkui sõidaks ühest mõisast teise. Alles pärast vastavate naljaheitmiste kuulmist parandati «Amorese» teises trükis masin lokomotiiviks.

²⁹ Moraali tasandilt mõistis kirjandust P. Põld, Mõned «Siuru» kultuurilised konsekventsid. «Uus Postimees» 30. XII 1917, nr. 19. Selleks oli autorit tõuganud R. Kangro-Pooli artikkel «Siuru ja moraal» («Uus Postimees» 22. XII 1917, nr. 15.). Ka H. R. [audsepp] oli varem albumit arvustades esitanud moraalialase küsimuse: «Või on «Siuru» siiski revolutsiooniline uue moraali alusel: ristisõidul Eesti «ruunatud» Pegasuse vastu? Kui nii, siis on Visnapuu, Under ja Gailit — enam-lased. Kõik võim erotiliste nõukogude ja nende täidesaatvate organite kätte?!...» «Tallinna Teataja» 28. XI 1917, nr. 267. Otse sellele vastates kirjutas H. Visnapuu (Eesti proosa 1917, «Uus Postimees» 22. XII 1917, nr. 15): «Revolutsiooni aasta vaim on nii mõndagi oma hällile tõstnud, kuid perspektiivi leidmiseks kuluvad aastad. Ja kas ei tunnusta meie kunst-kirjandus seega ajaga kaasapidamiset, kui kirjanduses jälle uued ühingu kunsti enesemääramise aate teostamiseks tekivad, kui kirjanduses nagu seltskonnaski maksimumi taotamised esinevad. Kui kirjanduses juba aastate eest põlev otsimine, fantastika lõkkele löi, nagu seltskonnagi sotsiaal-unistusis. Ühelpool kirjanduslik enamlus, teisepool ühiskondlik enamlus. Kas see ei ole ühisest aja algallikast.» Igatahes ei samasta H. Visnapuu kirjanduse uuenduslikkust moraalküsimustega.

³⁰ «Saatus» üksikuid novelle oli juba varem kõrgelt hinnatud. Tähelepandav on uus otsus: «Friedebert Tuglas on selle raamatuga sammu astunud, mis teda palju loetavamaks teeb, aga mitte kunsti kulul: ta on ümberpöörduvalt kunsti kõrgemale astmele jõudnud ja seega loetavamaks saanud. Et tema «Saatus» suuri lugejate hulka sid köita suudab, ses olen ma kindel» (KAH [K. A. Hindrey], Friedebert Tuglas: Saatus. «Uus Postimees» 9. XII 1917, nr. 4).

³¹ Fr. Tuglas, «Eluloolised märkmed».

³² A. Gailit, Klounid ja faunid. Fõljetooid. Tartu, 1919, lk. 68 ja 87.

³³ N. Andresen, Uue kirjandusliku epopi algusest Eestis (I). «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 9 ja nr. 10.

³⁴ Kahekümnendate aastate alguses sai luuletus juba paremini hääldatava pealkirjaga «Mõmm-mõmm-mõmm» protestiluuletuse kõla.

³⁵ Võib jälgida Visnapuu nende aegade lähenemist vemmälvärstile:

Igavene öö!
 Hirvita ja löö,
 tapa, nüli, söö!
 See veel ainus töö!
 Igavene öö!

³⁶ J. Semper, Kunstnik A. Vabbe puhul. «Siuru» II. Tartu, 1918, lk. 111—115. Artikkel ilmus uuesti pealkirjaga «A. Vabbe ja ekspressionism» kogus «Näokatet» I. Tartu, 1919, lk. 67—72.

³⁷ G. Suits, Wettstreit der Dichtungsgattungen in der modernen estnischen Literatur. «L'Estonie Littéraire» 2, avril 1931: «Värsi ja proosa vahelduv mõju, kaashuviliste kaldumine ühele või teisele poole lubab mõistatada maitsepsühholoogia sümptomaatseid protsesse.» Proosa ja luule vahelisest võistlusest kõneles G. Suits korduvalt, vt. Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosoleku ülevaadet, «Päeva-leht» 7. V 1929, nr. 122.

³⁸ A. Gailit, Klounid ja faunid, lk. 65 ja 66.

³⁹ A. Alle, Kokerteriist Issandaga ja mõnest muust. «Ilo» 1920, mai, lk. 37—50.

⁴⁰ Vägivaldselt on hiljem tehtud A. H. Tammsaarest «Siuru» hukkamõistja. Nagu mainitud (viide 24), võttis A. H. T. «Siuru» I tunnustusega vastu. Hilisemas essee (Instinktide pillerkaar, 1920, uuesti teoses «Sic transit...» Tartu, 1924, lk. 38—41) mainib ta kõnesoleva teema puhul ka Underit, Gailitit, Kivikat, Barbarust, Rohtu ja Tuglast. A. H. T. näeb aja üldist rahvusvahelist tendentsi nii: «Üks näib ometi kindel olevat: meil on korraga huvi tõusnud instinkti vastu, me õpik-sime heat meelel kirgesid lähemalt tundma, ilma et seejuures igakord kõlbluse igavat küünarpuud tarvitseksime. Selles kõiges avaldub mingisugune algeline elu-rõõm, nagu seda tõlgitseda katsub keegi inglane oma Rõõmutsevas elus (Enjoying Life).»

⁴¹ Fr. Tuglas A. Adsonile 18. VIII 1917. KM KO, F 180, M 26:1.

⁴² G. Suits, Varasem Under. «Looming» 1933, nr. 3, kirjutab «Eelõitsengust», «Sonettidest» ja «Sinisest purjest» nii: «Marie Under pole Konrad Mäe värvehõis-

kava maali lihtsaks austajannaks. On nagu oleks ta sõnakunsti otseseid kokkupuuteid Mäe maalikunsti. Paistab nagu oleks ta värsilooming tahtnud taoti lausa võistluse astuda päris meelelis-nägelikult kujutava kunsti. Küsimus pole mitte ainult üksikute maaliliselt leiutatud ja pillatud epiteetide valikust. Kogu luuletise kui teosterviku kompositsiooni tuua impressionistlikku värvihelgestust, kinni püüda eri valguskajastuste muljeid, neid kõrvuti laigutada, kontrastida, ühendada meeoleu kandjaks — see püüd pole Marie Underile ilmselt mitte võõras olnud.»

⁴³ Samas artiklis võrdleb G. Suits kaht luuletajat: «Kui Under kahtlemata maha jääb Visnapuu võrratust viisirikusest, siis on Under eesti moodsas lüürikas ainulaadne ja ületamatu oma värsikunsti — värsikultuuri — kordumatu ligendamise tõttu impressionistlikule maalikunstile. Või kas oleks keegi meie luuletajaist-modernistidest esile mananud nii mahedat optilist pilti, nii diskreetset värvide, lõhnade, armuõnne seost nagu Marie Under?»

⁴⁴ «Egogeniaalse ja ühtlasi egotsentrilise Siuru rühma moodustavad üksteisest mitmeti erinevad omapärased talendid, keda ühendab peale eelkirjeldatud tähiste veel romantiline kalduvus eksotismi niihästi ainevalikus kui ka selle käsitelu tundeviisis... Moeorjusena tuleb vaadelda nende kalduvust erootikasse... Kuid varsti muutus uueks moeasjaks ühiskondlike tõdede ja inimväärtuste ümberhinnang. Siit sai saksa kirjanduse eeskujul alguse ideeline mõttelüüriline värsitoodang, milles kujutatakse pea sõjamõllu koledusi, pea sotsiaalset ülekohut, pea kaasaegsete jõhkra ahnitsemist, poliitilisi spekulatsioone ja kõlblat toorust.» M. K a m p m a a, Eesti kirjandusloo peajooned IV. Tartu, 1936, lk. 190 ja 191.

Mälestused

1

Kes aias? Kes aias? Mesilane aias. Me, lapsed, mängime ja ikka on keegi aias. Mis nimi? Mis ni-mi? Üks-ta-kõik, mis nimi. Kes ka ei läheks ringist keskele, ikka mesilane nimi.

Nõnda mängime iga päev. Iga päev läheb keegi ringist keskele ja käib läbi. Käib läbi roosipõõsaste ja lükkab teise sisse. Lõpuks oleme kõik sisse lükatud, kõik mesilasteks saanud. Oleme kõik käinud läbi roosipõõsaste. Oleme kõik roosipõõsaiks saanud. Oleme roosiaed. Kes aias? Me, roosipõõsad, mängime ja ikka on mesilane aias. Mis ni-mi?

Aga ühel päeval jääb üks mesilane haigeks ega tule mängima. Üht mesilast ei ole aias. Ka üht põõsast ei ole. Sel päeval on ring kitsam, laul abitum. Mis ni-mi? Üks nimi on puudu.

Siis saab lapsepõli läbi, ma lähen kooli, seejärel ülikooli. Õpetajad on mu vastu head, aga miskipärast jääb koolist meelde see, kuidas üks õpetaja peksis oma naise pesupuuga läbi. Ja see, mida kuulen alles peale ülikooli: üks sõbramees, andekas aspirandist meedik, kellest suur teadlane paistis, on lõpetanud elu enesetapuga, sest teda oli mingites kroonukomisjonides mõistmatult vintsutatud, ja närvid ütlesid üles.

Ülikooli järel lähen tööle loodusteadusliku kallakuga ajakirja toimetusse. Sel ajal märkan, et loodusteadlased hakkavad tõsisemalt huvituma humanitaariast, kultuuriloost ja mitmed noored kirjamehed huvituvad loodusteadustest. Viimastest noorematega kokku puutudes tajun paljude ükskõiksust kultuuriprobleemide vastu, nende trotslikku isoleeritust ülikoolist, millest ka ise mõtlen, et õppeprogramm jätab mõndagi otulist ütlemata ega kujunda teadmisi kultuuritundlikuks süsteemiks. Ühel päeval kõnnin lasteaiast mööda, kuulen «Kes aias?» ning mõtlen, kui targasti see mäng on seatud, et mesilind saab olla ainult see, kes on ka roosipõõsas, ja ümberpöördukt.

Siis hakkkan tööle televisioonis. Ühe saate tegemisest jääb meelde arv miljon kolmsada tuhat — nii palju külastajaid käib igal aastal meie kunstinäitustel ja -loengutel. Ja see, et üks spordiühing on saatnud kaks töötajate arvates vananenud maali keskküttesse (ja ainult katlakütja arukus säästab need meile). Kui ühte teist saadet teen, käin Oja talus Juhan Liivi ja Väljaküla koolimajas Peet Vallaku memoriaaltuba otsimas. Ei leia. On hooletusse jäänud, likvideerunud. Hakkkan tähelepanelikumalt jälgima telelavastusi, näen häid rolle, aga neid ei filmita, vaid salvestatakse videolindile, mis ei säili pikemat aega.

Siis asun tööle kirjandusajakirja toimetuses. Hakkan pidevamalt suhtlema kirjanike, kunstnike, teadlastega, ka auväärsematega neist. Märkan, et nende määratud elukogemused, mõnigi üliväärtuslik kultuurilooline seik jääb talletamata: puuduvad ülesmärkijad, meie aja rahvaluulekogujad. Parajasti sel ajal hakkavad levima mitmesugused ajaviiteklubikesed ja hobid: korjatakse tikutoosietikette ja pudeli-silte. Ühel päeval aga kuulen Lehmja töölisest, Oskar Raudmetsa nime-lisest mehest, kes huvitub arheoloogiast ning on avastanud hulga väärtuslikke arheoloogilisi objekte. Mõni aeg hiljem varisevad ridastikku manalasse mitmed auväärsemad. Ühel päeval lähen lasteaiast mööda, kuulen «Kes aias?» ning mõtlen: kui too mesilane lapsepõlves poleks ühel päeval puudunud, kas märganuksime, kui abitu või kui kindel on meie laul, kui avar või ahas meie ring? Kui nii lasteaias ees seisan ja mõttes läbi roosipõõsaste astun, läheb mööda üks mees ja sõnab: «Põõsastele on sõnnikut tarvis.»

2

Saan oma esimese kampsuni. Ise koon. Teen kirjad sisse ka. Isepäised. Koon valmis ja panen selga. Ta on rohmakas, vihaselt koduvillane. Pole temas modernset rustikaalsust, lõhnab ka hoopis harjumatult. Aga on külmad ilmad ja otsustan, et lähen kampsunis teatrisse. Koridoris vahivad smokingites teatrikülastajad mind irooniliselt.

Kooli lõpupäevaks saan esimese ülikonna. Elegantse ja moodsa. Tõm-ban ta üll, silekülma nagu raudrüü, ning elan mitmeid aastaid. Teatris ma enam tähelepanu ei ärata. Ilmad on soojemad ning ma unustan kampsuni sootuks. Mul on hulga ülikondadega tuttavaid, ma surun nende käsi, nad naeratavad. Kui ma kord teatrikoridoris jalutan, näi-tab üks mu uutest tuttavatest mulle üht meest ja seletab, et too hülja-nud isetegevusliku rahvateatri ning asutanud oma, aga ta trupp ei esi-nevat kusagil. Mis sellest kodukootusest küll ükskord tulla võib? muig-ab ta vihedalt. Mõni aasta hiljem loen lehest ühe teise tuttava muigeid koduvillasesse rõivastunud esseistika üle.

Siis hakkavad puhuma vinged tuuled. Parajasti sel ajal tahan ära käia Vargamäel. Ma otsin oma sooja kampsunit, aga ei leia. Kampsu-nit pole enam. Olen vahepeal unustanud ka kudumise. Pole parata, õpin uuesti kuduma. Koon teise kampsuni oma elus. Oma kirjad kah. Käin selles kaua. Saan tuttavaks tollega, kes asutas trupi, ja tollega, kes teeb esseistikat. Neil on samuti kodukootud kampsunid. Ühel päeval ütleb üks ülikonnaga tuttav, et mu kampsun on laenatud. Mõtlen, kellelt lõnga laenasin, aga ei meenu. Tahan kampsuni maha võtta, aga see ei tule. Hakkan harutama, kerin ja kerin lõnga, aga lõngal lõppu ei ole.

KALLE KURG

1219

SÜNDMUSTETA ÖÖ JA ÖÖTÄIS MÕTTEID

Paul Kuusberg: «Üks öö». Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 232 lk.

Kriitikas on juba tähele pandud, missuguse ajalise järgnevusahela omavahel moodustavad Paul Kuusbergi romaanide tegevustikud. Kirjutamisjärjestust kõrvale jättes reastuvad raamatud selles «Müüridest» «Lapeteuse-ni» uuesti, avades veelgi rohkem kirjaniku loomingu niigi selget ühiskondlikku suunitlust, selle ainekulist ja probleemilist iseolemist. Kehtima jääb muidugi ka loomiskronoloogia. Kuusbergi-taolise aeglaselt, aga järjekindlalt edeneva autori puhul on sellel tähendust tavalisest enamgi. Nagu Kuusbergi romaanidel on rohkesti tähendust ka eesti nõukogude proosa ja meie ühiskondliku mõtte oluliste ideeliste jõujoonte kindlaksmääramisel 1960-ndate aastate algusest peale.

Muidugi saab kujutatud aja järgi reastada iga romaanikirjaniku raamatuid. Miks seda aga siiski tehakse nõnda harva? Asi ei ole järjestusprintsii-bis, vaid ikkagi just ühe või teise kirjaniku loomingu. Kuusbergi puhul on eelkõige oluline see, et tema seniste romaanide tegevus toimub kujutatud aja ja ajajärgu ühiskondliku muutumise teljel või selle lähedal. Pikkamööda on Kuusbergi proosast saanud maad ja rahvast hõlmava ning nõudliku teema sisukas nüüdisvariant. Seejuures ei tule Kuusbergi puhul peaaegu üldse arvesse «maa» kitsamas ja konkreetsemas, küla ja talurahvast osutavas tähenduses, nagu see kohati vägagi rõhutatult esile tuli Rudolf Sirge teostes.

Küll aga elab Kuusbergi raamatutes jõudsasti edasi ja uueneb oma uuene-mist teema ise. Pöörde-, murrangu- ja kriisisituatsioonide kujutamisest kasvab järjest rohkem välja rahva ajaloolise saatuse panoraam. Mineviku läbikaalumine ja mõtestamine muutub selle arenguterviku nägemiseks, milles ajaloolises reaalsuses ühinevad rahva minevik, olevik ja tulevik.

Kirjaniku viies romaan «Üks öö» tihendab, aga ühtlasi ka pikendab toda eelmiste romaanidega piiritletud ajalist ja sündmustikulist rida. Oma põhitegevusega, lumesajuse novembriööga, kus «ei juhtunud tõepoolest midagi erakorralist», mahub see parajasti «Sü-dasuveel»-raamatu ja «Enn Kalmu kahe mina» vahele. Oma lakooniliste ja tähendusraskete, sama hästi kui tänas-sesse päeva ulatuvate järellugudega pikendab uus raamat märgatavalt Kuusbergi romaanide ajalist läbimõõtu. «Ühte ööd» mitte üksnes võib, vaid on nagu kõige loomulikum lugema hakata eelmise romaani järjena. Väljavõtted Markus Kangaspuu päevikust võiksid ju olla ka Olev Sookase või mõne tema kaasvõitleja kirjutatud. Seda eriti päevikukatkendites fikseeritud aja ja olukordade poolest.

Tallinna viimaste kaitsjatega ühi-nenud Sookask, kes tahtis ja julges «olla üks neist, kes julgeb surra», ei pidanud ju tingimata hukkuma, ka siis mitte, kui tal lõpuni jõudu jätkus, nagu ta seda lootis ja soovis. Karakteri-tena on Sookask ja Kangaspuu muidugi erinevad. Küll sobiks Sookask Kuusbergi uue romaani keskpaika asetatud

aktivistide evakuatsioonisalka selle kõige olulisema tunnuse poolest, mis on kõigile kaheksale teelisele ühine: «Nad kõik olid tões ja vaimus uut võimu teeninud, uut korda rajada aidanud, kõige vähem olid nad endale mõelnud.» Ei ole seepärast ka mitte liiast osutada nende ilmsetele ja olulistele kokkupuutepunktidetele, mis lähendavad, otse seovad Olev Sookase ja lapsehingega ning samal ajal väga erksa sotsiaalse tajuga miilitsamajori Julius Särje tähelepanekuid ja arutlusi nõukogude võimu esimese aasta kogemustest Eestis.

Mõlemad mehed esindavad kirjaniku viimaste raamatute mõttelist põhihoovust. Ning seda mitte verevaeste resonööridena, vaid karakteritena, mõtlevate inimestena, kellega lugejat ennekoike seob inimlik mõistmine ja lähedus. Hoidku taevas meid tagantjäreletarkuseks pidamast näiteks seda, kuidas tõsimeelne Julius Särj kõneleb algul seltsimees Palmile ja pärastpoole juba seltsimees Dagmarile sellest, kuidas ta võttis osa tööliste riigi loomisest Eestis, kuidas ta seda riiki mõistab ja miks peab hädavajalikuks seda kaitsta suudmööda rääkijate ja bürokraatide eest. Ning niisamuti hoidku sellegi eest, et me ei loeks neid ja teisi tihedaid episoode ning lehekülgi selles raamatus üksnes kui 1941. a. olukordade ning inimeste tollaegsete mõtete ja arusaamiste peegeldust. Ajalooliselt reaalsete olukordade ja olude taasloomine on kirjanikku seekord vähem huvitanud kui «Südasuvel»-raamatus või «Enn Kalmu kahes minas». Mis ei tähenda küll, nagu ei oleks see raamat 1941. a. teise poole evakuatsioonisündmuste kujutusenagi huviga loetav. Peaasjalikult peegeldab kirjanik toda aega siin aga inimeste kaudu otse — nende mõtete ja meeolude kaudu selles ebamääras üleminekuolukorras, kuhu nad esimese nõukogude aasta tegevusrõõmsast ajast olid sattunud.

Üksikuid karaktereid suure detailrikkusega esitav grupipilt 1940. a. pöörde elluviijate põlvkonnast on selle raamatu üks külg, üks võimalik ja oluline, kuigi kaugeltki mitte täielik kokkuvõte raamatust. Grupipilt, mille tagaküljel ei puudu napid ja asjalikud, kuid sugugi mitte juhuslikud või üksnes kompositsioonilise lõpetatuse huvides esitatud andmed selle kohta, mis juhtus nende inimestega edaspidi ja järgmistel aastakümnetel. See on ajamõõtmega foto nagu iga teinegi, millel on peatatud hetk nüüd juba minevikuks saanud ajast. Seejuures aga üsna eriliste perspektiiviomadustega foto. Mõõdunud aastakümnete jooksul toimunud ühiskondliku kujunemise üldistamise kaudu jõuab pildil jäädvustatust lugejani tunnetus sellest, kuidas ühiskonna tulevik, ideaali poole liikumise kiirus sõltub inimestest, eriti eesminejatest. Ning sugugi mitte üksnes nende poliitilisest ja maailmavaatelistest hoiakust, vaid väga oluliselt ka sellest, mis sugused nad on inimestena, kui võrd nad ise suudavad muutada oma ühiskondlike ideaalide ja töökspidamiste vaimus. On muidugi oluline pöördekohtal õigesti valida. Kas ja kui palju võib sellest valikust aga ühiskondlik kord ja ideaal, mille nimel valiti, selgub hiljem, pika aja jooksul. «Me tahame olla suuremad kommunistid, kui me tõeliselt oleme» — see on kõige tähtsam mõtetest, millega tasakaalukas teoinimene Helmuth Valgepea saab vastata endas kahtleva raamatuuskliku Albert Koidu pärimistele.

*

Paul Kuusbergi loomingu üldmuljese kuulub tähelepanek, et tegemist on loetava, koguni kergesti, pingutuseta loetava autoriga. Nõnda on see ka «Ühe öö» puhul. Keerukus väljaütlemises ja esitusviisis ei ole kunagi olnud selle kirjaniku taotluseks.

On küllalt põhjust arvata, et roh-

kem kui varem oleks Kuusbergi proosa loetavuse lihtsusega samastamine ekslik just seekord, «Ühe öö» puhul.

Juba varem on tähelepanu äratanud Kuusbergi romaanide teatud «askeetlikkus», romaanile nõnda traditsioonilise täitematerjali, mitmesuguse lisainformatsiooni piiramine kuni sellest loobumiseni. Näiteks tuleb tal mitmetes raamatutes ette tegelasi, just olulisi, keemseid tegelasi, kelle päritolust me õieti midagi teada ei saa. Tundub, et seekord on kirjanik seda põhimõtet rakendanud veelgi suurema järjekindlusega. Ei ole sugugi kardetud tegelastele otseisloomustuse andmist, niisamuti ka mitte otse probleemi tuuma sihtivaid arutlusi ja mõtisklusi. Kõik see võib esimesel pilgul tekitada mulje mingist asjalikust kõledusest, ilukirjanduslikustatud arutluskooosolekust, karakteriloomingut piiravast ratsionaalsusest. Nõnda see siiski ei ole. Ei ole seejuures vajadust ega alustki hakata ümber lükkama mitut puhku korratud otsustust, et tegemist on publitsistliku romaaniga. Kuusberg on publitsist ka selles raamatus, teda huvitavad ühiskondlikud probleemid ja seda hästi avaras mõõtkavas. Ta laseb kolmkümmend aastat tagasi olnud olukordadel, mõeldud mõtetel ja räägitud juttudel kõnelda omas ajas ja omast ajast, aga nii, et see kõne ja need probleemid tulevad otse meie päevadesse ja tänasesse ellu, kaasa arvatud küsimus elu edasisest korraldamisest. Kuidas alustati ja kuhu on jõutud; missugused on teekäigu kogemused; ja muidugi ka selle alatasa ununeva enesestmõistetavuse meeldetuletamine, et me aina oleme teel sellest hoolimata, et algus on juba aastakümnete taga.

Nõnda siis — publitsistlik romaan või vähemasti romaan tugevasti publitsistlike allüüridega. Nõnda on Kuusbergi raamatute puhul varemgi kirjutatud ja kõneldud. Tuleb aga seejuures tähele panna, kuidas on kirjanik

selle romaani kirjutamise ajaks ja miks mitte ka otse kirjutamisel kunstnikuna teisenenud, milles edasi läinud. Et see muutumine oluliselt puudutab just karakteriloomingut — või ütleme siin: inimesenägemist — on põhjust oletada kunstilise süvenemise eelduseks olnud arusaamiste ja mõistmiste avardamist. Viimane tuleb uues raamatus esile ka otse, väljapeetult tolerantants autorihoiakus romaani tegelaste suhtes. Õieti vist esimest korda ei ole Kuusbergi romaanis konflikti määravaks veelahk-meks ajajärgu kõige suuremad maailmavaatelised ja poliitilised erimeelsused — ei inimeste vahel ega inimeses. Kõik lumesajusel maanteel rändavad evakueerunud on tõsimeeli osa võtnud töörahva riigi rajamisest Eestis. On seepärast üllatavgi lugeda, kui lihtsalt mõned neist on arvatud «äralangenute liiki». Niisugune menetlus ei ole aga ilmselti kooskõlas sellega, kuidas kirjanik oma romaani tegelaskonda nägi ja kuidas mõistis selle üksikuid liikmeid. Kõige vähem on tema eesmärgiks olnud «kollektiivse kangelase» loomine, nagu sellest kriitikas mõnikord kõneldakse. Aga selge on seegi, et uues romaanis on teadlikult hoidutud tegelaste alternatiivsest või siis hea-halb printsiibil vastandamisest. See oluks vastuolus teose mõtteplaaniga. Romaanis ei ole sikke ega lambaid, on inimesed. Võitluskaaslased küll, kuid omavahel erinevad ja seetõttu ka nii erinevate eeldustega nende sotsiaalsete ülesannete täitmiseks, mis nad endale on võtnud või mis neile on pandud. Ei ole midagi ootamatut selles, et raamatusklik ja eluvõõras Albert Koit satub olukordi ja asju terava realiteeditundega nägeva Julius Särjega konflikti — nagu on loomulik seegi, et Särj ei oska nende vahel tekkinud vimmale omalt poolt mingit printsiipiaalset tähendust anda. Aga see karakteritest lähtuv konflikt ei saa kirjanikku selles teoses omaette huvitama hakata. Silmas on peetud eeskätt üldpilti, vastuolusid ja

vastuoluvõimalusi täis juhukollektiivi. Muidugi on oluline see, mis need inimesed mõtlevad ja kõnelevad, kuidas suhtlevad. Kuid olulised on ka need äratundmised ja mõtted, mis võrsuvad lugejas kui selle retke kaasategijas.

Et varasemale arutlusjoonele tagasi pöörduda: rohkem kui varem on Kuusberg selles romaanis karakterite, eriti aga saatuste ja inimvahekordade kujutaja. Mõndagi juhtub lumesajusel novembriööl, ja mitte üksnes teeliste mõtetes ja mälestustes. Tagasivaates elustuvad episoodid, mille tekstitagune osa on tähelepandavalt mahukas. Seal, kus oleks «normaalne» olnud ulatuslike psühholoogiliste situatsioonieritluste väljakirjutamine ning nende juurde kuuluvate sündmuste kujutamine, on enamasti piiratud nabi dialoogiga ja üksikute viidetega sündmuste «välisele» küljele. Me saame teada küllalt palju, aga kaugeltki mitte kõike, mida tahaksime. Jäämäe-menetluseks on niisugust kunstilist tihendatust nimetatud ja on raske otsustada, kas arvata selle kasutamist Kuusbergi poolt andepäraseks või mitte. Ja ikkagi — miks mitte pidada seda nimelt andepäraseks, sest tõeline anne eeldab muutumisvõimet ja tingimata tähendab ka arenemist. Külalaps kõige selgemini tulevad jäämäetehnika võimalused esile suhtepõimiku Markus — Edith — Dagmar — Benno Juhanson mitmetel eri külgedel.

Üpris palju tähendab lõpuks seegi, et vaatlusaluste inimeste elu ja saatuse jälgimisel minnakse ikka ja jälle kaugele «ette», räägitakse sündmustest, millest asjaosalised ise veel midagi ei tea. Tähendab sellest vaatekohast, et romaan on alati ka inimlik dokument. Selle mõjukus ei sõltu kaugeltki mitte üksnes huvitavatest «suurtest plaanidest», meisterlikest lähivõtetest ja detailidest, vaid ka ajalisest arendatusest, elukäikude ja saatuste lõpetatus kaasa arvatud. Kõike seda on eelmiste põlvkondade romanistid ilmselt mõistnud ja kasutanud kaasaegsetest kolleegidest

hoopis edukamalt. Ning tähendab veelgi rohkem (tuleb oletada, et nimelt see tähendus oligi romaani üsna ebahariliku ajalise planeeringu — äärmine kokkusurutus paaris avarusega — kujunemisel peamine) teose mõttelisele tihedusele ja ulatusele. Mõnel napil leheküljel esitatud asjalike teadustustega («epiloo») antakse romaanile põhitegevusega võrreldes hoopis teine ajaline mõõtkaava, haaratakse kaasa materjalikihid, mis tänase lugeja jaoks (temale Kuusberg aga kõigepealt kirjutabki) nii või teisiti nagunii kaasa mängivad. Nimelt siinkohal on küll paras aeg rõhutada «Ühe öö» eepilist laadi ning osutada ka sellele, kui resultatiivselt ühinevad nende kaante vahel eepilisus ja publitsistlikkus.

*

On olnud varemgi põhjust osutada Kuusbergi proosa stiililist küpsemist, selle iseolemise järkjärgulist selgumist. See oli üks rõõmustavaid järeldusi «Vabaduse puistee» puhul. Veelgi selgemini tuleb see esile uues raamatus. Kuusbergi proosa on kaua aega olnud lähedane sellele, mida sageli iseloomustatakse nullstiili-mõistega. Sõnastusliku pretensioonituse poolest on ta seda praegugi. Aga seni rõhutatult esiletõusnud kompositsioonilise rütmikuse kõrval ja osalt nagu selle asemelgi ilmestab ja intensiivistab «Ühte ööd» üksikute osade pingestatud laad, pikkamööda märgatavaks saav voogamine ja liikumine, mida võib tajuda kuni episoodideni välja. «Ühe öö» põhiritm on rahulik ja eepiline ning sellisena algusest peale mõjuvas kontrastis kujutatud dramaatilise ajahetke ja inimsaatuste segipaisatusega. Ükski olevikuline sündmus ei katkesta oluliselt sellel ööl ja sellel tundmatul teel aja järjepidevat edenemist ning mõtete liikumist. Aegamööda sünnib mineku, teeloleku suur kujund, mis lõpuks koondab kogu raamatu. Küll aga lõhutakse seda väliselt rahulikult edenevat jutustust kogu aja «seestpoolt», selle pingega,

murega, teadmatusega, arusaamatustega, mis nii või teisiti piiravad kõiki teelisi, on küll kõigile ühised, aga ometi igaühe jaoks kordumatud. Nõnda on selle raamatu meeoleoluline dünaamika peaaegu tervenisti seespidine, inimsaatustes, karakterites ja vahekordades. Jutustamiskunsti nähtavamate vahenditega ei ole siin püütud midagi järele aidata — olgugi et autor niisugust järeleaitamist teab ja oskab.

Võib-olla ei olegi pärast eelöeldut liiga pretensioonikas tõdeda, et tegemist on raamatuga, mis annab küllaga põhjust aru pidada nii elu kui ka kunsti üle, elu ja kunsti vahekorrad kaasa arvatud. On selleski sõnavõtus «Ühest ööst» kõneldud kord elu, kord kunsti poolelt lähenedes, ja ime siis, et on nagu hoopis silmapaari vahele jäänud, kui põneva näite Kuusbergi uus ro-

maan pakub sisu ja vormi dialektikast, sellest, kuidas avara haardega sotsiaalne mõtestik otsib ja leiab sobiva, nimelt niisugust sisu mahutava ja avava teoselise lahenduse.

Väärrib ja vajab rõhutamist seegi, et «Üks öö» on väga ajakohane teos, kõigepealt muidugi selles esitatud üleskutsega (romaani mediteerivat laadi silmas pidades ei ole üleskutsumisest kõnelemine siin ehk kõige õnnestunum väljendus) läbikäidud tee üle järele mõtelda. Raamatus on monumentaalsust, mida ei rõhutata, pigem nagu varjatakse. Selles on märke kirjanduse liikumisest tolle igatsetud sünteesi poole, milles inimene ja ühiskond, karakter ja probleemsus tulevad esile enesestmõistetavas võrdõiguslikkuses ja sundimatus koosolemisel.

Ülo Tonts

VANAD LAPSED ON TÄISKASVANUD, KES ...

Aimée Beekman: «Vanad lapsed». Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 200 lk.

Nüüd vist ollakse ühel meelel, et A. Beekmani loomingust osasaamiseks tuleb vastuvõetavaks tunnistada, vähemasti ära tunda kirjanikuomane võttestik ning tinglikkusekäsitlus. On väga erinev, kui kaugele ja kui meelsasti astub lugeja autori loodud teises reaalsuses. Tõenäoliselt on A. Beekmani ka kõige heatahtlikuma lugeja kaasaminekul omad piirid, eriti siis, kui visklemises usun — ei usu vahel ähvardab pihustuda loodetav elamustervik. Teoste eritlejais äratavad aga nendesamade raamatute «mis» ja «kuidas» vähemasti võrdset huvi, mistõttu lõpphinnang tasakaalustub ja rahulolematused kaalutakse üles või nad varjuvad leitud vooruste taha.

Laps-peategelast Mirjamit romaanis «Vanad lapsed» ei saa mõõta harjumuspärase lapselikkuse mõõdupuuga:

ta sõnavara ja mõttekäigud on avatult ebakõlas eakohasuse printsiibiga. Arutledes ja otsustades, kujutledes ja tunnetades autori probleemmõtetest programmeeritult, jääb Mirjam üksikepisoodides ja karakteri põhijoontes siiski lapseks. Loobunud suurema või väiksema mõttepingutusega siin vastuoksust nägemast, võime kaasa elada romaani mõlemale hoovusele — olnud ja olevate eetiliste probleemide arendustele ning valustäpsetele sissevaadetele lapseellu.

«Vanad lapsed» ja eelnenud «Keeluala» on igati pidevusjoonel. Teosed on silmatorkavalt sugulaslikud kujundilises kihistuses ja lausestustasandil. «Keeluala» olustiku- ja miljöomaaling ning tagantjärele sotsiaalse tellimusena määratletav probleemiasetus suunasid teose vaagimisel eelistama elusongi-nii vaatenurka. Pisut häämingut tekitasid Orvi groteskini küündivad nägemuspildid, ta lõhnatundlikkus, teose mitmesse kanti põikav retoorika ja kauged assotsiatsioonid. Hoopis ilmsem

KRIITIKA

on nüüd, kui suure osakaalu oma viimaste teoste struktuuris omistab kirjanik visioonidele, sümbolsõnadele (-värvidele!) ja sümboltegevustikule kui lugejat ärgitada ja aktiviseerida võivatele mõjuritele. «Vanades lastes» on tahtlikku, oskusega konstrueeritud mitmeplaanilisust ja, julgeksin öelda, võimalusi suva järgi, elukogemustest ja mõtlemisstiilist johtuvalt uusigi plaane teosele külge mõelda. Ent kohe hoiatab kodukootud sotsioloogiale tuginev teadmus, et palju on neid, kes sinsetele mängureeglitele kurdid ja vaenulikud ning miskipärast ainevalikust häiritud. (Kas ei olda veel päriselt agulist üle ja väljas?) Või selgitab kõik käibevihje autori kavatsustele ja nende realiseerimisele?

«Vanade laste» tegevustik hargneb äärelinnas tuhamägede ja varemete panoraamil. Olevikusündmused mahuvad esimesse sõjajärgsesse suvve, mälestuslik okupatsiooniaastasse. Sel dateeringul pole erilist tähendust; ehk küll detailides lokaalne ja tõetruu, ei ole tegemist ajajärguromaaniga. Teose aegruum lihtsalt võimaldab tegelasi mingisse keskkonda sobitada, tarbekohaselt grupeerida ning probleemidesse ja probleemidega vastakuti panna. Ajale karaktersetest, vahel lõbustavalt eredatest detailidest (puutallad, peakorteri-žargoon, näkapaised) või situatsioonikirjeldustest (suhkrusaba, lahingupaiga rüüstamine, pommitamisstseenid) ei piisa ajastu koondpildi jaoks. Veel vähem ideelis-sotsiaalseks sünteesiks. Taustaks valitud aastad on jäetud tavapärasest mõttes «läbi kirjutamata» — isepäine, nagu A. Beekman vaatenurga valikul ja suhtumiste esitamisel kord juba on. Sõja inimvaenulikkuse raamat küll avab, kuigi käsitletud eetilis-moraalne probleemistik ainuüksi temast ei pruugi tuleneda.

Lapsed tuhamaastikul mõtlevad oma isadele. Mirjam otsib mõrtsukat, kes võib varjuda kelles tahes. Ta peab juurdlema meeespidamise ja unusta-

mise üle. Eke-Peke ja Valeska ootavad, sest isade olemasolu on enesestmõistetav. Klaus ootab teadasaamise vaevast. Laste eluprobleemidega seondatakse kibedad mõtted ütlemata sõnadest ja tegemata tegudest. Sõjaorbude muredega resoneerivad «Hamleti» sündmustik ja tõlgendus. See kõrvuasetamine aitab süvendada traagilisestunnetust, temas on omapärast klassika-retseptisooni, kuid samuti kistud paralleele. Küllap võib näidendi lavastamise sümboolikat — nagu ka Klausiteemat — muudestki aspektidest mõista ja edasi assotsieerida. Näidendi õppimine teenib veel ka tegelaskonna organiseerimise ülesannet.

Mõttevirgutusliku kaaluga on romaanis kujutatud nähtavalt ühiskondlike tagamaadega keerukaid või virildunud inimsuhteid, millega Mirjam kokku puutub — röövimine, tapmine, vargus, pettus, argus, omakasu. Mirjam panakse küsima, miks peab temaaegne maailm eluks nii kõlbmatu olema. Ühe ja sama tegelase läbi esitatakse otsekui kahte eluvaatlust. Mirjam jälgijana ja kommenteerijana tutvustab resigneerunult eluhoiakuid ning situatsioonilahendusi, Mirjam-laps aga protestib ägedalt kurjuse ja võltsi vastu. Mirjam ärkab enesetunnetusele. Ta protest võtab enesekasvatuse-pürgimuse vormi. On tabatud midagi väga olulist lapses ja üldse väärtuskriteeriumides. Kui «Vanad lapsed» pisutki oleks noorsooraamat, võiks piinlikkust tundmata osutada kasvatuslikkusele, silmas pidades Mirjami sisendusjõulisi eetilisi püüdeid. Ei kohta just tihti tähelepanelikke ja kaastundlikke raamatutegelasi, kes valutaksid südant õigel ajal ütlemata jäänud sõna või mõtlematult lendu lastud väljenduse pärast, kes häbeneksid oma minnalaskmisi ja väiklusehetki, suudaksid kadedusekripeldust alla suruda ning vajaduse nimel vimmast üle olla ja sealjuures taktitundeliselt mitte pista oma nina liiga sügavale teiste asjadesse. Rõõmustab, et

lapse kaudu tulevikku osutav optimistlik inimesekontseptsioon lähtub autorilt, kes ala andnud põhjust kõnelda endast kui külm-mõistuslikust, tihti jõhkravõitu seiku ja väärdunud vahekorrdi kujutada eelistavast kirjani-kust. Ei puudu need käekirjajooned kõnealuskeski romaanis ja pole kerge neid alati aktsepteerida. Näiteks imiku leidmise stseeni raamatu alguses ei näi vaja minevat millekski enamaks kui Mirjami järjekordseks kogemuseks. Enamasti küll leebub grotesksem aine-või detaillikäsitlus kontekstis laste maail-maga (pommirünnaku ajal poegiv kass ja kummalegi julgustuseks isa-maaluuletust lugev tüdruk). Kõikvõi-maliku veidrustamist, mida romaanis on ohtralt, võiks aga nimetada ma-nerlikuks sõna neutraalses tähendus-es.

Nagu varemgi A. Beekmani puhul, pakub ka selle teose pealkiri ainet probleemitamiseks. Miski ei veena, et just Mirjam ja ta sõbrad oleksid need vanad lapsed. Kui raputada tüdrukult ruuporimõtted ja aforistlikud ütlused, jääks talle ajaprobleemidega sülitiole-mist ja varavana tarkust kindlasti vä-hem kui mõnele ta eakaaslasele pä-rastsõja-aastates. Eelistaks ümberpöo-ratult tõlgitseda: vanad lapsed on täis-kasvanud, kes maailma oma eakoha-

tute mängudega lastele nii vähe ela-miskõlblikuks on osanud muuta.

Mirjam mängib ja toimetab kui laps. Tähelepanekud lapse psüühikast, eriti tegutsemismotiividest on täpsed, tun-netuslikult huvi äratavad ja rikasta-vad. Meenub isa matusepäeva eelõhtu, ärajooksmine Aurelie matuserongist, kuusevõrsete närimine jms. Seda tun-delises mälus säilivat erisuguse õhus-tiku, ootamatute värvilaikude ning val-guspunktidega lapsepõlverealsust on suudetud sõnadega tabada. Samavõrd-selt õnnestunud ja vajalikudki ei ole aga mitmed olevikulisel või tulevikku suunatud kujutluspildid. Huvi nad ära-tavad, kui neid omaette võtta, kujun-dusvõtteid kui asju iseeneses vaadelda ja nägemusliku tagant peidetut otsida. Sünnib koguni paradokslik mõte, et «Vanade laste» lugemisel võidab kir-janduslikult haritum publik, ja on üht-lasi kaotaja, kui ootas tähendusrikastele sõnadele võrdväärset probleemide (sü-gavuti minevat) analüüsi. Õiglane on aga siinkohal viidata romaani ainesele, mis suure tõenäosusega on autobio-graafiline, ja nentida, et nii pildirik-kalt memoreerunud materjali sundu-sele on allutud siiski meeldiva tule-muslikkusega.

Ülle Kurs

RINGVAADE

KROONIKAT

ENSV Kirjanike Liidu juhatusel koosolekul 18. juunil arutati publitsistika ja dokumentaalkirjanduse probleeme. V. Beekman refereeris NSVL Kirjanike Liidu juhatusel viimase pleenumi materjale ning vaatles faktikirjanduse ja publitsistika olukorda meil. Sõna võtsid U. Laht, H. Runnel, R. Rimmel, P. Kuusberg, V. Gross, K. Kääri, E. Hiir, A. Hint, A. Valton ja P.-E. Rummo. Juhatusel otsuses nenditi vajadust aktiveerida kirjanikke vahendama viisaastaku probleeme. Otsustati luua Kirjanike Liidu dokumentaalkirjanduse ning publitsistika komisjon.

Kuuendal rahvusvahelisel kirjanike seminaril «Lahti 1973», mis peeti Soomes 18.—21. juunini, käis P. Rummo. Tema sõnavõtt — nagu kogu seminari teematikagi — haaras fakti ja väljamõeldise vahetõrka ilukirjanduses.

Mais ja juunis oli Kirjanike Liidul mitmeid külalisi: kirjanikud H. Kahla ja E. Schreiber Saksa DV-st, lastele ja noortele kirjutav ajakirja «Secolul 20» toimetaja L. Idgirosanu Rumeeniast, poeet ja luuletõlkija L. Lewin Poolast ja kirjandusajakirja toimetaja G. Mihályi Ungarist.

90 HUGO RAUDSEPA SÜNNIST

Eesti näitekirjanduse ajaloos on Hugo Raudsepp (10. VII 1883 — 16. IX 1952) nimekamaid ja viljakamaid kirjanikke. Alustanud kirjanduslikku tegevust 1901. aastal luuletustega, katsus ta varsti «Mahtra sõjast» vaimustatuna romaanide kirjutada, samuti olevat ta kutsele «Vanemuise» avamise eel korraldatud näidendivõistlusele draama saatnud. Esialgu aga kujunes ajakirjanik H. Raudsepast särav sulemees, kes juba enne Esimest maailmasõda sai Milli Mallika nime all tuntuks päevakajaliste

Rahvusvahelise Kirjanduskriitikute Assotsiatsiooni viiendast kongressisümpoosionist Moskvas võttis osa assotsiatsiooni liige A. Tamm. Kõne all olid kirjandusteose tõlgitusviisid, kirjanduse spetsiifiline tegelikkuse tunnetamine, teaduslik-tehnilise revolutsiooni mõju kirjanduse käekäigule, kriitika kui rahvusvaheliste kirjandussuhete arendaja, nüüdisaegne maitse, kriitik kui lugeja ja autori vahendaja.

Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva puhul avati keelemehe sünnikohas, Jõgeva rajooni «Kevade» kolhoosis end. Kaasiku talus mälestuskivi, ta viimases elukohas Tartus Vabriku tänavas mälestustahvel ja Tartu Riikliku Ülikooli peahoone auditoriumis nr. 139 büst. Ülikooli aulaks peeti 27. juunil J. V. Veski juubeli tähistamiseks konverents. Rektor A. Koobi avasõna järel kõneles keelekujundaja tegevusest Tartu ülikoolis A. Kask, eesti õigekeelsussõnaraamatust R. Kull, eesti keele verbisüntaksi põhimõtetest ja reeglitest H. Rätsep, lauselühendi probleemidest E. Uuspõld; tänapäeva oskuse keele loomist ja J. V. Veski osa ning põhimõtteid selles puudutasid L. Jürgensoni, T. Masso ning P. Silla, U. Aguri ja J. Mälli ettekanne. Lõppsõna ütles P. Ariste.

fõljetonide ja vestetega (valikkogud «Vested» I, 1921 ja II, 1924). Nende kõrval jäi perioodikas ja mitmes kogumikus avaldatud lühiproosa küll ladusalt loetavaks, kuid kunstiliselt üsnagi tagasihoidlikuks. Rohkem tuuma oli romaanides «Imbi» (1920) ja «Viimne eurooplane» (1941). Teatri- ja kirjanduskriitika ajaloos aga on Hugo Raudsepal oluline koht ja tema sellealase töö uurimine väärib käsilevõtmist.

Erakordse populaarsuse saavutas Raudsepp oma komöödiatega, mille uus-

lavastused on olnud menukad ka tänapäeval. Eelkõige oli Raudsepp suurepäraselt teatrit tundev näitekirjanik, kelle tabavad tüüpkarakterid said üldnimedeks, kes tundis hästi rahvakeele rikkusi ning oskas neid oma näidendites isikupäraselt särama panna. Edukalt on ta komöödiad üles ehitanud anekdootlikele süžeele, lisades neile päevakajalisust. Sellest tingitult on ta ise teinud ja lubanud ka lavastajail alati teha antud hetkele vastavaid korektiive.

Komöödiates on Raudsepp pilanud kodanlike parteide omavahelist ärplemist («Kikerpilli linnapead» 1926; «Põrunud aru õnnistus» 1931, «Salongis ja kongis» 1933 jt.), välja naernud karakõlalist isamaalist sahkendamist («Mees, kelle käes on trumbid» 1938 jt.), ironiseerinud dollariusklikke, kunsti kunsti pärast austajaid, samuti konjunktuuritsejaid («Ameerika Kristus» 1926). Piibli ainetele toetudes kirjutas ta ka mõned ideedraamad («Kohtumõistja Simson» 1924; «Siiani tähistel» 1928), milles probleemitõsidusest hoolimata läbi löi

millimallikalikkus, vahelduseks aga hiilgas groteski meisterliku kasutamisega («Sinimandria» 1927). Meie komöödiaklassika tippude hulka kuuluvad H. Raudsepa «Mikumärki» (1929) ta esialgsel kujul ja «Vedelvorst» (1932).

Reageerimiserksa kirjanikuna avaldas Raudsepp end ka sõjajärgsetel aastatel. Teatrilavale jõudsid fašistliku okupatsiooni aegseid olusid ja suhteid käsitlev komöödia «Rotid» (1946), hallparunite suurustlemist tõgav «Tagatipu Tiisenosen» (1946), maareformi ja kollektiviseerimisperioodi peegeldav «Tillereinu peremehed» (1949) jt. Käsikirjalisteks on jäänud «Teine isa», «Kaugelt külaline» ja «Pöörpäevad Kikerpillis».

Meie komöödiate praegust lõogijõudu arvestades on Hugo Raudsepa vaimukus ja sõna valdamine kadestamisväärne. Raudsepa draamatehnikat on püüdnud jäljendada paljud kirjamehed, nii et omal ajal räägiti koguni mikumärditsete aokal koonnast. Oppida aga on tema teostest praegugi palju.

A. Järv

IRMA TRUUPÖLD 70

29. juulil saab seitsmekümneseks lastekirjanik, luuletaja ja novellist Irma Truupöld, kodanikunimega Johanna Wilhelmine Irmgard Pihlak (sünd. Treufeldt). Kuigi I. Truupöld on sünnilt linlane, tallinlane, on talle loodus südamelähedane ja üks ta meelisteemasid. Loodusesse kiindumuse äratasid lapsepõlvesuved Jõgevastes ja Laatre-Unikülas isa ning ema kodutaludes. Ka huvi kirjanduse vastu pärineb varasest noorusest — ema tegi värsikateid ja onu Andres Päss, Fr. Kuhlbarsi õpilane, L. Koidula ja C. R. Jakobsoni kirklik austaja, jutustas neist õetütrele.

Alghariduse sai I. Truupöld Valgas, Mustlas ja Tallinnas. Koolis äratas ta tähelepanu kirjanditega. Õed olid Mustlas kooliõpetajad ning mängisid ka operettides. I. Truupöld käis proovidel ning andis siis koos teiste lastega omaloodud tekstide järgi etendusi. Tallinnas E. Lenderi gümnaasiumis (1917—1924) sai I. Truupöllust kirjandusringi juhataja ja klassi ajakirja «Noorus» toimetaja, ta esitas koolipidudel oma luuletusi ning kirjutas ühe koolielu-ainelise näidendi. Oli ka kunstianet ja nii sooritaski I. Truupöld eksamid Riigi Kunsttööstuskooli, et hakata skulptuuri õppima. Majanduslike ras-

kuste tõttu pidi ta aga sellest loobuma. «Päevalehe» toimetuse arveametnikuna sattus ta töötama ühte ruumi «Laste Rõõmu» tegevtoimetaja Julius Oengoga (Oro). Peagi selgus, et uus ametnik oli juba koolipõlves jõudnud esimese trükiproovini — 1923. aasta «Laste Rõõmus» ilmus lühijutt «Tuuleema ja tuuleonu» — ja J. Oengo õhutusel sai I. Truupöllust varsti lasteajakirja aktiivsemaid kaastöölisi. Ainuüksi 1925. aastal tuli I. Truupöllult 16 luuletust ja lühipala. Hiljem on ta südamlikke lastelaule ja -lugusid ilmunud ka «Vikerkaares», «Lastelehes», «Laste Maailmas» jm.

«Looduse» lasteraamatute sarjas anti 1936. aastal välja «Rohelise Päikesee Maa» ja «Õömori okaslinn», viimane sai sama kirjastuse lasteraamatute võistlusel esimese auhinna. Mõlemad on soojalt ja lastepäraselt loodud fantaasiaküllased lood sipelgatest, ritsikatest, põrnikatest ja mitmesugustest teistest mutukatest. «Rohelise Päikesee Maa» ilmus 1938. aastal Helsingis soomekeelses tõlkes ning eestikeelse kordustrükina 1946.

I. Truupõllu sulest pärinevad pildiraamat «Kuidas Jõuluvana endale ameti leidis» (1937) ja noorsoojutustus «Aadi esimene armastus» (1937). Vii-

mases vestetakse linnapoi si suvevahe-
aja töödest-tegemistest maal, kehvik-
poisist peategelase silma läbi seatakse
kõrvuti erinevaid elussuhtumisi. I.
Truupõllu kuuldemängud «Rohelise
Päikese Maa» ainetel ja «Kullaketra-
jad» — esimest on etendatud ka Soome
raadios — täiendavad soodsalt ta loo-
mingu nimistut.

Luuletusi ja novelle täiskasvanuile
on I. Truupõllult avaldatud mitmetes
perioodilistes väljaannetes. Ta värsid
on tundehtsad ja siit leiame nii lem-

belaulu («Su man ma oless elupäivad,
kuud», 1937) kui ka kirgliku protesti
sõja vastu («Rahvasteliidule», 1937).
Kirjaniku lühiproosa käsitleb peamiselt
naise elu ja armastust.

I. Truupõld on loonud libreto Priit
Ardna operetile «Kalurineiu», mis esi-
etendus 1941. aastal «Estonias». Arvus-
tustes on korduvalt esile tõstetud lib-
reto demokraatlikku sisu ja kunstilisi
väärtusi.

E. Teder

AZORÍN 100

Hispaania nn. 1898. aasta põlvkonna
kirjanikest esinduslikem on kindlasti
Azorín. Mitte nimekaim: temaga ühele
ja samale või kõrgemalegi astmele küü-
nivad luuletajad — nukker ja peene-
tundeline Antonio Machado, iluhell Juan
Ramón Jiménez; romanistid — groteski-
meelas kõverpeegeldaja Ramón de
Valle-Inclán, siiras ja mässumeelne Pío
Baroja, eksistentsifilosoof Unamuno,
Vahemere maastike maalija Gabriel
Miró, intellektuaalne Ramón Pérez de
Ayala, vaimukas metafoorileidja Ra-
món Gómez de la Serna; mõtteapostel
José Ortega y Gasset.

Ent Azorín on see, kelle arvukates
esseedes, romaanides ja näidendites
kristalliseeruvad põlvkonna suhtumi-
sed: rahvusliku elu piiratuse ja herme-
tismi, kultuurivaenuliku õhkkonna,
ajaloo mittemõistmise kriitika. Ortega
y Gasseti «masside ja vähemuse» teo-
riat on tihti halvustatud, ei ole aga teh-
tud katset mõista selle algeid — fooni,
millele korjuvad 16. sajandi teisest poo-
lest meie sajandisse völdanud Hispaania
riigisisene dekadents, asumaade kaotus,
sõjalised lüüasaamised, neist viimane
1898. aasta koloniaalkonfliktis USA-It.
Just nendelt sündmustelt heiahtub His-
paania sotsiaalse struktuuri eripära:
vaesunud naeruväärne aadel, kes usub
kuulsusesse, mida ammu enam pole;
materiaalsest kasumist üha kosuv töu-
sikklik, vaimutühi kodanlus ja massi
musterkuju, arenemata töölikond; vä-
sinud ja kurnatud talurahvas ning
nende seas vähemus, rühm haritlasi, kes
püüavad näha sügavamale inkvisit-
siooni, labase palagani, õeluse ja surma
vaatepildist, näidata valgust klassikalise
kultuuripärandi väärtustele, teed väl-
jumiseks rahvuslik-vaimsest kriisist.

Kes on Azorín? Mees õige pika õige
nimega: José Augusto Trinidad Mar-

tínez Ruiz, sündinud 8. juunil 1873. aastal
Monóvaris, Alicante provintsis
Lõuna-Hispaanias. Kirjanik nappide
eluloandmetega nagu enamik Hispaania
literaate. Algharidus kodukohas,
järjeks õigusteaduskond Valencia üli-
koolis, seejärel tegutsemine ajakirjani-
kuna mitmesuguste väljaannete juures
Madridis, pühendumine tööle kutselise
kirjanikuna. Eluviisilt paikne, viibis
Azorín väljaspool kodumaad — Pariisis
— vaid kodusõja ajal.

Küll on rikkalik aga pärand, mis jääb
kirjanikust maha pärast tema surma
1967. aasta 2. märtsil Madridis. Sellesse
mahub nii esseesid, milles käsitletakse
klassikalise ja moodsa kirjanduse suh-
teid («Kirjanduslikud anarhistid» 1895,
«Kirjandus» 1896, «Kriitika evolutsioon»
1899, «Klassikud ja kaasaegsed»
1913, «Kirjanduslikud väärtused» 1913,
«Rivas ja Larra» 1916, «Kaks Luisi ja
teisi esseid» 1920, «Racine ja Molière»
1924), esseistlikke jutustusi ja rännu-
kirju («Külad» 1905, «Don Quijote jäl-
gedes» 1905, «Hispaania» 1909, «Kastiilia»
1912, «Üks külake — Riofrío de Ávila»
1916 jm.), lihtsalt jutustusi (kogud
«Boheemia» 1897, «Valge sinises» 1929),
romane («Tahe» 1902, «Antonio Azorín»
1903, «Don Juan» 1922, «Doña Inés»
1925, «Félix Vargas» 1928, «Superrealism»
1929, «Rahvas» 1930, «Kirjanik»
1942, «Kapriis» 1943, «Haige» 1943,
«María Fontán» 1944) ning näidendeid
(«Old Spain» 1926, «Brändit, palju
brändit» 1927, «Nähtamatu» 1928 jm.).

Kuigi Azoríni poliitilised seisukohad
sviftlikult vahelduvad, on ta oma põhi-
loomult liberaal. Nagu sotsiaalsete kü-
simustega tegelnud 17. sajandi kirjani-
kud Quevedo ja Saavedra Fajardo ning
19. sajandi satiirik Larra, peab Azorín
Hispaania languse algpõhjusteks sõdu,
töö ignoreerimist, vaimse erksuse puu-
dumist, mis on sünnitanud ajaloo labas-

RINGVAADE

tamise, poliitilise idiotismi, külade kurva vaikelu. Azorin mõistab kui tühja ja agressiivse hukka Hispaania katoliikluse, eriti teravalt ründab ta aga tõusikkodanlust, kirjutades romaanis «Doña Inés»: «Kultuuritu kodanluse häbitu materialism on ühiskondliku korra peamine laostaja. Kodanlusel ei ole oma surmaks vaja võõrast kätt: ta tapab enda ise.» Erinevalt Barojast ei ole Azorini kriitika olemasoleva absoluuteitus, vaid usk sotsiaalse ebaõigluse ületamise reformide teel, veendumus, et läbi katastroofide ja kaose loob inimkond siiski kord uue ja parema tsivilisatsiooni.

Niisugust juhtmötet väljendab Azorin väga selgesti kogu oma loomingus: ta ei ole ajaloo filosoof, vaid mineviku tunnetaja, kes selleks, et klassikalist ideaali elustada ja oma kaasaegsete teadvusse tuua, kasutab mitte vanu, vaid nimelt moodsaid vahendeid. Teda ei veetle kangelasteod, suured inimesed, põlvest põlve pärandatavad doktriinid. Tema demokratiseerib oma objektid, otsib jäädavalt igapäevases, lihtsas, püüab läbi sajandite taastada kõige harilikumat inimtunnetust. Et seda ülesannet täita, ei pea ta piisavaks traditsioonilist kirjutamisviisi, vaid hakkab juba oma varajastes töödes kultiveerima impressionismi. Avaldub see peentes värvi- ja lõhnaaistingutes, lause rinnastavas struktuuris jm.; siiski ei ole tegemist detailide üksteise otsa kuhjamisega nagu naturalismis, vaid sensatsioonile valitakse hoolikalt, neid korraldatakse ja rõhutatakse vastavalt eesmärgile. Nii vormub poeetiline reaalsus.

Azorin on hispaania keele parimaid stiliste; tema prantsuse eeskujudele ülesehitatud paindlikus ja lühikeses fraasis tuleb näha radikaalset pööret hispaania kirjakeeles, mille lausetsükkel enamasti kipub venima. Selgus, *maximus in minimis* on Azorini kunst. Muidugi võivad tema impressioonid staatilised näida, kuid varjundipeened üleminekud keset vaikust ja ühetoonilisust loovad pinget. Kirkad, puhtad ja nukrad pildid Hispaania maast ja tema inimestest, mida Azorin maalib töödes, nagu «Don Quijote jälgedes» ja «Kastiilia», on kindlasti ühed kaunimad hispaania kirjanduses.

Uut ja romaaniuuenenduslikult väga olulist fraasi Azorini loomingus tähistab sürrealism ehk superrealism, nagu ta seda ise nimetab. Tähtsamad näited on

siin küpse perioodi teosed «Félix Vargas» ja «Superrealism». Need ei ole romaanid selle mõiste traditsioonilises, 19. sajandi mõttes. Tavapärasele kujutlusele läheneb ehk kõige enam veidi varasem «Doña Inés», kuid selleski on tegevus minimaalne ja rõhk nihutatud sensatsioonide mängule. Félix Vargas on Azorinil kord autobiograafiline, kord kujutluslik kirjanik — tegelaskuju, keda kohtame Antonio Azorini näol juba kirjaniku loomingu algjärgus. Inimese ja kultuuri, kirjaniku ja tema loodud karakteri esteetilise suhte probleem ilmub umbes samasuguselt nagu Unamunolgi, kuid Azorini nägemustesse põimub alati rikkalikult detaile loodust — joon, mis Unamuno piirsituatsioonides puudub.

«Félix Vargas» on hea näide objektivismist kirjanduses. Asjad mõõduvad Félix Vargase silmade eest nagu filmikaadrid. Veelgi enam leidub objektiivset kirjeldust dialoogides, mis on salvestatud otsekui magnetofonilindile. Tuletagem meelde, et raamat on kirjutatud 1928. aastal, seega juba 20 aastat enne Alain Robbe-Grillet'd ja Marguerite Duras'd — prantsuse objektivistliku suuna kirjanikke — jõuab Azorin fotograafilise detailismini ja romaanidialoogi algeteni.

«Superrealismi» alapealkiri on «Eelromaan». See on romaan romaanist — tulevikuromaanist, mille eeltingimusi kirjanik määratleb. Sündmustik kulgeb kolmes vahelduvas plaanis: autor otsib keskkonda ja tegelasi oma romaani jaoks, kvalifitseerib iseennast ja kirjeldab nagu Gabriel Miró Vahemere looduse hingeseisundeid. Poeet-protagonist tunnetab läbi unenäo ja müstilis-fantastilise lumma mälestusi. Kujutlused lendlevad, segunevad tõeluse, värvide ja valgushelkidega. Hägusast piirkonnast, mida Azorin nimetab alateadvuse akvaariumiks, ilmub kaootiline romaanimaterjal. Sõnad vabanevad pikka-dest mehaanilistest perioodidest, ja asetatuna neile omasesse esteetilisse atmosfääri, hakkavad elama. Tõelus ei ole ainult allikas, mida näeme voolamas, vaid pigem see maa-alune tuiksoon, mida me ei näe, kuid millest allikas oma alguse saab. Lihtsates asjades leida suurt, jõuda sügavate, varjatud läteteni, avastada elementide ühine genees — selles on Azorini suurus.

J. Talvet

Viimase kuuga on korjunud mõned raamatud filosoofia ajaloo ja tänapäeva mittermarksistliku filosoofia alalt — või vähemalt säärased, mis nende aladega piirnevad. Alata tuleks filosoofiadoktori, Lenini-gradi ülikooli professori M. Šahnovitši (1911) raamatust «Filosoofia päritolu ja ateism» (*Nauka* Leningradi osakond), mis uue rakursi all täiendab ta 1971 tulnud «Ürgmütoloogiat ja filosoofiat». Edasi ei tohiks unustada uut uurimust D. Chattopadhyaya sulest — «India ateism. Marksistlik analüüs» (*Progress*). D. Chattopadhyaya, marksistlik filosoofia-ajaloolane, ei ole meile tundmata: 1961 avaldati Moskvas ta suur uurimus «Lokayata darshana. India materialismi ajalugu», 1966 aga «India filosoofia ajalugu». Tbilisi ülikool on kirjastanud esimese köite G. Džibladze mahukast teostest «Komenský filosoofia» — jutt on siis mehest (1592—1670), keda eeskätt ikka vaid suureks pedagoogiks peetud. Üht G. W. F. Hegeli tähendust ühiskonnateaduse ajaloos lahatakse A. Volodini uurimuses «Hegel ja XIX sajandi vene sotsialistlik mõte» (*Mösl*). Pärts meie päevisse jõudnult tuleks nimetada esimest vihikut Kaasani ülikooli väljaandest «Üldajaloo kodanlike kontseptsioonide kriitikat», siis A. Bogomolovi monograafia «Inglise XX sajandi kodanlik filosoofia» (*Mösl*), samuti E. Batalovi uurimust «Mässu filosoofia» (*Politizdat*), milles arvustatakse tänapäeva pahempoolse radikalismi ideoloogiat. Suurelt humanistilt, elu pühaduse («Ehrfurcht vor dem Leben») ideoloogilt Albert Schweitzerilt (1875—1965), kellest meil piisavalt kõneldud, kelle kohta mõned raamatudki välja antud, tuli vene keeles esimene filosoofiline (varem küll Bachi-raamat!) teos: «Kultuur ja eetika». Selle avaldas *Progress*. Varem on meil levitatud A. Schweitzeri teoste viieköitelist kassetti (*Union Verlag Berlin*, 1971). Tänapäeva filosoofiliste ja positiivsete uurimiste kontekstis peaks huvi pakkuma Lille'i ülikooli professori Noël Mouloudi teos «Les structures: la recherche et le savoir» (1968), mis vene keeles kannab pealkirja «Kaasaegne strukturalism» (*Progress*), alapealkirjas aga selgitavalt «Mõtisklusi täppiteaduste meetodist ja filosoofiast», Roger Garaudy tüüpi renegaatlus on ikka aktuaalne: Hatšik Momdžjan pühendab sellele paarisajaleheküljelise raamatu «Marksism ja renegaat Garaudy» (*Nauka*).

Mõndagi uut on esteetika ja selle ajaloo vallast. Suurt huvi pakub uus antoloogia «Esteetilise kasvatusidee» (*Iskusstvo*), mis mõeldud kaheköitelisena. Ilmunud teine köide (koost. V. Sestakov) esitab neid ideid XVII—XIX sajandi filosoofiast ja pedagoogikast. Antoloogia täiendab väärtuslikult *Iskusstvo* viieköitelist «Esteetika ajalugu. Maailma esteetilise mõtte mälestisi» (1962—1970). *Muzõka* avaldas oma seerias «Muusikaesteetilise mõtte mälestisi» viienda raamatuna «XI—XVIII sajandi Venemaa muusikaesteetika» (koost. A. Rogov). Jerevanis anti vene keeles välja esimene raamat G. Apresjani uurimusest «Armeenia esteetilise mõtte ajaloo» (*Hajastan*). *VEB Verlag der Kunst Dresden* avaldas oma esteetikaseeria «Fundus-Bücher» 30. raamatuna prof. K. Afanasjevi teose «Ideed — projektid — ehitised. Nõukogude arhitektuur 1917—1932». Selle väärtust tõstab asjaolu, et teos on tõlgitud saksa keelde venekeelsest käsikirjast ega ole seega teistki kättesaadav. Seeria viimaste raamatutena on tulnud P. Lafargue'i «Ideede päritolust» (24/25), M. Lifšitsi «Inetuse kriis. Kubismist pop-art'ini» (26), N. Brunovi «Arhitektuuri arenemise etapid» (27/28), R. Luxemburgi «Kirjatöid kunsti ja kirjanduse üle» (29). *Akademie-Verlag Berlin* avaldas seerias «Kirjandus ja ühiskond» esseeraamatu «Traditsioon kirjandusloos» («Tradition in der Literaturgeschichte»), mille esseedes arvustatakse traditsioonimõiste käsitusi Benedetto Croce, José Ortega y Gasseti, Thomas Stearns Elioti (vt sellega seoses eriti esseed «Traditsioon ja individuaalne talent» «Loomingu» Raamatukogu» T. S. E.-valikus!), Frank Raymond Leavisi, Roland Barthes'i jt. töis.

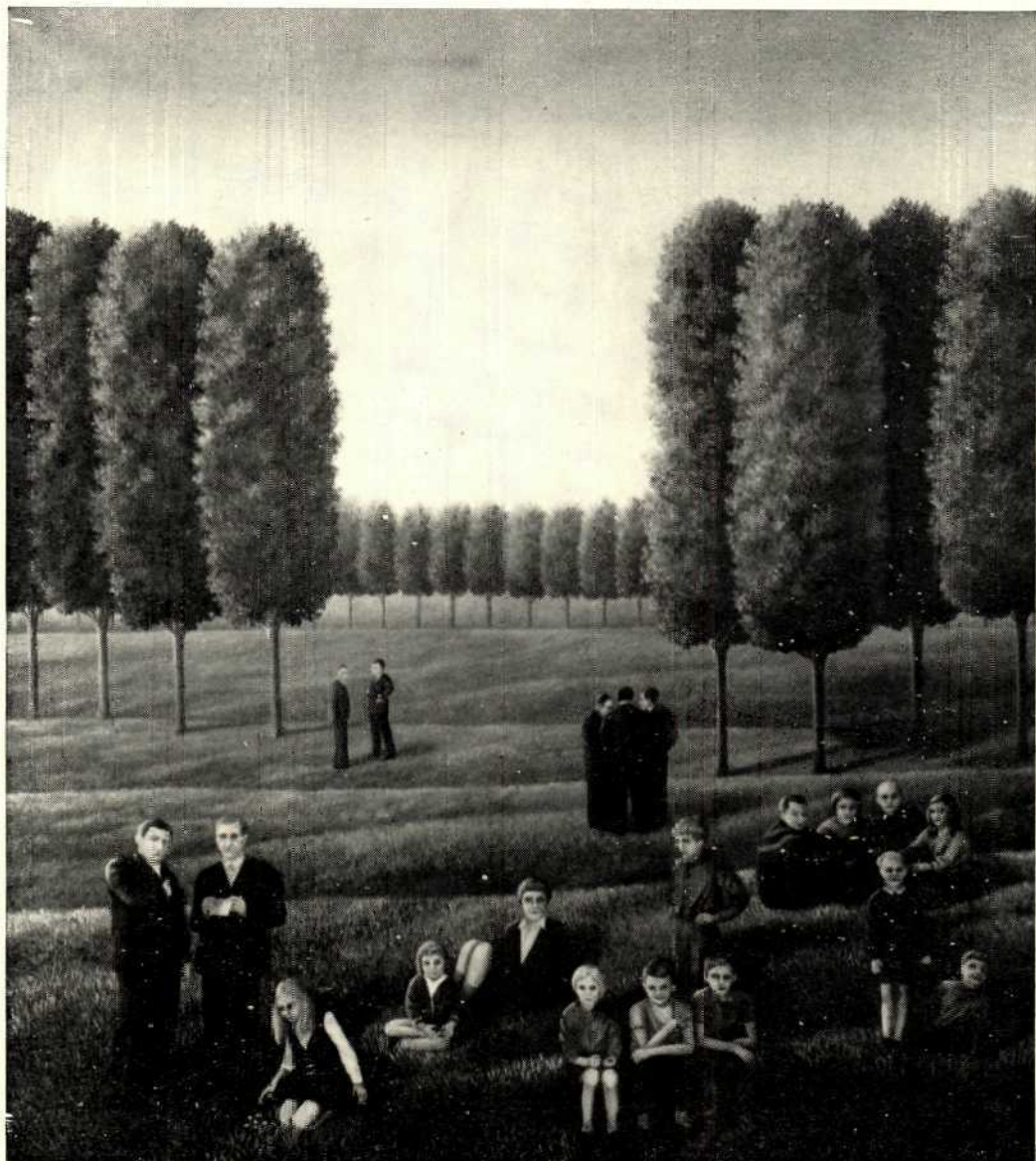
Lõpetagem seekord ühe ilukirjandusevaatlusega. Nimelt annab kirjastus *Progress* 1970. aastast vene keeles välja seeriat «Moodsa proosa meistrid», mis on juba väga otsitavaks saanud. Viimati tulid selles seerias mahukad autorikogumikud Simon Vestdijkilt (sünd. 1898, Holland) ja William Faulknerilt. Esimeses leidub romaanid «Sartoris» ja «Põrnu häirija» ning jutustus «Karu». Varem tulid seerias Camilo José Cela, Stanislaw Dygat, Yasunari Kawabata, M. Vargas Llosa, François Mauriac, Wolfgang Koeppen, Malcolm Lowry, Krishan Chandar, Willem Elsschot.

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO, E. VE-
 TEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001.
 Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.
 Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk t. 37.
 Ladumisele antud 6. VI 1973.
 Trükkimisele antud 5. VII 1973.
 Trüklary 16 000. Trükipaber
 nr. 1, 70×100/16. Trükipoog-
 naid 11,5 + 2 kleebist. Ting-
 trükipoognaid 14,95. Arves-
 tuspoognaid 13,88. MB-06736.
 Tellimise nr. 1614. EKP KK
 Kirjastuse Trükikoda, Tal-
 linn, Pärnu mnt. 67-a. «Loo-
 ming» nr. 7, juuli 1973.
 Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей
 ЭССР
 «Лoomинг» («Творчество») № 7, июль 1973.

- 1059 H. RUNNEL
 Luuletusi
- 1065 L. KIVISAAR
 Paradiisi Illu
- 1135 A. ALAVAINU
 Sünd on ime
- 1139 J. KAPLINSKI
 Kust tuli öö
- 1146 S. LEPIK
 Põdrajooks
 * (Kaks meest, loikam ja lühem...)
- 1148 A. VALTON
 Kontrolltöö
 Valge kass
 Tulede vahel
 Juubel
- 1163 B. BALASSA
 Oi taeva sinikumm
 Huvastijätt kodumaaga
- 1168 V. GROSS
 Otsustavus
- 1170 E. MAASIK
 Esimehed
- 1180 V. MAJAKOVSKI
 Mina ise
- 1196 V. ADAMS
 Filosoofilise lüürika künnisel
- 1204 N. ANDRESEN
 «Siuru»
- 1218 K. KURG
 Mälestused
- 1220 Ü. TONTS
 Sündmusteta öö ja öötäis mõtteid
- 1224 Ü. KURS
 Vanad lapsed on täiskasvanud, kes...
- 1227 RINGVAADE
 Esikaane siseküljel: E. OKAS. Mälestused
 (Ofort)
 Tagakaane siseküljel: T. VINT. Etenduse
 ootel (Öli)
- Kleebistel:
 A. KEEREND. Suunamine. Sarjast «Leni-
 ni-nim. Põlevkivitöötlemise Kombinaat»
 (Serigraafia)
 A. KEEREND. Ringlus (Serigraafia)

TOOMAS VINT

Etenduse ootel (Õli) 1973

50 KOP.

78 174